

TARSUS
ÜNİVERSİTESİ

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences

Yıl: 2023

Cilt / Vol: 4

Sayı / Issue: 2

e-ISSN:2757-5357

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

TARSUS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

TARSUS UNIVERSITY

JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi / Owner

Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına / On Behalf of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences

Dekan Prof. Dr. Ali DERAN

alideran@tarsus.edu.tr

Editör / Editor

Doç. Dr. Orhan Veli ALICI

orhanvelialici@tarsus.edu.tr

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Halil KANADIKIRIK

halilkanadikirik@tarsus.edu.tr

Dr. Öğretim Üyesi Murat GENÇ

muratgenc@tarsus.edu.tr

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Cumali URİ

cumaliuri@tarsus.edu.tr

Sekretarya / Secretariat

Arş. Gör. Ahmet Melihşah ÇEVLİK

melihshahcevlık@tarsus.edu.tr

Arş. Gör. Başak İŞILDAKLI

basakisildakli@tarsus.edu.tr

Arş. Gör. Mehmet Said KAYA

msaidkaya@tarsus.edu.tr

Arş. Gör. Sidar AĞDUK

sidaragduk@tarsus.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali DERAN

Türkiye / Tarsus Üniversitesi

Dr. Tehseen NISAR

İtalya / LUISS Guido Carli University

Doç. Dr. Orhan Veli ALICI

Türkiye / Tarsus Üniversitesi

Dr. Mohammad Rahim UDDIN

*Bangladeş / International Islamic University
Chittagong*

Doç. Dr. Tuğba YOLCU

Türkiye / Tarsus Üniversitesi

Dr. Seyil NAJIMUDINOVA

Kırgızistan / Kyrgyz Turkish Manas University

Doç. Dr. Pınar ÖZKURT

Türkiye / Tarsus Üniversitesi

e-ISSN: 2757-5357

Alan Editörleri / Field Editors

Siyaset Bilimi / Political Sciences

Doç. Dr. Tuğba YOLCU-Tarsus Üniversitesi
Associate Prof. Tuğba YOLCU-Tarsus University
tugbayolcu@tarsus.edu.tr

Kamu Yönetimi / Public Administration

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet YAMAN-Tarsus Üniversitesi
Assistant Prof. Ahmet YAMAN-Tarsus University
hmetyaman@tarsus.edu.tr

İşletme / Business

Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT-Tarsus Üniversitesi
Prof. Sezen BOZYİĞİT-Tarsus University
sbozyigit@tarsus.edu.tr

Maliye / Finance

Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU-Tarsus Üniversitesi
Prof. Zeynep HATUNOĞLU-Tarsus University
zhatunoglu@tarsus.edu.tr

İktisat / Economy

Dr. Öğretim Üyesi Özlem İPEK-Tarsus Üniversitesi
Assistant Prof. Özlem İPEK-Tarsus University
ozlemipek@tarsus.edu.tr

Yönetim Bilişim Sistemleri / Management Information Systems

Doç. Dr. Pınar ÖZKURT-Tarsus Üniversitesi
Associate Prof. Pınar ÖZKURT-Tarsus University
pinarmic@tarsus.edu.tr

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Dr. Öğretim Üyesi Tuğba AYDIN HALİSOĞLU-Tarsus Üniversitesi
Assistant Prof. Tuğba AYDIN HALİSOĞLU-Tarsus University
taydin@tarsus.edu.tr

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Doç. Dr. Musa Said DÖVEN: *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Doç. Dr. Ceren UYSAL OĞUZ.....*Akdeniz Üniversitesi*
Doç. Dr. Pınar YÜRÜR.....*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Halil Emre DENİŞ*Hakkari Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KAVAZ*Fırat Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KENDİRCİ*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ünal KÜÇÜK*İnönü Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Gökтуğ ŞAHİN*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adem ESEN	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	<i>Bursa Uludağ Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Bülent ŞEN	<i>Tarsus Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Cem KARADELİ	<i>Ufuk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Cemal ALTAN	<i>Mersin Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP	<i>Bursa Uludağ Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ganite KURT	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hacı KURT	<i>Mersin Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Haydar AKYAZI	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüseyin Kamil BÜYÜKMİRZA	<i>Atılım Üniversitesi</i>
Prof. Dr. İlhan EGE	<i>Mersin Üniversitesi</i>
Prof. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ	<i>Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Murat TEK	<i>Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Nalan AKDOĞAN	<i>Başkent Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Uğur YAVUZ	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yakup BULUT	<i>Gaziantep Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Zeki DOĞAN	<i>Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi</i>

İletişim / Contact

iibfdergisi@tarsus.edu.tr

<http://iibfdergisi.tarsus.edu.tr/tr>

*Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki indeksler tarafından taranmaktadır.
Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences is indexed by the following
indexing services.*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yıl (Year) 2023 Cilt (Vol.) 4 Sayı (No) 2

-
- Araştırma Makalesi / Research Article** **Sayfalar / Pages : 85-110**
- Azime TELLİ ve Emine YEŞİL**
- Ukrayna Krizinin Yeşil Enerji Dönüşümüne Etkisi: Almanya Örneği**
- The Impact of the Ukraine Crisis to Green Energy Transition: The Case of Germany*
-
- Araştırma Makalesi / Research Article** **Sayfalar / Pages : 111-125**
- Murat KAÇER**
- Din ve Milliyetçilik İlişkisi Bağlamında Hırvat Katolik Kilisesi ve Hırvat Milliyetçiliği**
- Croatian Catholic Church and Croatian Nationalism in the Context of Religion and Nationalism*
-
- Araştırma Makalesi / Research Article** **Sayfalar / Pages : 126-141**
- Mustafa NAİMOĞLU**
- The Relationship Between Money Supply, Financial Development and Unemployment: Evidence from Upper Middle-Income Countries**
- Para Arzı, Finansal Gelişme ve İşsizlik İlişkisi: Üst Orta-Gelirli Ülkelerden Kanıtlar*
-
- Araştırma Makalesi / Research Article** **Sayfalar / Pages : 142-172**
- Aytül GÜNEŞER DEMİRCİ**
- Türkiye’de İstihdamda “Güvencesizlik” Fenomeni Ekseninde Yaşanan Değişimin Aracı Olarak Özel İstihdam Büroları**
- Private Employment Agencies as an Instrument of Change in the Phenomenon of "Insecurity" in Employment in Turkey*
-

UKRAYNA KRİZİNİN YEŞİL ENERJİ DÖNÜŞÜMÜNE ETKİSİ: ALMANYA ÖRNEĞİ *
The Impact of the Ukraine Crisis to Green Energy Transition: The Case of Germany

Doç. Dr. Azime TELLİ

Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
azimetelli@gmail.com
0000-0002-2484-6196

Emine YEŞİL

Bağımsız Araştırmacı
emineyesill@hotmail.com
0000-0001-5281-3642

Makale Türü :Araştırma
Makale Gönderim Tarihi :02.05.2023
Makale Revizyon Tarihi :02.06.2023
Makale Kabul Tarihi :11.07.2023

*Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda kabul edilen 'Yeşil teori bağlamında enerji dönüşümü: Almanya örneği (1970-2020)' adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Atrf/Citation: Telli, A. ve Yeşil, E. (2023). Ukrayna krizinin yeşil enerji dönüşümüne etkisi: Almanya örneği. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2) , 85-110.

Doi: 10.56400/tarsusiibfdergisi.1291211

Öz

Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından uluslararası sistemde daha özgürlükçü anlayışların meydana çıkmasıyla birlikte, Uluslararası İlişkiler disiplininde çevre sorunlarının ele alınmasında yeşil teori önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Çevre merkezli anlayışla yeşil teori, sürdürülebilir bir dünyanın varlığı için her ülkenin çevre konusunda üzerine düşeni yapmasını beklemektedir. Bu amaçla çalışmada vaka analizi olarak ele alınan Almanya, enerjisini yeşile dönüştürebilmek, yenilenebilir enerji kaynakları temelli bir ekonomi kurabilmek amacıyla adımlar atmaktadır. Ancak, enerji dönüşümü konusundaki tüm planlarına rağmen Almanya için Ukrayna krizi çok ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Krizle beraber Almanya, enerji güvenliği ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz yeşil teorinin de askeri ve güvenlik politikalarını ön plana çıkaran realist teori karşısında sınanmasına yol açmıştır. Nitel analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada yeşil teorinin sınanmasına yol açan Ukrayna krizinin etkisi, Almanya örneği üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada, Ukrayna krizinin Almanya için kısa vadede realist politikalara dönüşüne rağmen orta ve uzun vadede yeşil dönüşüm için fırsat olduğuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Teori, Almanya, Ukrayna Krizi, Yenilenebilir Enerji, Enerji Dönüşümü.

Abstract

Following the end of the Cold War, liberal understandings have gained prominence in the international system, leading to the emergence of green theory as a crucial aspect of the discipline of International Relations, particularly in addressing environmental issues. The eco-centric approach of the green theory expects each country to contribute towards achieving a sustainable world. Germany serves as a case study in this regard, as it takes steps to transition towards renewable energy sources and establish a green economy. However, the Ukraine crisis represents a significant challenge for Germany, creating an energy security dilemma that has tested the effectiveness of the green theory. This crisis has prompted Germany to accelerate its energy transition, despite the short-term return to realist policies. This study, in which the qualitative analysis method is used, examines the impact of the Ukraine crisis on Germany, with a focus on the test of the green theory against the realist theory, which prioritizes military and security policies. The study highlights the crisis as an opportunity for green transition in the medium and long term, despite the short-term need to prioritize realist policies for Germany.

Keywords: Green Theory, Germany, Ukraine Crisis, Renewable Energy, Energy Transition

GİRİŞ

Doğa üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinde insanlık, kazanımlarının yanı sıra önemli kayıplara neden olmuştur. İnsanın doğanın bir parçası olduğunu unutmamasına yol açan bu süreç beraberinde çevre sorunlarını getirmiştir. Sanayileşmeye bağlı olarak katlanarak büyüyen çevresel sorunlar yeşil düşüncenin doğmasındaki en büyük etkidir. Çevresel sorunlar yeni olmamakla birlikte, çevrenin korunması temelindeki bölgesel ve sorun odaklı yaklaşımların yerine, konuya bütüncül bir bakış açısı getiren yeşil teorinin ortaya çıkması görece yenidir.

Çevre sorunlarının yükseldiği 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başından itibaren, çağdaş yeşil düşüncenin doğuşuna tanıklık edilmiştir. Artık, çevresel sorunlara yerel ölçekte değil küresel ölçekte yanıtlar aranmaya başlanmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, çevre konusunda başlayan uluslararası kaygılar neticesinde ise, çevre ve çevreye dair konulara Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininde de yer vermeye başlanmıştır. Ancak, Uİ disiplininde bu sorunlar çok uzun yıllar boyunca ya realizmin ikincil olarak kabul ettiği güvenlik dışı politikalar olarak değerlendirilmiş ya da neoliberal teorisyenler tarafından başarılı iş birliği süreçlerinin araçları olarak görülmüştür. Ancak, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle gerek uluslararası siyasi sistemin değişimi gerekse sistemde daha özgürlükçü anlayışların meydana çıkması ile birlikte, yeşil teori doğmuş ve bu doğrultuda disiplinde çevre sorunları önemli bir yer edinmiştir.

Post-pozitivist teoriler içerisinde yer alan yeşil teori, mevcut statükoyu sorgulayarak, bunu anlamaya veya düzeltmeye çalışarak, daha iyi yaşanabilir bir dünya için normatif toplumsal değişiklikler önerisinde bulunarak, Uİ'deki sorun çözücü teorilere meydan okumaktadır. Bu noktada eleştirel teoriler kategorisinde yer alan teori, birey ve devlet odaklı yaklaşımı benimsemek yerine, doğayı çalışma konusu olarak seçmiş, yeni ve demokratik dünya vizyonunun oluşturulmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, bu teorinin amacı, diğer Uİ teorilerinde olduğu gibi toplumun günlük yaşamında karşılaştığı sorunları çözmek değildir. Amacı, toplumlarda bireylerin tüm yaşamları boyunca karşılaşılabilecekleri sorunları çözmektir.

Gezegelimiz iki büyük sanayi devrimi geçirmiş olup Birinci Sanayi Devrimi'nin ardından kömürün, İkinci Sanayi Devrimi'nin ardından ise petrol ve doğalgazın artan bir hızla kullanılmaya başlanması çok büyük miktarda karbondioksit (CO₂) emisyonuna yol açmıştır. Bunun sonucunda ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevre sorunlarının olumsuz etkileri her geçen gün daha çok hissedilir hale gelmiştir. Ayrıca, yenilenemez enerji kaynakları arasında yer alan fosil rezervler dünyanın her bölgesinde bulunabilen kaynaklar değildir. Fosil kaynakların belirli bölgelerde toplanması enerji güvenliği sorunsalının en temel noktasını oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedilen sorunlara bağlı olarak günümüzde çoğu ülke yeşil enerji dönüşümünü sağlayabilmek için yoğun çaba harcamaktadır. Bu dönüşümün sağlanmasında kilit rol, dünya geneline daha adil şekilde dağılmış durumda olan yenilenebilir enerji kaynaklarına (YEK) aittir.

Çalışmada vaka analizi olarak ele alınan Almanya, karbon emisyonlarını azaltma ve enerji dönüşümü konusunda öne çıkan ülkelerden biridir. Ülkedeki Yeşiller Hareketi'nin itici gücünün etkisiyle başlatılan enerji dönüşümü (Energiewende) süreci sayesinde Almanya bu alanda bir yumuşak güç stratejisi izlemektedir. Ancak Almanya'nın enerji dönüşümünde elde ettiği yumuşak gücün sınanması ve ülke kamuoyunun yeşil dönüşüm konusunda desteğinin

sürdürülebilmesi açısından Ukrayna Savaşı ciddi bir kırılma noktası olmuştur. Almanya'nın geçiş yakıtı olarak kabul ettiği doğalgazda dışa bağımlılık oranının çok yüksek olması ülkeyi yeşil enerji dönüşümü konusunda yeniden bir karar noktasına getirmiştir. Rus gaz akışında yaşanan sorunlara bağlı olarak Almanya'nın oldukça iddialı enerji dönüşüm programından geri adım atıp atmayacağı tartışmalı bir hal almıştır. Almanya'nın, enerji dönüşümü alanında tüm iddiasına rağmen programında değişiklik yapmak zorunda kalması endişelerin daha da yükselmesine yol açmıştır. Bu durum bir taraftan Almanya için enerji bağımlılığı sorunsalını çözecek yeşil dönüşümü hızlandırma uyarısı olurken bir taraftan da dönüşüm sürecinin kısıtlılıklarına bağlı olarak nükleer ve kömürden çıkış stratejisini gözden geçirmesine yol açmıştır. Bir tür güvenlik ikilemi ile karşı karşıya kalan Almanya'nın dönüşüm programını esnetmesi yeşil teorinin de yüksek politika karşısında sınanmasına yol açmıştır.

Yeşil teorinin Uİ çalışmalarında ve tartışmalarında yükselişte olduğu bir dönemde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi uluslararası sistemde askeri ve ekonomik güvenlik konularının yeniden ön plana çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler sonrasında yeşil teorinin pratikte yüksek politika karşısında kan kaybedeceği varsayımı çalışmada Almanya örneği üzerinden sorgulanmıştır. Çalışmanın amacı yeşil teorinin varsayımlarının sınındığı durumlarda, aktörlerin tercihlerinin nasıl şekillendiğini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada nitel analiz yapılacak olup dönem olarak Ukrayna Savaşı'nın ilk bir yıllık dönemine (2022 Şubat-2023 Şubat) odaklanılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde kuramsal çerçeve ortaya konulurken ikinci bölümde Almanya açısından aynı zamanda bir yumuşak güç unsuru haline gelen enerji dönüşümü süreci ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise Ukrayna krizi sonrasında Almanya enerji dönüşümü üzerinden pratikte yeşil teori ve realizm arasında yaşanan çatışma ortaya konulmuştur.

1. ULUSLARARASI TEORİNİN YERİ VE YÜKSELİŞİ İLİŞKİLERDE YEŞİL

Uluslararası ilişkiler disiplini geleneksel olarak, güvenlik ve devletlerarası çatışmalar gibi yüksek politika (high politics) konularını ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle, çevresel sorunlar disiplin içerisinde kendisine uzun bir süre yer bulamamıştır. Ne var ki, çevresel sorunların karakterinin sınır ötesi olması ve bu sorunların özellikle 1970'li yıllardan bu yana yükselişe geçmesi nedeniyle, Uİ disiplininde, uluslararası çevresel iş birliği ile ilgilenmeye adanmış bir alt alan meydana çıkmıştır. Bu alt alanın temelde odaklandığı noktalar; okyanuslar, atmosfer ve büyük nehir sistemleri gibi ortak havuz kaynaklarının yönetimine ilişkindir (Eckersley, 2016: 288). Sanayileşme sonrası dönemde devamlı olarak artan çevresel sorunlar ve bu sorunların devletlerarasında ne tür iş birlikleri ile çözülebileceğini konu edinen çalışmalar, Uİ'deki pozitivist sorun çözücü teoriler tarafından üretilmiştir.

Sorun çözücü teorilerden biri olan ve Uİ'de hâkim teori konumunda bulunan realizm, geleneksel olarak çevre ile ilgili sorunlara ve/veya konulara çok fazla ilgi göstermemiştir (Heywood, 2014: 466). Bunun temel sebebi, realizmin çevresel sorunları düşük politika konusu olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, realizm tarafından çevresel sorunlar doğrudan ulusal güvenliği etkilemediği müddetçe, devletlerarasındaki ilişkileri/rekabeti çok fazla ilgilendirmeyen önemsiz konular olarak görülmektedir (Erçandırılı, 2019: 534). Realizm, sürdürülebilirlikten daha çok doğanın varlığının devam ettirilmesine önem vermektedir. Klasik realistler, insan doğasında bulunan davranış ve eğilimleri başka hayvanlarda ve dahası doğada görülmesi bakımından açıklamaktadır. Bencilik, açgözlülük ve

saldırganlık gibi doğadaki canlılarda görülen eğilimler esasında insan doğasının da özünde var olan özellikler olarak algılanmaktadır. İnsan doğasında görülen çatışma ve mücadele doğanın “dişlerinin ve pençelerinin kanlı olması” acımasız gerçeği ile ilişkilendirilmektedir (Heywood, 2014: 466). Bu noktada Hobbesçu anlayış çerçevesinde (Erçandırlı, 2019: 534) çevreye, çatışma ve uyumsuzluğa neden olduğu ölçüde “en güçlünün ayakta kalmasının” istendiği bir araç gözüyle bakılmaktadır. En güçlünün ayakta kalmasını güç unsurlarına sahip olmaya bağlayan realistler için diğer önemli nokta bahse konu unsurlar içinde önemli bir yeri olan doğal kaynakların kıtlığıdır. Kıt kaynakları kontrol etmeye yönelik mücadelenin uluslararası arenada gerginlikler yaratma potansiyelinin bilincinde olan realistler işte bu noktada doğanın önemini kabul etmektedir (Heywood, 2014: 466).

Kenneth Waltz gibi neo-realistlere göre ise devlet yapısının anarşist olması, Garrett Hardin’in “Ortak Varlıkların Paylaşımı Trajedisi”¹ne yol açmaktadır ve buna bağlı olarak yukarıda da bahsedilen durum özsel olarak değişmeyecektir. Devletlerarasındaki maddi yeterliliklerin dağılımı neo-realistler açısından sistemde var olan tek değişkendir. Hem devlet dışı aktörler hem de normatif söylemler periferik görülmektedir. Ancak yeşil teorisyenler uluslararası çevre politikaları konusunda eksik ve acemice bir yaklaşım ortaya koydukları için neo-realistleri eleştirmektedirler. Uluslararası iş birlikleri açısından sınır aşan çevresel sorunlar en hızlı gelişen ve sonuç alınabilecek alanlar arasında yer almaktadır. Ne var ki, realistler sistemde ortaya çıkan bu gelişmenin neden ve nasıl olduğu konusunda bir fikir ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır (Eckersley, 2016: 299).

Liberalizmde, çevre insan ihtiyaçlarını karşılayan bir kaynak olarak değerlendirilmekte olup çevreye tek başına herhangi bir değer yüklenmemektedir. Çevrenin değer taşıyabilmesi için ya insan emeğiyle dönüştürülmesi ya da insani amaçlar için kullanılması gerekmektedir (Heywood, 2014: 466; Elliot, 2004: 227). Çevreye, Locke evreninden bakan liberaller doğanın akılcı sömürsünü en iyi şekilde gerçekleştirmeye yönelik çalışmaktadırlar (Eckersley, 2016: 298; O’Neill, 2009: 4). Bu doğrultuda çevre bir meta haline gelmekte, yalnızca ekonomik bir değer taşımakta ve piyasa ekonomisi süreçlerine eklenmektedir (Heywood, 2014: 466). Liberalizmin bireyci olması, onun çevre ve doğa karşıtı olarak görülmesine yol açmaktadır. Liberalizm, bireycilik inancıyla güçlü bir biçimde insan-merkezcidir. Liberal düşünürler, bilime ve rasyonelliğe yükledikleri anlamlarla, çevreye ve doğaya problem çözücü bir yaklaşımla bakmakta ve insan yaratıcılığına sıkı şekilde güvenmektedir (Heywood, 2014: 466; Helleiner, 1996: 69).

Öncülü liberalizm gibi bireyci olan neo-liberalizm (Erçandırlı, 2019:536), realizmden farklı olarak uluslararası çevresel iş birliğinin gelişimi konusunda daha akla uygun bir yaklaşım sergilemektedir. Neo-liberalizmde uluslararası siyaset anarşik bir yapı içerisinde bir dizi egemen devletin etkileşimde bulunduğu yer olarak karakterize edilmektedir (Paterson, 2019: 355). Bu doğrultuda çevre benzeri siyasal ve toplumsal sorunlara sınır aşan sorunlar gözüyle bakılır ve bunun için devletlerarasında kolektif eylemler ön plana çıkartılır. Neo-liberaller de tıpkı realistler gibi “Ortak Kaynakların

¹ Amerikalı çevre bilimci Garrett James Hardin, 1968 yılında Science dergisinde Ortak Kaynakların Paylaşımı Trajedisi (The Tragedy of Commons) isimli bir makale yayımlamıştır. Hardin, makalesinde insanların, bireysel çıkarları için minimum sürede maksimum kazancı elde etmeye çalışmaları ve bağlı oldukları gruplarda veya toplumlarda başka insanlardan da etkilenecek yanlış kararlar almaları yüzünden, ortak malların (doğa, denizler, okyanuslar, hava vs.) çok fazla ve gereksiz yere kullanıldığından bahsetmektedir. Makalesinde Hardin, koyunlarımızı devlete ait bir otlakta otlatığımız bir mera hayal etmemizi istemektedir. Buna göre, herkes meranın uzun süre kullanımı için zarar görmeden kullanılması gerektiğini bilmesine rağmen, bazı çobanlar kendi çıkarları için daha fazla koyun otlatmak isterler. Bu da, uzun vadede ortak varlıkların kullanılmasının bir trajediye dönüşmesine neden olmaktadır (Hardin, 1968).

Paylaşımı Trajedisi” metaforundan etkilenmişlerdir (Erçandırı, 2019: 536-537). Neo-liberaller çevrenin tahrip edilmesinin önüne geçebilmek adına üç temel çözüm önerisi geliştirmişlerdir. Birincisi piyasa çevreciliği ve çevreci kapitalizmdir ki bu sayede çevreye verilen zarar göz önüne alınıp piyasaların ayarlanması sağlanacaktır. Örneğin bu doğrultuda, çevreye zarar vermekten sorumlu olan şirketler veya örgütler çevre vergileri ödeyeceklerdir. İkincisi, insanın yaratıcılığı sayesinde kuraklığa dayanıklı ürünler, temiz kömür, enerji, tasarruf sağlayan ulaşım türleri gibi çevreci teknolojilerin geliştirilmesidir. Üçüncüsü, uluslararası rejimlerin ve ulus ötesi düzenleme sistemlerinin oluşturulması önemlidir. Bunun nedeniyse, küresel yönetişimin ortak varlıkların trajedisinin etkisini tam olarak ortadan kaldıramasa da azaltılabileceği düşüncesidir. (Heywood, 2014: 461-462).

Ne var ki, bu çalışmalar, çevre açısından bakıldığında çok verimli olmamıştır. Bunun nedeni, pozitivist sorun çözücü teorilerin araçsal tutumlarından, epistemolojiye yükledikleri bağımsız ve nesnel statüden ve olgularla değerler arasında yaptıkları keskin ayrımlardan kaynaklanmaktadır. Bu noktada, 1980’li yıllar pek çok Uİ düşünürü tarafından disipline yönelik artan çalışmalar nedeniyle dönüm noktası olarak görülmektedir. Örneğin, bu dönemdeki Uİ çalışmalarında, pozitivist yöntemler terk edilmiş, bunun yerine daha çok Habermasçı eleştirel teori, Neo-Gramşçıyan eleştirel teori, feminizm ve post-kolonyalist söylemler gelişmiştir. Bu dönemde ilk kez pozitivist Uİ teorileri sorgulanmış ama çevre, doğa, sürdürülebilirlik gibi konuların Uİ içerisinde merkeze alınabilmesi için yeşil teorinin doğması gerekmiştir (Erçandırı, 2019: 538-539).

1.1. Yeşil Teorinin Doğuşu ve Gelişimi

Yeşil teorinin ilk dalgası Batı Kapitalizmine ve Sovyet tarzı komünizme bir eleştiri geliştirilerek 1960’lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu eleştirinin nedeni, kapitalizm ve sosyalizmde pazar ve devletin nispi rollerine ilişkin farklılıklar bulunmasına rağmen, aynı sanayileşme fikrine sahip iki farklı versiyon olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu noktada, sanayileşmeye karşı getirilen yeşil eleştiriler, Aydınlanma düşüncesine ve onun mirası olan ilerleme ve modernleşme fikirlerine karşıt bir duruş sergilemiştir. Bu fikirlerinse, geniş bir tabanda tekrardan incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Hem liberalizm hem de Ortodoks Marksizm aynı bolluk önermeleri üstünden hareket etmiştir. Örneğin, dünya kaynaklarının kontrolsüz ekonomik büyüme ve gelişmeyi destekleyebileceği, araçsal aklın insana maksimum fayda sağlayabilmesi için daha fazla kullanılması gerektiği gibi. Ancak, burada yeşil teorisyenler Aydınlanmanın miraslarını sorun haline getirip, modernleşme sürecinin, toplumsal, ekolojik ve psikolojik bedellerinin üzerinde durmuşlardır (Eckersley, 2016: 291-292).

İkinci dalga yeşil teori ise 1990’lı yılların ikinci yarısından sonra gelişmeye başlamıştır. İkinci dalga yeşil teori daha ulus aşırı ve daha kozmopolitan yönelimlere sahip olup eleştirel yeniden düşünme ile daha fazla ilgilenmiştir. (Eckersley, 2016: 294). Uluslararası ilişkiler disiplininin bir asırlık tarihinde etkili olmuş dört büyük tartışma bulunmaktadır. Uİ disiplini içerisinde yeşil teori, pozitivistler ve post-pozitivistler arasında gerçekleşmiş olan dördüncü tartışmanın içerisinde yer almaktadır. Pozitivistler ve post-pozitivistler, hem epistemolojik hem de ontolojik açıdan fikir ayrılıkları yaşamaktadırlar (Şatana, 2015: 21).

Uluslararası İlişkiler disiplinde, dördüncü tartışmayla birlikte 1990'larda yükselmeye başlayan ve henüz yeni bir teori olan yeşil teori, yeni Uİ teorilerinin çok sayıda karakteristik özelliğini taşımaktadır. Bu yeni teorilere genel olarak bakıldığında eleştirel (critical) ve sorun odaklı olmaları, normatif kökenlerinin bulunması ve disiplinlerarası işledikleri görülmektedir (Eckersley, 2016: 297). Yeşil teorinin önde gelen isimlerinden olan Eckersley, "The Green State" kitabında bu yaklaşımı aynı zamanda devletin dönüşümünü öngören bir siyaset teorisi olarak geliştirmiş olup realist görüşün, devletlerin hem kendi sınırları içinde hem de dışındaki doğal kaynakları, canlı türlerini ve ekosistemleri istismar etmesini meşrulaştırdığını iddia etmektedir (Eckersley, 2016: 249). Yeşil teori, mevcut düzeni sorgulayıp bu düzeni nasıl düzeltileceğini anlamaya çalıştığından, daha iyi, daha sürdürülebilir bir dünya için normatif toplumsal değişimler önerisinde bulunduğundan dolayı eleştirel teoriler (critical theory) kategorisinde yer almaktadır (Erçandırlı, 2019: 529; Ünal, 2014: 193). Örneğin, yeşil teori, eleştirel teoriye benzer biçimde siyasi ve ekonomik sistemde yapısal olarak var olan eşitsizliklere/adaletsizliklere tepki duymaktadır. Bu iki teori, çevre sorunlarının ikinci planda tutulmasına karşı eleştirel yaklaşmaktadır. İklim değişikliği ve çevre gibi birçok alanda gerçekleştirilen çok taraflı müzakerelerin kapitalist yönetici elit kesimin sınıfsal dayanışması nedeniyle tıkandığını ileri sürmektedirler (Buhari Gülmez ve Aydın Dikmen, 2023: 20).

Bu noktada, yeşil teori mevcut düzeni sorgularken, bu düzenin ürettiği sorun çözücü teorileri de dikkatli bir şekilde incelemektedir. Bunun nedeni teoriler ve bu teorilerin çözüm bulmaya çalıştıkları sorunların belirli bir siyasal ve toplumsal düzene bağlı olarak türemesi gösterilmektedir. Dolayısıyla, bunlar birbirlerinden ayrı parçalar olarak görülemez (Okur ve Ongur, 2019: 339). Burada, sorun çözücü teorilerin temel aldığı barış arayışı, küresel yönetim sorunu, güç politikası, küresel adalet gibi normatif sorunlar ekolojik meydan okumalarla yeniden tanımlanmalıdır (Erçandırlı, 2019: 530; Paterson, 2019: 348). Bu doğrultuda Paterson'a göre (2019: 348), yeşil teorinin temel amacı "çevre sorunlarının dar anlayışının ötesine geçmektir."

Sorun çözücü teoriler mevcut düzende herhangi bir yapısal değişiklikte bulunmayı reddetmektedirler. Bu teoriler mevcut düzen üzerinde statik bir anlayışa sahiptirler. Bunun aksine eleştirel teori ise, hâkim düzene eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadır (Sarı, 2014: 234). Hâkim düzeni meşru kılan teorileri eleştirmekte ve bu teorilerin yanlışlarını göstermenin ötesinde, özgürleşmeyi yaymaya çalışan ilerici alternatifleri onaylamaktadırlar (Devetak, 2019: 226).

Sorun çözücü teorilerin çevreyi yalnızca bir problem olduğu zaman dikkate alan ve bu problemlere mevcut küresel sistem içerisinde çözümler bulmaya çalışan yaklaşımına karşılık, eleştirel yaklaşımlar, çevre sorunlarını çözmenin ötesinde gelecekte daha iyi bir dünyada yaşayabilmek için sürdürülebilir bir sistemin oluşturulmasını amaç edinir. Eleştirel teoriler mevcut düzenin yeniden yapılandırılması gerektiğini vurgulamakta ve ulusal ve uluslararası, ekonomik, politik ve toplumsal düzeni sorgulamaktadır (Söker ve Özlük, 2018: 227). Yeşil teori aynı zamanda hem açıklayıcı hem de normatif olmayı hedeflemektedir (Paterson, 2019: 375).

Yeşil teori; insan ve insan olmayan (bitki, hayvan vs.) dünyalar arasındaki ilişki, iyi yaşam nedir ve nasıl olmalıdır, ahlaki açıdan hayvanların konumu, teknolojik yeniliğin etik ve politik düzenlenmesi gibi siyasette ve felsefede çok eski olan konulara odaklanmaktadır. Ancak bunun yanında, teori; aşırı tüketim, kaynak rekabeti ve çatışmalar, iklim

değişikliğinin ekonomik ve politik etkileri, artan küresel ve ulusal eşitsizlik seviyeleri veya petrol üretiminin zirve noktasını görmesi gibi günümüz sorunlarıyla da ilgilenmektedir (Bary, 2014: 1). Bu noktada, ekolojist Dobson'a göre (2007: 19) bundan altmış yıl öncesinde bu konular etrafında politik bir hareketin kurulabileceği hayal dahi edilmemiştir. Örneğin, böcek öldürücü kimyasalların yaratmış olduğu kirlilik, yalnızca toplumsal yorumcular veya birkaç bilim insanının bildiği konularken, iklim değişikliği gibi küresel etkileri olabileceği hakkında ise neredeyse hiç kimsenin bilgisi bulunmuyordu.

Yeşiller, insan merkezci (antropocentric) etiği kabul etmemektedir. Onlar, çevreyi merkeze alan eko-merkezci (eco-centric) bir yaklaşımı benimsemektedirler (Paterson, 2019: 361). Eko-merkezci bu yaklaşımda, insan dışı diğer bütün canlıların ve dahası yeryüzünün kendisinin de ahlaki bir değere sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda, bunlar, yalnızca insanlığın çıkarlarına hizmet ettiği için saygısızca kullanılamazlar. Yeşiller açısından insanlığı tehdit ediyor olmasalar bile dünyamızın barındırdığı çeşitlilikleri ve güzellikleri tehdit eden çevresel sorunlarla da mücadele edilmesi bir zorunluluktur. Bu noktada, yeşillerin temel olarak savundukları şey, doğanın geri kalanının etik bir konuma sahip olması ve sırf insan çıkarı yüzünden düşüncesizce kullanılmayacağıdır (Wall, 2013: 59-60).

1.2. Yeşil Teorinin Güvenlik Anlayışı

Eleştirel teoriler grubunda yer alan yeşil teorinin güvenlik anlayışının dayanak noktasına bu eleştirelilik yön vermektedir. Ünal'a göre (2014: 193), ana akım Uİ teorilerine, "kimin güvenliği" sorusu sorulduğunda, alınacak cevap büyük çoğunlukla "devlet" in güvenliği olacaktır. Yeşil teoriye aynı soru yöneltildiğinde ise "birey" ve "toplum" şeklinde yanıt alınacaktır. Yeşil teori, diğer Uİ teorilerinden farklı olarak güvenlik kavramını insan merkezli olarak ele almak yerine çevre merkezli bir şekilde ele almaktadır. Bu doğrultuda da insanların değer yüklemesinden dolayı değerli hale gelen öznelerin (devlet gibi) güvenliğine ilaveten ilkesel olarak ve beşeriyetten daha çok zaten kıymetli olan varlıkların güvenliği, yeşil teorinin güvenliğe olan bakış açısını şekillendirmektedir. Bunun temel sebebi de yukarı da belirtildiği gibi yeşil teorinin hem çevre merkezli olmasından hem de eleştirel ve ilkesel teori olmasından kaynaklanmaktadır.

Yeşil teorinin güvenlik alanları ise sadece birey ve toplum ile sınırlı değildir. Şöyle ki, yeşil teorinin güvenlik anlayışının yelpazesi en alt bölümde birey, en üst bölümde ise gezegenimizin kendisi olacak kadar çeşitlidir. Bu çeşitliliğin nedeni ise şöyle açıklanmaktadır. Çevresel sorunların mekânsal boyutu, sınır aşan bir niteliğe sahiptir ama bazı çevresel sorunlar yerel ölçekli de olabilmektedir. Bu doğrultuda, yeşil teorinin güvenlik anlayışı yalnızca gezegen ölçeğiyle sınırlı kalmamakta, birey ve toplum ölçeğini de bünyesine katmaktadır (Ünal, 2014: 197). Yeşil teori ile alakalı gerçekleştirilen güvenlik çalışmaları literatüründe başta çevresel güvenlik olmak üzere bazı konular üzerinde daha fazla çalışılmaktadır. Literatürde daha fazla çalışılan diğer bazı konular, kaynak savaşları, sürdürülebilirlik, gıda güvenliği, enerji güvenliği ve çevresel sorunların neden olduğu iklim göçü ve iklim mülteciliğidir (Ünal, 2014: 204).

2. ALMANYA'NIN YUMUŞAK GÜCÜ OLARAK ENERJİ DÖNÜŞÜMÜ

Dünyanın en büyük dördüncü ekonomisi olan Almanya, yüksek sanayileşme ve kentleşme düzeyine bağlı olarak kişi başı enerji tüketiminin yüksek olduğu ülkeler arasındadır. Ülkenin enerji güvenliğinde iki önemli sorun, dış

kaynaklara ve fosil yakıtlara aşırı bağımlılık olarak öne çıkmaktadır. Almanya, özellikle 1970'li yıllardan itibaren çevre konusunda derin kaygılar duymaktadır (Telli vd., 2021: 415). Aşağıdaki tabloda da görülebileceği üzere Almanya, bu yıllardan itibaren enerjisini dönüştürebilmek, YEK temelli bir ekonomi kurabilmek amacıyla pek çok sayıda yasal ve kurumsal değişiklikler hayata geçirmiştir.

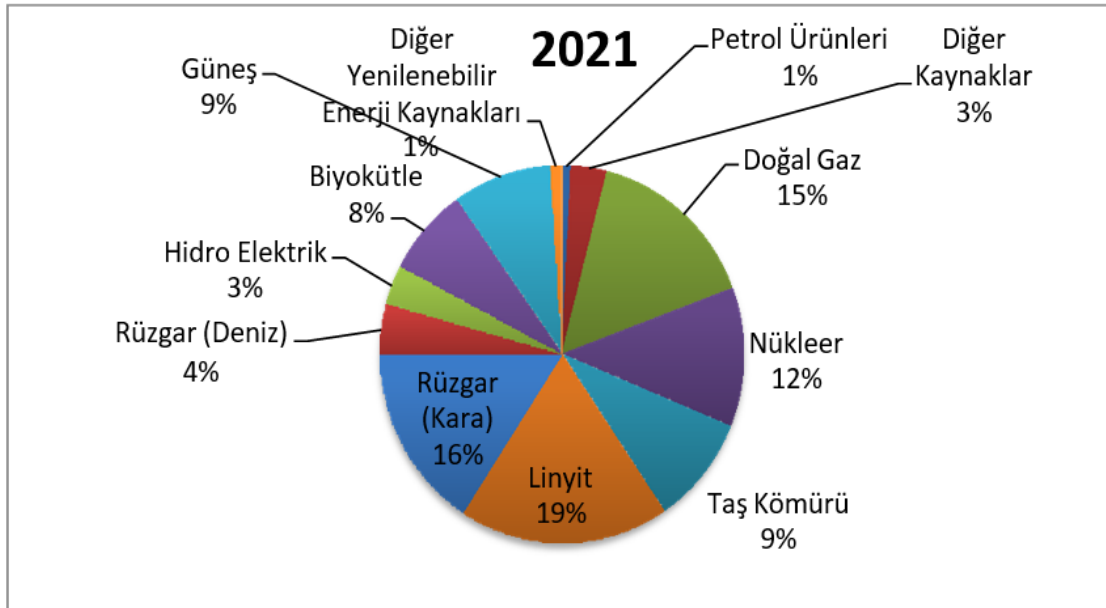
Tablo 1. Almanya'nın Enerji Dönüşümü Yolunda Gerçekleştirdiği Yasal ve Kurumsal Değişiklikler

1974	Alman Çevre Ajansı kurulmuştur.
1977	Artan enerji fiyatlarına bir tepki olarak, binalar için maksimum enerji tasarrufu sağlayan Isı Yalıtımı Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir
1977	Öncelikle nükleer enerji karşıtı hareketten beslenerek ortaya çıkan ve günümüzde yerel, ulusal ve küresel çapta sürdürülebilir kalkınma vizyonunu gerçekleştirmek için ilke ve stratejiler geliştiren Uygulamalı Ekoloji Enstitüsü kurulmuştur.
1978	Almanya, çevre dostu ürün ve hizmetlere verilen Mavi Melek isimli bireko-etiket çıkartmıştır.
1980	Uygulamalı Ekoloji Enstitüsü tarafından Enerji Dönüşümü: Petrol ve Uranyum Olmadan Büyüme ve Refah adlı bir kitap yayımlanmıştır. Bu çalışma enerji dönüşümü (<i>energy transition/Energiewende</i>) terimini literatüre kazandırması bakımından oldukça önemlidir
1983	Almanya'da 1983 yılında gerçekleşen genel seçimlerde, Alman Yeşilleri % 5'lik ulusal barajı aşarak Federal Parlamento'ya girmeye hak kazanmıştır
1986	1986'da Çernobil'de yaşanan nükleer felaketten hemen sonra, 6 Haziran 1986'da Federal Çevre, Doğanın Korunması, Nükleer Güvenlik ve Tüketicinin Korunması Bakanlığı kurulmuştur.
1991	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Üretilen Enerjinin Şebekeye Girmesi Yasası yürürlüğe girmiştir.
1996	Almanya ilk kez, döngüsel ekonomi ile alakalı olarak geri dönüşüm ve atık yönetimini içeren bir model uygulamaya başlamıştır.
1999-2003	Bu yıllar arasında bir eko-vergi yürürlüğe girmiştir.
2000	İklimin ve çevrenin korunmasını sağlamak ve enerji arzının güvenilirliğini sürdürülebilir kılmak adına Yenilenebilir Enerji Kaynakları Yasası (<i>Erneuerbare Energien Gesetz/EEG</i>) kabul edilmiştir.
2004	EEG'de ilk değişiklik gerçekleşmiştir.
2009	Mevcut EEG'nin temel ve kapsamlı revizyonunu temsil eden EEG 2009 yürürlüğe girmiştir.
2010	Almanya, 2050 yılına kadar enerji politikasını ortaya koyacak bir adım olan Enerji Konsepti'ni kabul etmiştir.
2011	Almanya, 2011 yılında meydana gelen Fukuşima nükleer felaketiyle birlikte enerji politikalarında artık daha hızlı ve köklü değişimleri öngörebilmek amacıyla <i>Enerji Dönüşümü</i> politikasını (<i>Energiewende</i>) kabul etmiştir.
2012	EEG'de yapılan bir diğer değişiklik, 1 Ocak 2012'de yürürlüğe girmiştir.
2014	EEG'de, yenilenebilir enerjilerin piyasa entegrasyonunu teşvik etmek, rekabet gücünü artırmak ve enerji güvenliğini sağlamak amacıyla, bir diğer değişiklik daha gerçekleşmiştir.
2014	Alman Kabinesi 3 Aralık 2014 tarihinde, sera gazı emisyonlarını 2020 yılına kadar 1990 yılı seviyelerinin en az % 40 altına düşürme hedefine ulaşabilmek için tasarlanan İklim Eylem Programı 2020'yi kabul etmiştir.
2015	Alman Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, Kopernik Projeleri başlığı altında <i>Energiewende</i> için o zamana kadar gelmiş geçmiş en büyük bilimsel araştırma inisiyatifini hayata geçirmiştir
2016	Alman Hükümeti, Kasım 2016'da İklim Eylem Planı 2050'yi kabul etmiştir. Busayede Almanya, Paris Anlaşması doğrultusunda, uzun vadeli düşük sera gazı

Kaynak: Yeşil, E. (2022). Yeşil teori bağlamında enerji dönüşümü: Almanya örneği (1970-2020). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin. Derlenen bilgilerle oluşturulmuştur.

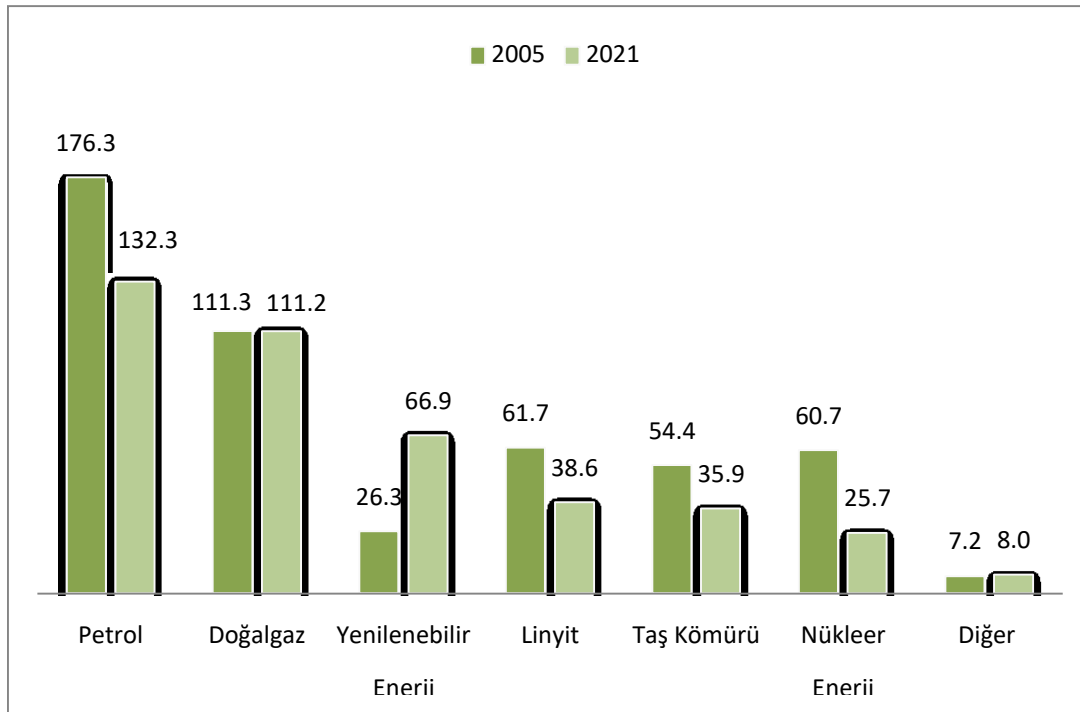
Almanya, 2019 yılında Avrupa'nın en büyük, dünyanın ise en büyük yedinci enerji tüketicisi olmuştur. Almanya'nın büyüklüğü ve konumu, Avrupa Birliği'nin (AB) enerji sektörü üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasını sağlamaktadır

(EIA, 2020). Ancak Almanya, Ukrayna krizinden önce enerji talebinin çoğunu karşılamak için büyük ölçüde ithalata güvenmekteydi. Örneğin, 2019'da enerji ithalatı, Almanya enerji arzının %71'ini oluşturmuştur (EIA, 2020).

Grafik 2.1. 2021 yılında Almanya'nın brüt elektrik üretiminde enerji kaynaklarının payı

Kaynak: Appunn, K., Haas, Y., Wettengel, J. (2021, Aralık 21). *Germany's Energy Consumption and Power Mix in Charts*. CleanEnergy Wire.

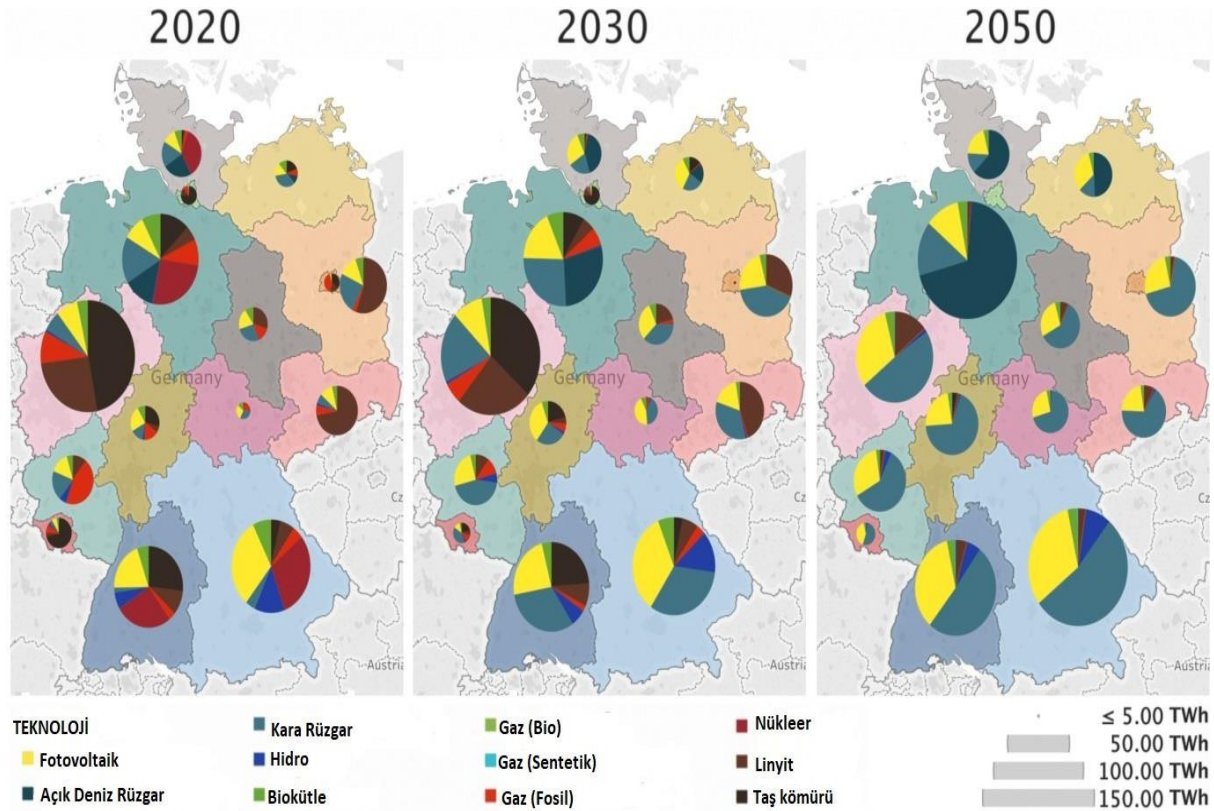
Grafik 2.2. 2005 ve 2021 yıllarında Almanya'daki enerji tüketiminin enerji kaynağına göre dağılımı

Kaynak: Koptyug, E. (2022, Mart 3). *Distribution of Energy Consumption in Germany in 2005 and 2021, by Energy Source*. Statista.

Almanya, 2011 yılında Japonya'da meydana gelen Fukuşima nükleer felaketi ile birlikte enerji politikalarında artık daha hızlı ve köklü değişimleri öngörebilmek amacıyla *Enerji Dönüşümü* politikasını (*Energiewende*) kabul etmiştir.

Almanya’da bu dönüşümün gerçekleşmesini sağlayan itici güçlerden birisi, temiz ve YEK’lerin beklenenden daha az maliyetli ve daha güvenilir uygulanabilmesi olmuştur. Örneğin, rüzgârlı günlerde rüzgar türbinleri sürekli olarak artan bir şekilde, ülkenin yarısının elektrik ihtiyacını karşılayabilmektedir. Energiewende sayesinde Almanya, karbondioksit kaynaklı sera gazı emisyonlarını, 1990’lı yıllara kıyasla 2020 yılında en az %40 oranında, 2050’ye kadarki süreçte ise %80-%95 gibi büyük bir oranda azaltmayı hedeflemektedir. Esasında Energiewende’nin genel amacına bakıldığında, 2050 yılına gelindiğinde %100 yenilenebilir yani temiz enerji kaynaklı bir Alman enerji sistemi elde edilmek istendiği görülebilmektedir (Hansen vd., 2019: 2-3).

Almanya’nın güvenli, çevre dostu ve ekonomik açıdan başarılı bir enerji geleceğine geçişi olarak nitelendirilen Energiewende, bütün sektörlerde YEK kullanımına yönelik, enerji tedarik sisteminin büyük ölçekli yeniden yapılandırılmasını içermektedir. Elektrik sektöründe YEK’e geçiş şimdiye kadar çok başarılı olurken, diğer sektörlerdeki gelişme daha az dinamik olmuştur. Energiewende ile sağlanan ilerleme, elektrik, ısı ve ulaşım sektörlerinde, YEK’lerin artan paylarında görülebilir (Umweltbundesamt, 2022). Örneğin, 2000 yılında yenilenebilir enerji elektrik talebinin yalnızca %6,3’ünü oluştururken, bu pay son yıllarda önemli ölçüde artarak, 2005 yılında %10’u, 2013 yılında %25’i aşmıştır. 2021’de ise YEK kömür, doğalgaz ve petrolün hep birlikte ürettiği elektrikten daha fazla elektrik üretmiştir (BMW, 2018: 10).

Şekil 2.3. Almanya'nın elektrik üretiminin bölgesel gelişimi senaryosu (2020-2050)

Kaynak: Bartholdsen, H.-K., Eidens, A., Löffler, K., Seehaus, F., Wejda, F., Burandt, T., vd. (2019, Ağustos 2). Pathways for Germany's Low-Carbon Energy. *Energies*, 12(2988), 1-33.

Energiewende, böylesine bir sanayi ülkesinin şimdiye kadar yapmış olduğu en büyük ve en iddialı girişim olarak kabul edilmektedir. Bu dönüşüm sayesinde Almanya, sanayi gücünü yeşillendirmekle kalmayıp serbest piyasada yatırım garantisi sağlayarak küçük işletmelerin kendilerinden daha büyük işletmelerle yarışabilmelerine imkân verebilecek ve ülkenin ekonomisini güçlendirirken yeni yeşil istihdam alanlarının yaratılmasını da sağlayabilecektir. Buna ek olarak, Energiewende'nin birçok boyutu bulunmaktadır; yani sadece tek bir boyut olarak yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektrik değil, konutlarda veya ulaşımda kullanılan enerji kullanımını da içermektedir (Açıklan, 2018: 244). Energiewende'nin amacı üç maddede özetlenecek olursa;

- Önce verimlilik ilkesi altında tüm sektörlerde enerji tüketimini azaltmak,
- Yenilenebilir enerjiye dayalı elektrikle kalan enerji ihtiyacını karşılamak,
- Yenilenebilir enerjiyi ekonomik ve ekolojik olarak mantıklı olan her yerde doğrudan kullanmak (IEA, 2020: 26).

3. UKRAYNA KRİZİNİN ENERJİ DÖNÜŞÜM SÜRECİNE ETKİSİ

Rusya'nın Ukrayna'yı 24 Şubat 2022'de işgal etmesiyle başlayan jeopolitik kriz, uluslararası sistemde güvenlik açığı oluşmasına yol açmıştır. Askeri tehdidin yanı sıra Rusya'nın sahip olduğu enerji rezervleri nedeni ile enerji arz güvenliği açısından turnusol kâğıdı işlevini görürken Avrupa ülkelerinin Rusya ile güvenilir enerji ticaretinde ciddi bir kırılmaya da neden olmuştur. 20. yüzyılın yükselen kavramlarından olan enerji güvenliği açısından 21. yüzyılda birbiri ardına gelen krizlere karşı farklı stratejiler geliştirilmiştir. Kaynakların fiziki varlığı ve erişilebilirliğine odaklanan 20. yüzyılın enerji güvenliği anlayışından farklı olarak 21. yüzyılda sürdürülebilirlik olgusu öne çıkmıştır. Dünyanın geleceğinin iklim değişikliğiyle mücadele edilmesine bağlı olduğunun görülmesi, fosil rezervlerin yerini yenilenebilir enerji kaynaklarının almasını sağlayacak bir dönüşüm sürecinin başlatılmasını sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerin öncülük yaptığı enerji dönüşümünün aynı zamanda jeopolitik krizlerin etkilerini hafifletme boyutu da bulunmaktadır. Yenilenebilir kaynakların dünya geneline simetrik olarak dağılmış olması fosil rezervlerin asimetric dağılımından kaynaklanan jeopolitik rekabetin şiddetini hafifletme boyutu olduğu gibi bu rekabetin yönünü değiştirme potansiyeli de söz konusudur.

Enerji jeopolitiğinde kırılmanın yaşandığı bir dönemde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla yeniden klasik anlamıyla enerji güvenliği yaklaşımına geri dönmüştür. Küresel enerji pazarının en büyük oyuncularından biri olan Rusya Federasyonu'nun 2021 yılı itibarıyla bütçe gelirlerinin %45'i ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz ticaretine dayanmaktaydı. ABD ve Suudi Arabistan ile birlikte dünyanın en büyük üç petrol üreticisinden biri olan Rusya, aynı zamanda ABD'den sonra en büyük ikinci doğalgaz üreticisidir (IEA, 2023). Rusya sahip olduğu geniş doğalgaz boru hattı sayesinde Avrupa ülkeleri ile arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşturmuştur. Doğalgazın stratejik ürün durumunda olmasından kaynaklı olarak söz konusu karşılıklı bağımlılık ilişkisinin hassas tarafı AB üyeleri olmuştur. Rusya'nın Putin iktidarıyla enerji kaynaklarını ülke dış politikasının merkezine almasına bağlı olarak taraflar arasında Soğuk Savaş döneminde başlayan güvenilir enerji ticaretinde ilk çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Rusya'nın eski SSCB üyelerinden AB ve NATO'ya üye olmaya yönelik girişimlerine karşı sopa olarak enerji kartını kullanması 21. yüzyılın başında belirgin bir

hal alırken Rus yanlısı politika izlenmesi durumunda ise havuç stratejisi izlenerek enerji ticaretinde kolaylık ve ayrıcalıklar sağlanmıştır. İrili ufaklı bu krizler arasında Ukrayna öne çıkarken 2006 ve 2009 krizlerinde doğalgaz akışının kısa süreli de olsa durmasıyla enerji arz güvenliği AB'nin ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Topluluk düzeyinde soruna yaklaşım üretilmesini savunanlar olduğu gibi enerji güvenliğinin ulusal güvenliğin ayrılmaz parçası olduğunu savunan üyeler olduğu için bu konuda halen uzlaşa sağlanamamıştır. AB Enerji Birliği olma konusunda somut adımlar atmakta zorlanırken Kırım'ın işgali yaşanmasına rağmen üyeler arasındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. AB üyeleri arasında enerjide tek pazar oluşturularak Rusya karşısında topyekûn bir güç olma hedefine dayanan Enerji Birliği, enerji arz güvenliği, sürdürülebilirlik ve rekabet boyutunu güçlendirmek için tasarlanmıştır (Uçkun, 2015: 9). "Enerjinin NATO"su olması hedefiyle 2014 yılında gündeme getirilen Birlik, üyelerin ortak alım yapması, kaynak çeşitlendirmesi ve iç dağıtım hatlarının entegre edilmesi gibi stratejilere dayanmaktaydı (European Commission, 2015). Üye ülkeler arasında daha fazla güven ve daha fazla dayanışmaya dayanan Enerji Birliği, çatışan ulusal çıkarlar nedeniyle aradan geçen süre içerisinde sağlanamamıştır (Kakışım, 2019: 470). Üye ülkelerin krizlerden en az düzeyde etkilenmelerine yönelik girişim her ülke için enerji güvenliği tanımının farklı olması yüzünden sonuca ulaşamamıştır. Ancak krizlerin şekillendirdiği AB enerji politikası açısından bu tarz bir enerji güvenliği mimarisinin ne kadar gerekli olduğu Ukrayna işgali ile bir kez daha görülmüştür.

Rusya'nın elindeki en önemli enerji silahı, bağımlılık ilişkisinin daha keskin olduğu ve tamamen devlet tarafından kontrol edilen doğalgazdır. Rusya, Avrupa'ya doğalgaz ihracatını 1940'ta Polonya ile başlatmış olup bu ticaretin hacmi Ukrayna krizlerine kadar istikrarlı olarak artmıştır. Ukrayna krizlerinden sonra Rusya'nın bu ülkeyi by-pass ederek Avrupa pazarına doğrudan erişme girişimlerine en şiddetli olarak Polonya karşı çıkarken Almanya ve Türkiye tam destek vermiştir (Telli, 2022: 144). Rus doğalgazının en büyük alıcılarından olan bu iki ülke kendi arz güvenlikleri açısından transfer ülkelerinin aradan çıkarılması anlamına gelen Kuzey Akım ve Türk Akım projelerine onay vermiştir. AB'nin patronu konumunda olan Almanya'nın enerji politikası konusunda ekonomik kazanımları gözeterek adımlar atması üyeler arasında çatışmaya neden olmuştur (Euronews, 2022). Enerji dönüşümü konusunda kararlı bir şekilde ilerleyen Almanya'nın Rusya ile aralarındaki güvenilir enerji iş birliği açısından Ukrayna Savaşı ağır bir darbe olmuştur. Kırım'ın işgali sonrasında Rusya ile enerji iş birliğini sürdüren ve tüm ikazlara rağmen Kuzey Akım II projesine onay veren Almanya, 2022 Şubat'ında patlak veren savaş sonrasında bir yol ayrımına gelmiştir. Almanya'nın Ukrayna'nın yanında yer alması ve Rusya'ya yönelik yaptırımlara taraf olmasıyla birlikte iki ülke arasındaki doğalgaz ticareti kopma noktasına gelmiştir. Yeşil Hareketin güçlü olduğu ve enerji dönüşümünü öncelik olarak kabul eden Almanya'nın enerji güvenliği krizine girmesi sonrasında enerji politikasında radikal değişimler olup olmayacağı tartışması başlamıştır.

3.1. Ukrayna Savaşı'nın Almanya Enerji Güvenliğine Yansımaları

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle, uluslararası sistemde güvenlik açığı oluşmuştur. Rusya'nın yayılcı politikasının yarattığı tedirginlik sonrasında NATO üyelerinin enerji alanında Rus kaynaklarına olan bağımlılığı, krizi derinleştirmiştir. Rusya ile enerji ticaretini ekonomik perspektiften değerlendiren ve "kazan-kazan" yaklaşımı ile hareket

eden Almanya, Ukrayna krizi sonrasında politika değişikliğine yönelmiştir. Enerji güvenliği ikilemi ile karşı karşıya kalan Almanya, Rusya'nın enerji silahını kullanması sonrasında karşılıklı bağımlılık olgusuna dayanan iş birliği ilişkisini gözden geçirmiştir (ISPI, 2023).

Rusya-Ukrayna savaşından önce Almanya, iklim sürdürülebilirliğine ve ekonominin elektrifikasyonuna/dekarbonizasyonuna öncelik vermekteydi. Bunu yaparken de özellikle doğalgaz başta olmak üzere, fosil enerji güvenliğini istikrarlı, güvenli ve rekabet edebilirliği giderek artan bir şekilde enerji dönüşümünün bir işlevi olarak görmekteydi. Ancak, bu savaş Almanya'nın mevcut planlarını değiştirmiştir (ISPI, 2023).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve ardından gelen enerji krizi, Almanya'nın arz güvenliği açısından beraberinde belirsizlik getirmiştir. Dünyadaki en güvenilir sistemlerden biri olan Almanya'nın elektrik sisteminde kesintilerin gündeme gelmesi üzerine doğalgaz arzı acil durum eylem planı açıklanmıştır. Rusya'nın Yamal Gaz Boru Hattı'ndan gaz akışını tamamen durdurmasının ardından yaptırımlardan kaynaklanan teknik sorunlar nedeniyle Kuzey Akım-1 hattına verdiği gaz akışını birkaç kez kesmesi endişeleri daha da derinleştirmiştir. Yaşanan kesintiler sonrasında 2022 yaz ortalarında doğalgaz fiyatının bir önceki yıla göre %450 oranında artmış olması da Alman ekonomisinin rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir (BBC, 2022a). Kuzey Akım 2'nin açılmamasına karşı Kuzey Akım 1 üzerinden sevkiyatı ciddi derecede kısan Rusya, 2022 sonbaharından itibaren akışı uzun süreli olarak tamamen durdurmuştur. Krizin ilk aylarında doğalgaz ticaretinde Ruble kullanılmasını şart koşan Rusya, yaptırımların sertleşmesi sonrasında ise doğalgaz akışını tamamen durdurarak enerji silahını kullanmaya yönelmiştir. Almanya'nın, Kuzey Akım üzerinden aldığı gaz miktarı Ocak 2023 itibariyle tamamen durma noktasına gelmiş olup eski düzeyine geri dönmesi artık beklenmemektedir (Statista, 2023).

Ukrayna krizinin ardından Rusya'nın petrol ve kömüre yönelik yaptırımları ve gaz tedarikini durdurması, Almanya'yı enerji ve iklim politikasını² yeniden değerlendirmeye ve sürdürülebilirlik-arz güvenliği-ekonomik rekabet edebilirlik üçlemesindeki önceliklerini yeniden tanımlamaya zorlamıştır. Esasında bu savaş, Almanya'da halkı, Energiewende'ye acil bir ihtiyaç olduğuna ikna etmenin bir yolu olarak, iklim krizine ek olarak bir de enerji güvenliği argümanını eklemiştir (Curry, 2022). Bunun temel sebebi, Almanya gibi ülkeler için mesele artık yalnızca iklim krizi değil bunun çok daha ötesindedir. Savaşın ardından ulusal güvenlik nedeniyle, Almanya, Rus gazından, petrolünden ve kömüründen acilen vazgeçmesi gerektiğini düşünmüştür (Curry, 2022).

Almanya, savaştan önce enerji ithalatında büyük ölçüde Rus fosil yakıtlarına bağımlı olan ülkelerden biriydi. Şöyle ki, Almanya kriz öncesinde enerji talebinin 1/3'ünü tek başına Rusya'dan karşılamaktaydı (Pittel vd.,2022). Örneğin, doğalgazın %55'i, petrol ve petrol ürünlerinin %37'si ve kömürün %57'si Rusya'dan ithal edilmekteydi.

Esasında Almanya, 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizlerinde dış kaynaklara aşırı bağımlı olmanın sonuçlarıyla da yüzleşmiş bir ülkedir. 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri, enerjide bağımsızlığın önemini vurgulamış, sürdürülebilir elektrik üretimi tartışmalarını başlatmıştır. Yapılan ilk tartışmalar, enerjide bağımlılığı

² Almanya'nın iklim politikası hakkında bir çalışma için bkz. S. Atvur, Esin, B. , Vural, Ç. (2022) Germany's climate policies: practices and perspectives of political actors. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 3, 164-201.

azaltabilmek için daha fazla kömür ve daha fazla nükleerden yararlanılması üzerine odaklanmıştır. Örneğin, 1973 yılındaki petrol krizi, ithalatı çok büyük ölçüde OPEC'e bağımlı olan Batı Almanya'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu doğrultuda, dönemin Şansölyesi Helmut Schmidt'in girişimiyle nükleer sektöre yoğun yatırımlar yapılmıştır. Bina yalıtımı, motor verimliliği ve ısıtma ekipmanlarının iyileştirilmesine ilişkin bir dizi önlem hayata geçirilmiştir (Planete Energies, 2015).

1979'da yaşanan ikinci petrol kriziylese, tüm Avrupa gibi ekonomik olarak zayıflayan Batı Almanya, 1983 yılında ülkenin kuzeyindeki ilk büyük rüzgâr çiftliğini devreye almıştır. Bu hareket, Batı Almanya'nın yenilenebilir enerji geliştirme konusundaki kararlılığını açıkça ortaya koymuştur (Planete Energies, 2015). Tüm bunlara rağmen, Almanya enerjide dışa bağımlılık sorununu halen çözebilmiş değildir. Yine de enerji dönüşümü öncesinde ortalama %75 düzeyinde olan dışa bağımlılık düzeyi, Ukrayna krizi sonrasında alınan önlemlere bağlı olarak %63 düzeylerine gerilemiştir (Wettengel, 2023). Kriz öncesinde Almanya, Energiewende'ye geçişte büyük ölçüde ithal Rus gazına güvenmeyi planlamıştı. Bu doğrultuda Rusya ile ticareti enerji stratejisinin temel taşı haline getirmişti. Ne var ki, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihindeki en büyük askeri işgali başlatmasıyla Almanya, enerji politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır (Amelang vd., 2023a). İşte bu noktada, Ukrayna'da yaşanan savaş, Almanya gibi pek çok sayıda ülkeyi enerji politikası konusunda radikal bir şekilde yeniden düşünmeye zorlamaktadır (Amelang vd.,2023a).

3.1.1. Almanya'nın Enerji Arz Güvenliği Krizine İlk Tepkisi

AB'nin en büyük ekonomisi olan Almanya, Ukrayna'nın işgali ile başlayan doğalgaz krizinden ciddi derecede etkilenmektedir. Rus gazının en büyük alıcısı olan, Kuzey Akım 1 ve 2 projelerinin varış ülkesi olan Almanya, aynı zamanda krizin başladığı dönemde boru gazına % 100 oranında bağımlı durumdaydı. Enerji dönüşümü konusunda tarihi adımlar atmış olan Almanya, geçiş yakıtı olarak kömür ve nükleer yerine doğalgazı tercih ettiği için doğalgaz talebinin sürekli artmakta olduğu bir dönemde başlayan kriz karşısında ilk adımda Realist politikalar izlemeye yönelmiştir. Sorunu ulusal güvenlik tehdidi olarak algılayan Almanya, kısa vadede enerji dönüşümüne tezat teşkil edecek kararlar almak durumunda kalmıştır.

Almanya'da, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin hemen öncesinde uzun yıllardır devam eden Merkel dönemi sona ererken Olaf Scholz şansölye olarak seçilmiştir. Bu kriz yeni seçilen şansölyenin, Alman enerji ve güvenlik politikasında uzun yıllardan sonra en keskin U dönüşlerinden birini yapmasına neden olmuştur. AB içindeki tüm eleştirilere, ABD'nin uyarı ve yaptırımlarına rağmen Rusya ile yapılan doğalgaz ticaretinin sadece ekonomik boyutu olduğu tezini savunan Almanya, 1973 krizinden sonra ilk kez 2022 kışında enerjide dışa bağımlılık sorunuyla ciddi derecede yüzleşmek durumunda kalmıştır. Almanya, devreye alınması için gün sayılan Kuzey Akım 2 hattının izinlerini Ukrayna işgali sonrasında hızla durdururken Rusya ile enerji ticaretinin bundan sonra aynı şekilde devam etmeyeceğinin de işaretini vermiştir.

Almanya, öncelikli olarak Rusya'nın, Avrupa'da egemen bir devlet olan Ukrayna'ya açtığı bu savaşı kendi

güvenlikleri için de bir tehdit olarak görmüştür (İnat, 2022). Almanya Başbakanı Olaf Scholz, krizin patlak vermesi sonrasında Alman Parlamentosu'nda Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin Avrupa için bir dönüm noktası olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Nitekim bu konuşmayla beraber Scholz, Alman politikasında radikal bir değişiklik sürecinin başladığını da ilan etmiştir (Muttreja ve Blumenau, 2022). II. Dünya Savaşı sonrasında bu yana Almanya tarafından takip edilen pasifizm doktrininden Rusya'nın zafer kazanması halinde Almanya'nın dünyadaki konumunun sarsılacak olması nedeniyle vazgeçilmiştir. Kriz öncesine kadar dış politikasında dengeli ve temkinli bir yol izleyen ve daha çok ekonomik iş birlikleri ve yardımlar üzerine yoğunlaşan Almanya, aralarındaki ekonomik iş birliğine rağmen Rusya'ya karşı Ukrayna'ya silah ve mühimmat göndererek dış politikasında yeni bir dönemin başladığını somut olarak göstermiştir. Alman dış politikasında yaşanan bu kırılmanın krizden doğrudan etkilenen enerji politikası üzerinde de etkileri olmuştur.

Almanya'nın enerji arz güvenliği krizine yönelik ilk müdahalesi Rusya'ya yönelik tepki ve yaptırım kararlarıyla sınırlı kalmamıştır. Talebin mevsimsel koşullara bağlı olarak arttığı kış aylarında patlak veren krizin hemen başlarında enerji arz güvenliği konusunda yaşanan korku ve panikle vatandaşların da enerji tasarrufuna destek sağlayabilmesi için bazı önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin, petrol krizinin önüne geçebilmek için 1973'te petrol krizi esnasında uygulanan "arabasız pazar günleri" uygulamasının yeniden canlandırılması önerilmiştir. Evlerde oda sıcaklığının düşürülmesi, bulaşık veya çamaşır makinesi kullanılırken daha ekonomik programların seçilmesi, çamaşırları kurutmak için kurutma makinesi yerine çamaşırların ipte kurutulması gibi bazı temel önlemlerin alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Önerilen diğer tasarruf tedbirleri ise aşağıdaki gibidir;

- Hastane gibi kurumlar dışındaki kamu binalarının maksimum 19 dereceye kadar ısıtılması ve bu binaların giriş ve koridor kısımlarında ısıtmanın tamamen kapatılması,
- Sıcak suyun az tüketilmesi. Örneğin bu doğrultuda duş süresinin en fazla 5 dakikaya düşürülmesi,
- Yemek pişerken tencerenin kapağının hep kapalı tutulması ve yemek piştiği sırada ocağın söndürülmesi.
- Ofislerde tasarruflu ampul kullanılması,
- Halka açık anıt ve binaların estetik nedenlerle aydınlatılmaması,
- İşletmelerin geceleri dükkânlarını aydınlatmasının yasaklanması,
- Özel yüzme havuzlarının artık elektrik veya gazla ısıtılmaması,
- Halka kendi gaz tüketimlerini nasıl azaltabileceklerini anlatmak için tanıtım kampanyaları düzenlenmesi (BBC, 2022b).

Önerilerin son maddesi kapsamında hazırlanan broşürlerde, "Enerjiden tasarruf eden herkes, Almanya'nın Rus ithalatına daha az bağımlı hale gelmesine ve iklim için bir şeyler yapılmasına yardımcı olacak" ifadeleri yer almıştır (TRT Haber, 2022). Rusya'nın doğalgaz akışını kesmesine karşı üç kademeli eylem planı hazırlayan Almanya, krizin derinleşmesi üzerine uyarı seviyesine geçmiştir. Eylem planının son kademesi acil durum düzeyi olup bu noktaya gelmesi durumunda ise doğalgaz dağıtımında devlet kontrolü dönemine geçilmesi planlanmıştır. Bu bir anlamda doğalgazın karne ve kotalarla dağıtılması anlamına geliyor olup Almanya gibi liberal ekonomiye sahip bir ülkenin gerek

görüldüğünde bu açıdan da taviz verebileceğini göstermektedir.

Tüm kullanıcılardan tüketimlerini kismalarını isteyen Almanya, kış koşulları ağırlaşmadan doğalgaz depolarının doluluk oranlarının krizin başında %58 olan düzeyden %90 oranına yükselmesini sağlamıştır. Bu oranın yükseltilmesi için sadece nihai tüketicinin tasarrufları değil kapatılması planlanan kömür santrallerinin çalışmaya devam etmesi dâhil her yol denenmiştir (Schmidt ve Thompson, 2022). Almanya, sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda uzun bir süre doğalgazı, iklim nötr enerji sistemine geçişte bir köprü teknoloji olarak görmüştür. Ukrayna krizinin başladığı dönemde Rus gazına %55 düzeyinde bağımlı olan Almanya, bu oranı ilk dört ay içinde %35'e düşürmüştür. Ancak gaz kriziyle mücadele için enerji dönüşümü hedeflerine rağmen kömür santrallerine dönüşün gündeme gelmesi endişe vermektedir. Enerji dönüşümü konusunda öncü ülkelerden olan Almanya'nın 2030 yılında kömürden çıkma hedefine ulaşması giderek zorlaşmaktadır. Aynı zamanda Almanya, bu yıl sonunda devre dışına almayı planladığı nükleer santralleri de kullanmaya devam etmeyi gündemine almıştır (Morris vd., 2022).

Enerji kriziyle mücadele etmek için AB ile ortak hareket etmenin yanı sıra Almanya ulusal düzeyde de kısa, orta ve uzun vadeli tedbirlerden oluşan eylem planı hazırlamıştır.³ Krizin başlamasıyla birlikte olası doğalgaz kıtlığına karşı erken uyarı ve uyarı düzeylerinde acil eylem planı devreye alan Almanya, yumuşak güç unsuru haline getirdiği enerji dönüşüm eylem planından taviz verme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Krizden hemen önce iktidara gelen koalisyon içinde bu durum tartışmalara yol açmış olmakla birlikte ulusal çıkar sınıflandırmasında gerektiğinde uğruna savaşa gidilebilecek hayati çıkarlar arasında yer alan enerji güvenliğinin sağlanması için realist politikalara dönülmesi söz konusu olmuştur (Nuechterlein, 1979: 73-75). Almanya, sürdürülebilirlik odaklı enerji politikasını uzun vadede değiştirmemekle birlikte kısa vadede bu hedefle çelişen adımlar atmaya yönelik kararlar almıştır. Ukrayna krizi Almanya'nın kararlı bir şekilde uyguladığı ve her fırsatta daha da hızlandırdığı enerji dönüşümünün sorgulanmasına neden olmuştur. Bir taraftan ülkenin enerjide dışa bağımlı olmasının yarattığı tehdit açısından kesin çözüm olan dönüşümün kısa vadede ise ülkenin içine girdiği enerji krizinin derinleşmesine neden olduğunu ileri sürenler olmuştur. Almanya nihai olarak 2045 yılında karbon nötr olmayı planlarken bu süreçte nükleer ve kömür santrallerini koalisyon partileri arasında sağlanan uzlaşa ile 2030 yılına kadar tamamen devre dışı bırakma kararı almıştır. Almanya'da güçlü bir Yeşil Hareket geleneğinin bulunması enerji dönüşüm sürecinin itici güçlerinden biri olurken Ukrayna krizi sonrasında fosil yakıtlara ve nükleere geri dönüşün gündeme gelmesi söz konusu çevreleri oldukça rahatsız etmiştir. Ancak Alman hükümeti, krizden hemen bir yıl önce güncellenen eylem planını esnetme yönünde karar almıştır. Bu kapsamda Almanya'nın 31 Aralık 2022 tarihine kadar kapatılacağını açıkladığı faal durumdaki üç nükleer santralin çalışma süresi koalisyondaki Yeşiller Partisi'nin tüm itirazlarına rağmen Nisan 2023 tarihine kadar uzatılmıştır. Karbon nötr teknolojiye sahip nükleer enerjinin sağlayacağı katkının oluşacak açığı kapatmaya yetmeyecek olmasına bağlı olarak Alman

³ Avrupa Komisyonu Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden kaynaklanan enerji piyasasındaki aksamalara yanıt olarak, Mayıs 2022'de REPowerEU Planını yayınlamıştır. Bu plan, 2027 yılına kadar Rus fosil yakıtlarına olan bağımlılığı hızla azaltmayı hedeflemektedir (IEA, 2022). Bu kapsamda Plan, Avrupa Yeşil Mutabakatı mevzuatının 55'e uygun (fit for 55) paketi kapsamında bağlayıcı enerji verimliliği hedefinin %9'dan %13'e çıkarılması da dahil olmak üzere uzun vadeli enerji verimliliği önlemlerini geliştirmeyi önermektedir. Ayrıca Komisyon plan ile 55'e uygun paketi kapsamında yenilenebilir enerji kaynakları için 2030 ana hedefini %40'tan %45'e çıkarmayı önermektedir (European Commission, 2022).

hükümeti kömür santrallerini 2030 yılında tamamen kapatacağını açıklamıştır. Buna rağmen acil durum eylem planı kapsamında daha önce kapatılan bazı kömür santralleri devreye alınmıştır. Böylece sisteme kömür santralleri üzerinde 10 gigawattlık (GW) ciddi bir katkı sağlanmıştır (Dünya Enerji Konseyi, 2022). Nükleer enerji baz yükünde Fransa'dan kaynaklı olarak yaşanan teknik sorunların yanı sıra doğalgaz maliyetlerindeki olağanüstü artış Almanya'yı yeşil dönüşüm açısından tezat hareket etmeye itmiştir. Almanya enerji dönüşümü sürecinde, 2022'de nükleerden çıkmayı hedeflerken 2038 yılı olarak planlanan kömürden çıkış stratejisini güncelleyerek iddialı bir şekilde 2030 yılına çekmişti (Aktan, 2021). İşte bu noktada, nükleer ve kömür enerjisinin aşamalı olarak kullanımdan kaldırılmasıyla birlikte, doğalgazda enerji geçişini gerçekleştirmek ve uzun vadeli net sıfır emisyon hedefine ulaşmak için ideal bir köprü teknoloji olma konumunu pekiştirecekti (Wettengel, 2022). Ne var ki bu plan, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin başlamasıyla birlikte yaşanan enerji krizinden bu yana tartışmalı hale gelmiştir.

3.1.1.1. Almanya'nın Enerji Dönüşüm Hedeflerini Gözden Geçirmesi

Ukrayna krizinin hemen öncesinde doğalgaz talebinin % 55'ini Rusya'dan karşılayan Almanya, bu oranı 2022 yılı içinde % 26 düzeyine çekmiştir. Ayrıca, bununla da kalmayarak 2024 yılı ortasına kadar Rus gazı tüketimini sıfırlayacağını açıklamıştır (World Economic Forum, 2022). Rus gazı talebinde yaşanan ani gerilemede Rusya'nın gaz arzını kesmesi ciddi derecede etkili olurken öte yandan, Rusya'dan petrol ithalatı 2023 yılı başında tamamen durdurulmuştur. Rus kaynaklarına bağımlılıkla mücadele sürecinde kısa vadede kaynak ülke çeşitlendirmesinde yönelen Almanya, bir yandan da kapanan kömür santrallerinden bazılarını yeniden açarken üç nükleer santralin kapatılmasını ertelemiştir. Almanya, orta ve uzun vadede ise Rus doğalgazını, yenilenebilir enerji kaynakları ile değiştirmek için mücadele etmektedir. Ayrıca Almanya % 100 yenilenebilir enerjiye doğru hızlanmak için yeni hedefler belirlemektedir (Garden, 2022).

Bu doğrultuda örneğin, son yirmi yılın en kapsamlı enerji paketi olarak nitelendirilen altı yüz sayfalık Paskalya Paketi içerisindeki reform önerileri ile ülke, elektrik üretimindeki yenilenebilir enerjilerinin payını 2030 yılına kadar % 80'e, 2035 yılına kadarsa neredeyse % 100'e çıkarmayı hedeflemektedir. Bu pakette, YEK kullanımının kamu güvenliği yararına olduğu vurgulanmıştır. Hükümet, 2030 yılına kadar karada kurulu rüzgâr kapasitesinin 115 GW'a ulaşması için yıllık kapasite ilavelerinin 2025 yılı ile beraber 10 GW'a ulaşması gerektiğini belirtmiştir. Solar PV kurulumlarının 2026 yılı ile beraber 22 GW'a ulaşması ve on yılın sonunda toplamda 215 GW kapasiteye ulaşılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, açık deniz rüzgâr ilavelerinin de 2030'da minimum 30 GW'a, 2035'e kadar 40 GW'a ve 2045'e kadar 70 GW'a ulaşılacak şekilde artırılması hedeflenmiştir (Appunn ve Wettengel, 2022).

Ayrıca Alman hükümeti 1980'li yıllardan beri geleceğin evrensel yakıtı olarak görülen hidrojen araştırmalarını desteklemektedir. Günümüzde de gelişmiş bir hidrojen araştırma ve geliştirme ortamına sahip olan Almanya, yeşil hidrojen teknolojilerinin lider sağlayıcısı olmayı amaçlamaktadır (Huber, 2021). Krizin ardından, Almanya'nın enerji sisteminin fosil yakıtlardan uzaklaşmasına yönelik dönüşümün, rüzgâr ve güneş enerjisi üretiminin az olduğu zamanlarda ülkenin enerji sistemini destekleyebilecek yeterli "molekül bazlı" elektrik santrali kapasitesiyle hızla güçlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Amelang, 2023).

Rusya'nın Ukrayna güzergâhına bağımlılığını sona erdirmek için geliştirdiği Kuzey Akım Boru Hattı'nın en büyük destekçisi Almanya olmuştur. Enerji arz güvenliğini güçlendirmek isteyen Almanya, Rus kaynaklarına aşırı bağımlı olunmaması yönündeki uyarıları dikkate almamayı tercih etmiştir. Enerji iş birliğinin sadece ekonomik boyutu olduğunu savunan Almanya, AB içindeki rahatsızlıklara rağmen Rusya ile enerji iş birliğini güçlendirmiştir. Ancak Ukrayna'nın işgaliyle Almanya, enerji silahının kendine de çevrilebileceği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır (Telli, 2022: 157).

İki ülke arasında karşılıklı güven üzerine kurulu olan enerji iş birliği açısından Ukrayna sorununun derinleşmesi dönüm noktası olmuştur. Kırım işgali sonrasında ABD'nin Rusya enerji sektörüne yönelik yaptırımlarından etkilenen Kuzey Akım 2 Projesi'nin 2019 sonunda planlandığı şekilde devreye alınamaması Rusya'nın Ukrayna koridoruna bağımlılığının devam etmesine yol açmıştır. Rus şirketi Gazprom liderliğindeki bir konsorsiyum tarafından inşa edilen ve Eylül 2021'de tamamlanan Kuzey Akım 2 projesinin ruhsatlandırma çalışmaları devam ederken yeni bir Ukrayna krizi patlak vermiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması ve ayrılıkçı Donetsk ve Luhans Halk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını tanınması üzerine Almanya, projenin sertifikasyon sürecini askıya almıştır. Almanya'nın bu adımı sonrasında Rusya, Kuzey Akım 1 üzerinden doğalgaz akışını yavaşlatırken artan maliyet ülke ekonomisinin rekabet gücünü de olumsuz etkilemiştir. Krizin birinci yılında bir değerlendirme yapan Şansölye Olaf Scholz, Rusya'nın Almanya'ya ve Avrupa'nın geri kalanına enerji arzını keserek Ukrayna'ya destek vermekten vazgeçmeleri için şantaj yapma girişiminin başarısız olduğunu söylemiştir. Rusya'nın enerji kartını kullanarak Ukrayna'ya destek olan ülkeleri bölme stratejisinin tam tersi etki yaptığına dikkat çeken Scholz, Almanya başta olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinin Rus gazına bağımlılıkların benzeri görülmemiş bir hızla sona ermesini sağladığını vurgulamıştır (Amelang vd., 2023a).

Almanya'nın yeşil dönüşüm konusunda lider ülke olarak sergilediği kararlılık, Ukrayna krizi sonrasında yerini arz güvenliği öncelikli politikalara bırakmıştır. Rus gazının alternatifini kısa sürede bulmanın güçlüğünden kaynaklanan bu durumda gündeme gelen LNG ve nükleer santrallerine geri dönüş senaryoları dönüşüm sürecinin önünü tıkamıştır. Her iki seçeneğin de karşıtları olmakla birlikte Alman toplumunda nükleer karşıtlığının daha yüksek olması LNG yatırımlarını cazip hale getirmiştir. Yeşil enerjinin 7/24 kullanıma hazır olmamasından kaynaklanan sorunları dengelemek için öne çıkan bu seçenekler kısa vadede yenilenebilir kaynaklar yerine yeniden fosil yakıtlara yatırım yapılması anlamına gelmektedir. Bu kapsamda Almanya'nın enerji politikasında dış şoktan kaynaklı paradigma kırılması söz konusu olmakla birlikte alınan acil durum önlemlerinin ülkenin yeşil dönüşüm stratejisini yavaşlatan değil bilakis tamamlayıcı ve hızlandırıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bu sürecin Almanya enerji politikasına uzun vadeli etkileri belirsizliğini korumakla birlikte son bir yıllık süreç içinde ülke yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş çabasını iki katına çıkarmayı başarmıştır (Amelang vd., 2023b). Ukrayna Savaşı'nın başlamasının üzerinden geçen bir yıllık zamanda Rusya'ya fosil yakıt bağımlılığı oldukça yüksek olan Avrupa'nın en büyük ekonomisine sahip Almanya enerji krizinden nispeten büyük kayıpları olmadan çıkmış durumdadır. Enerji fiyatlarının zirve noktasından aşağıya çekilmesi ve alınan önlemlerle doğalgaz kıtlığı endişesinin yatıştırılması Almanya'nın kriz yönetiminde elini oldukça güçlendirmiştir.

Ukrayna krizinin Almanya'nın enerji dönüşümü üzerindeki uzun vadeli etkisinin ne şekilde olacağı belirsizliğini korumakla birlikte doğalgaz arzında yaşanan sıkıntıları telafi için kömür santrallerine yönelmesine rağmen 2022 yılı

içinde ülkenin sera gazı emisyonu beklentilerin tam tersi bir şekilde %2 oranında gerilemiştir (Amelang vd., 2023a). Ancak, bu rakam AB'nin aynı dönem için %2,5 olan gerileme düzeyinin altında kaldığı için Almanya'nın iddialı hedeflerine yönelik endişeyi tamamen azaltmamıştır (Japan Beyond Coal, 2023). Almanya'nın elde ettiği bu gerileme tek başına yenilenebilir enerji dönüşümünün hızlanması ile açıklanamaz. Sera gazı emisyonunda görülen gerilemede ucuz doğalgaza dayalı Alman sanayi üretiminde yüksek doğalgaz fiyatlarına bağlı olarak görülen düşüş ciddi derecede etkili olmuştur. Öte yandan Yeşiller Partisi'nin karşı çıkmasına rağmen kullanım süreleri uzatılan üç nükleer santral ilan edildiği gibi 15 Nisan 2023 tarihinde devre dışı bırakılmıştır (Gönültaş, 2023). Faaliyet sürelerinin uzatıldığı bir yıllık dönemde bahse konu santraller ülkenin ikincil enerji ihtiyacının %6'sını karşılayarak emisyon oranlarının yükselmemesine katkı sağlamıştır. Nükleer santrallerin tamamen kapatılması ile oluşan açık ise yenilenebilir enerji kaynaklarınca karşılanacak olup Almanya devam etmekte olan enerji krizine rağmen bir yıllık gecikmeyle nükleerden çıkış hedefini gerçekleştirmiştir. Ancak ülkenin 2030 yılına kadar kömür santrallerini kapatıp kapatamayacağı halen belirsizliğini korurken bu konuda açıklanmış yeni bir takvim bulunmamaktadır. Alman hükümetinin fosile dönüş stratejisini eleştiren çevrelere göre mevcut takvimden geri adım atılması yüzünden 2038 yılından önce kömürden çıkış mümkün görünmemektedir. Almanya'nın krize rağmen kararlı şekilde sürdürdüğü enerji dönüşümü sürecinde Yeşiller'den gelen eleştirilerin yanı sıra iş dünyası da maliyetler üzerinden kaygılarını dile getirmektedir. Artan maliyetlerin rekabet gücü üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle nükleerden çıkışı eleştiren bu çevreler kömür santrallerinin açılmasına da örtülü destek sağlamıştır. Almanya enerji güvenliği açısından oldukça uzun geçen bir yılın sonunda enerji dönüşüm eylem planından verilen tavizlere rağmen sera gazı emisyonunda artış değil gerileme olmasına bağlı olarak ülkenin emisyonu azaltarak 2045 yılında karbon nötr olma hedefinin halen geçerliliğini korumakta olduğu görülmektedir (Geres vd., 2022).

SONUÇ ve ÖNERİLER

İklim değişikliğiyle mücadele konusunda eylemsellik düzeyinde bir artış olmakla birlikte ulus devletlerin, ulusal çıkarları ile mavi gezegenin geleceği arasında kaldıkları durumlarda geçmişte olduğu gibi günümüzde de halen sürdürülebilirlik ilkesinden taviz vermektedirler. Paris İklim Şartı'na taraf olan ülkeler açısından bile benzeri bir durumun söz konusu olması Dünya Enerji Ajansı'nın (IEA) 2050 yılında karbon nötr hedefine ulaşılmasının önündeki önemli engeller arasında yer almaktadır. Anlaşmaya taraf ülkeler karbon nötr hedeflerini ilan etmiş olmalarına rağmen ulusal enerji arz güvenlikleri ve emisyon oranlarını azaltma arasında kaldıklarında enerji güvenliğini tercih etmektedir. Bahse konu durum Ukrayna Savaşı gibi küresel çapta etkili bir enerji krizi olduğunda endişeler daha da artmaktadır.

Rusya-Ukrayna savaşının ardından başlayan krizle birlikte Almanya, uzun vadede net sıfır emisyon hedeflerinin yerine kısa vadede enerji güvenliğini sağlamaya öncelik vermiştir. Örneğin kriz esnasında ülkenin, nükleer ve kömür santrallerine dönüş stratejisini yeniden gözden geçirmesi ilk etapta, enerji güvenliğinin öncelikte tutulduğunu göstermektedir. Yeşil dönüşüm için on yıllar boyunca verdiği mücadeleye rağmen Almanya'nın krizin ilk başlarında kaynakların kıt olduğu olgusuna dayanan realist politikalara dönüş yaptığı gözlemlenmiştir. Almanya, IEA analisti Carlos

Fernandez Alvarez'in da belirttiği gibi ışıkları açık tutma ile karbon emisyonlarını azaltma arasında kalındığında, ışıkların açık tutulması için gereken tüm tedbirlerin alınabileceğini kanıtlayan ülkeler arasında yer almıştır (Bloomberg HT, 2022).

Almanya, Energiewende'nin öncüsü olarak küresel çapta bir üne sahiptir. Ülke, enerjisini sürdürülebilir ve temiz kılmak adına attığı adımlarla ve geliştirdiği uzun vadeli stratejilerle, enerji politikalarında köklü dönüşümler sağlayabilmiştir. Almanya örneği, diğer sanayileşmiş ülkelere, ekonomik olarak büyümesini gerçekleştirmiş ve sanayileşmesini tamamlamış bir devlette hem refahın hem de doğanın sürdürülebilirliğinin korunabileceğini de göstermektedir. Çevre konusunda uluslararası boyutta iş birliği yapabilmek amacıyla hem Kyoto Protokolü'ne hem de Paris Anlaşması'na taraf durumda olan Almanya, bu kapsamda karbon emisyonlarını azaltmak ve enerji dönüşümünü sağlayabilmek için elini taşın altına koymakla kalmamış pek çok ülkeden daha erken karbon nötr hedefini gerçekleştirmesini sağlayacak bir eylem planı hazırlamıştır.

Ukrayna krizinin hemen öncesinde, Almanya enerji dönüşümünü hızlandırarak daha erken tamamlayabilmek amaçlı bazı stratejiler geliştirmişti. Ancak kriz nedeniyle Almanya'nın enerjide dışa bağımlılık sorunuyla hiç beklemediği bir anda yüzleşmek zorunda kalması enerji dönüşümünün geleceğine yönelik endişeleri beraberinde getirmiştir. Almanya, kriz öncesine kadar fiyat avantajı sebebiyle doğalgaz ihtiyacının %55'ini yalnızca Rusya'dan tedarik etmekteydi. Rusya'nın Ukrayna'ya savaş açmasının ardından Almanya, ithal fosil yakıt bağımlılığının enerji güvenliğine ve ekonomik güvenliğe yönelik yıkıcı etkisiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu durum Almanya'nın enerji güvenliğini kısa vadede tehdit etse de enerji dönüşümü sağlanarak dışa bağımlılık olgusunun sonlandırılmasının hayati bir öneme sahip olduğunu da göstermiştir. Bu nedenle Almanya, yenilenebilir enerji dönüşümünü ulusal güvenlik meselesi olarak kabul etmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya açtığı savaşın ardından yaşananlar, iki Almanya'nın birleşmesi (Wiedervereinigung) sonrası Almanya siyasetini en fazla etkileyen gelişmelerden biri olmuştur. Ukrayna krizi, Almanya'nın enerji güvenliği mimarisini kökten değiştiren bir gelişme olmuştur. İşgal hareketinin başlamasının hemen ardından Rusya tarafından arz yönlü belirsizliklerin ortaya çıkması ve AB'nin başta doğalgaz olmak üzere Rus enerji ürünlerine yaptırım uygulaması, Alman enerji piyasasını dengesiz ve kırılgan bir hale getirmiştir. Krizin hemen öncesinde özellikle doğalgaz konusunda çok yüksek oranlarda Rusya'ya bağımlı bir ülke olan Almanya, krizin ardından bu bağımlılıktan kurtulabilmek, ekonomisini durgunluktan koruyabilmek ve enerji güvenliğini istikrarlı bir hale getirebilmek için acil eylem planını devreye sokmuştur.

Almanya'nın nükleer ve kömür santrallerine dönüş stratejisi, enerji karmasına LNG'yi dahil etmesi gibi adımların yarattığı enerji güvenliği endişeleri, bir yandan da iklim ve sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmuştur. Enerji krizinin yarattığı ilk şokun atlatılmasının ardından yeşil enerji yatırımlarına ayrılan fonlar arttırılmıştır. Almanya içine girdiği enerji şokunu orta ve uzun vadede yeşil enerjide daha kararlı şekilde adımlar atılmasını sağlama fırsatı olarak değerlendirerek enerji dönüşümünde yakalamış olduğu ivmeyi korumayı başarmıştır.

Kuzey Akım-2 projesini durdurup ülke enerji karmasına ilk kez LNG'nin dahil edilmesi ve kısmen kömüre dönüş stratejisinin benimsenmesi fosil yakıt kaynaklı arz şoklarının etkisini dengelemek amaçlı stratejiler olup krizin kalıcı

olarak aşılmasında temel stratejinin halen yeşil enerji dönüşümü olduğunu göstermiştir. Bu süreçte yeşil enerji yatırımlarının genişletilmesine yönelik çabalar Alman enerji paradigmasında değişimden öte geçici bir kırılma olduğunu göstermektedir. Almanya'nın enerji şokuna rağmen gecikmeli de olsa nükleerden çıkış yapması sadece ülkedeki çevreci hareketin gücünü değil hükümetin bu konudaki kararlılığını da göstermektedir.

Almanya, çevresel sorunları gündeme taşıyan yeni demokratik dünya vizyonunun oluşturulmasına öncülük eden ülkelerden olup yurttaşlarının sadece günlük ihtiyaçlarına değil tüm yaşamları boyunca karşılaşılabilecekleri sorunları üzerine eğilmektedir. Ukrayna krizinde de görülebileceği gibi Almanya diğer ülkeler gibi zaman zaman ulusal çıkar ve güvenlik ekseninde politikalar izleyebilmektedir. Kriz esnasında Almanya'da kısa vadede de olsa realist politikalara dönüş yaşandığı görülmüştür. Bu durum Uİ disiplininde özellikle son yıllardaki çalışmalarda yükselişe geçmiş olan yeşil teorinin realizmin karşısında sınanmasına yol açmıştır. Ne var ki, Almanya genel itibarıyla çevreye dair konularda normatif amaçlar güderek hareket etmeyi benimsediği için ülkenin bu tavrı yeşil teorinin ilke ve değerleri ile benzerlik göstermektedir. Bu noktada, jeopolitik ve çevresel krizlerin yoğunlaşmasına bağlı olarak yeşil teori ilkelerinin benimsenmesi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Gelişmiş ve demokratik ülkelerin bu tür meydan okumalarda iklim politikalarında taktiksel değişiklikler yapma eğiliminde olurken gelişmekte olan ülkelerde iklim politikası belirlenmiş olsa bile kriz dönemlerinde ciddi sapmalar görülebilmektedir. 21. yüzyılda uluslararası sistemin karşı karşıya kaldığı en büyük tehditlerden biri olan küresel ısınma ile mücadele konusunda ulus üstü politikaların izlenmesinin tercihten öte bir zorunluluk olmasına bağlı olarak bu alanda uluslararası iş birliği dinamiklerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıklın, N. (2018). Sürdürülebilir kalkınmada yenilenebilir kaynakların rolü: Türkiye ve Almanya'da rüzgâr enerjisi üzerine yasal ve kuramsal bir değerlendirme. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Aktan, S. (2021, 15 Ekim). Almanya kömür santrallerine 2038 yerine 2030 yılında veda edecek. <https://tr.euronews.com/2021/10/15/almanya-komur-santrallerine-2038-yerine-2030-y-l-nda-veda-edecek>
- Amelang, S. (2023, 17 Mart). Transition state of play – Germany is emerging from the energy crisis <https://www.cleanenergywire.org/germany-net-zero-transition-energy-crisis>
- Amelang, S., Appunn, K., Kyllmann, C., Wehrmann, B., Wettengel, J. (2023a 24 Şubat). War in Ukraine: Tracking the impacts on German energy and climate policy. <https://www.cleanenergywire.org/news/ukraine-war-tracking-impacts-german-energy-and-climate-policy>
- Amelang, S., Appunn, K., Wehrmann, B. ve Wettengel, J. (2023b, 24 Şubat). Putin's war against Ukraine and its implications for the German and EU energy transition. <https://www.cleanenergywire.org/dossiers/putins-war-against-ukraine-and-its-implications-german-and-eu-energy-transition>
- Appunn, K., ve Wettengel, J. (2022, 7 Nisan). Germany boosts renewables with “biggest energy policy reform in decades”. Clean Energy Wire <https://www.cleanenergywire.org/news/germany-boosts-renewables-biggest-energy-policy-reform-decades>
- Appunn, K., Haas, Y., ve Wettengel, J. (2021, 21 Aralık). 11.04.2023 Germany's energy consumption and power mix in charts. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-energy-consumption-and-power-mix-charts>
- Atvur, S., Esin, B. ve Vural, Ç. (2022). Germany's climate policies: Practices and perspectives of political actors. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 2(3), 164-201.
- Bartholdsen, H.-K., Eidens, A., Löffler, K., Seehaus, F., Wejda, F., Burandt, T. ve von Hirschhausen, C. (2019, Ağustos 2). Pathways for Germany's low-carbon energy. *Energies*, 12(2988), 1-33.

- Bary, J. (2014). Green political theory. V. Geoghegan, & R. Wilford (dzl.) içinde, *Political Ideologies*. London: Routledge.
- BBC. (2022b, 24 Ağustos). Germany approves energy-saving measures for winter – BBC News
- BBC. (2022a, 27 Temmuz). *Rusya, Avrupa'ya gaz akışını neden kesiyor, Kuzey Akım 1 boru hattı niçin önemli?* <https://www.bbc.com/turkce/articles/cxe5g5l351ro>
- Bloomberg HT. (2022, 22 Aralık). *Almanya kömüre dönüyor*. <https://www.bloomberght.com/almanya-komure-donuyor-2321762>
- Buhari Gülmez, D. ve Aydın Dikmen, B. (2023). Gezegensel siyaset manifestosunun ardından. *Uluslararası İlişkiler*, 19(26), 19-38.
- Curry, A. (2022, 6 Mayıs). *How the Ukraine war is accelerating Germany's renewable energy transition*. <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/how-the-ukraine-war-is-accelerating-germanys-renewable-energy-transition>
- Devetak, R. (2019). Eleştirel teori. *Uluslararası ilişkiler teorileri* (s. 217-246) içinde. İstanbul: Küre.
- Dobson, A. (2007). *Ekolojizm*. (Çev. C. Yücel). İstanbul: Yeni İnsan.
- Dünya Enerji Konseyi (2022, 26 Aralık). *Almanya kömüre dönüyor*. <https://www.dunyaenerji.org.tr/almanya-komure-donuyor/>
- Eckersley, R. (2016). Yeşil teori. T. Dunne, M. Kurki & S. Smith (dzl.) içinde, *Uluslararası ilişkiler teorileri: Disiplin ve çeşitlilik* (s. 288-311). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- EIA. (2020, Aralık). *Germany*. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/DEU>
- Elliott, L. (2004). *The Global Politics of the Environment*. New York: Palgrave MacMillan.
- Erçandırlı, Y. (2019). Yeşil teori. R. Gözen (dzl.) içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim.
- Euronews (2022, 8 Şubat). *Kuzey Akım 2 projesi nedir? Almanya, Rusya ve Avrupa için önemi ne?* <https://tr.euronews.com/2022/02/08/kuzey-ak-m-2-projesi-nedir-almanya-rusya-ve-avrupa-icin-onemi-ne>
- European Commission (2022, 18 Mayıs). *REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131
- European Commission. (2015, 25 Şubat). *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe101aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF
- Federal Ministry for Economic Affairs and Energy (BMWi) (2018). *Renewable energy sources in figures: National and International Developments 2018*. Berlin: BMWi.
- Fuchs, G. (2019). Legitimacy and field development: Electricity transition(s) in Germany. *Global Transitions*, 1, 141-147.
- Garden, L., (2022). *Germany's fight to replace Russian gas with renewables has huge implications for climate change*. <https://newrepublic.com/article/165714/wind-turbines-germany-russian-gas>
- Geres,P, Hove,A., Yin, Y., Tu, K. (2022). *Germany remains committed to its existing climate and power sector decarbonisation targets*. <https://www.energypartnership.cn/home/current-changes-in-germanys-energy-and-climate-policy/>
- Gönültaş. (2023, 16 Nisan). *Almanya'da "nükleer enerji" dönemi sona erdi*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-da-nukleer-enerji-donemi-sona-erdi/2873503#:~:text=Avrupa'n%C4%B1n%20en%20b%C3%BCy%C3%BCk%20ekonomisine,n%C3%BCkleer%20enerji%20d%C3%B6nemi%20sona%20erdi>
- Hansen, K., Vad, B. ve Skov, I. R. (2019). Full energy system transition towards 100% renewable energy in Germany in 2050. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 102, 1-13.
- Hardin, G. J. (1968). The tragedy of commons. *Science*. doi: 10.1126/science.162.3859.1243.
- Helleiner, E. (1996). International political economy and the Greens. *New Political Economy*, 1 (1), 59-77.
- Heywood, A. (2014). *Küresel siyaset* (Çev. N. Uslu & H. Özdemir). Ankara: Adres.
- Huber, I. (28, Ekim 2021). *Germany's Hydrogen Industrial Strategy*. *Center for Strategic and International Studies* : <https://www.csis.org/analysis/germanyshydrogen->

- industrialstrategy#:~:text=Germany's%20hydrogen%20strategy%20is%20focused,Strategy%2C%20rel eased%20in%20June%202020.
- IEA. (2020). *Germany 2020: Energy policy review*. https://iea.blob.core.windows.net/assets/60434f12-7891-4469-b3e4-1e82ff898212/Germany_2020_Energy_Policy_Review.pdf
- IEA. (2022). *Is the European Union on track to meet its REPowerEU goals?* <https://www.iea.org/reports/is-the-european-union-on-track-to-meet-its-repowereu-goals>
- IEA. (2023). *Russia*. <https://www.iea.org/countries/russia>
- ISPI. (2023, 23 Kasım). *Germany energy policy in turbulent times: between transition changes and lock-in risks*. <https://www.ispionline.it/en/publication/germany-energy-policy-turbulent-times-between-transition-chances-and-lock-risks-36778>
- İnat, K. (2022, 19 Eylül). *Ukrayna savaşı ve Rusya yaptırımlarının Almanya'ya etkileri*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ukrayna-savasi-ve-rusya-yaptirimlarinin-almanya-ya-etkileri/2688512>
- Japan Beyond Coal. (2023, 25 Nisan). *IEA "CO2 Emissions in 2022" Report: Global CO2 emissions hit new record in 2022 Decarbonization*. <https://beyond-coal.jp/en/documents/iea-co2emissions-2022/>
- Kakışım, C. (2019). Enerji krizlerinin etkisiyle şekillenen Avrupa Birliği'nin enerji politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 10(2), 460-472.
- Koptyug, E. (2022, 3 Mart). *Distribution of energy consumption in Germany in 2005 and 2021, by Energy Source*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/583158/energy-consumption-by-source-germany/>
- Morris, L., Westfall, S., Thebault, R. (2022, 22 Haziran). *Russia's chokehold over gas could send Europe back to coal*. <https://www.stripes.com/theaters/europe/2022-06-22/russia-chokehold-over-gas-europe-6426505.html>
- Muttreja, I. ve Blumenau, B. (2022, 18 Kasım). *How Russia's invasion changed German foreign policy*. <https://www.chathamhouse.org/2022/11/how-russias-invasion-changed-german-foreign-policy>
- Nuechterlein, D. E. (1979). The Concept of national interest: A Time for New Approaches. *ORBIS, Spring*. 73-75.
- Okur, M. A. ve Ongur, Ö. H. (2019). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori. R. Gözen (dzl.) içinde, *Uluslararası ilişkiler teorileri* (s. 327-358). İstanbul: İletişim.
- O'Neill, K. (2009). *The Environment and International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Paterson, M. (2019). Yeşil siyaset. S. Burchill vd.(dzl.) içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 347-378). İstanbul: Küre.
- Pittel, K., Schullarrick, M., Moll, B., Peich, A., Löschel, A., Kuhn, M., Bayer, C., Baqae, D. R., Bachman, R. (2022, 25 Mart). *What if Germany is cut off from Russian energy?*. <https://cepr.org/voxeu/columns/what-if-germany-cut-russian-energy>
- Planete Energies. (2015, 29 Nisan). *The history of energy in Germany*. 23 Kasım 2021 tarihinde <https://www.planete-energies.com/en/medias/saga-energies/history-energygermany>
- Sarı, B. (2014). Robert Cox'un teori daima bazıları ve bazı amaçlar içindir argümanı üzerine bir değerlendirme: Uluslararası ilişkiler disiplini'nde etkileri ve önemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 16(3), 226-237.
- Schmidt, N. ve Thompson, M. (2022, 23 Haziran). *Germany declares gas crisis as Russia cuts supplies to Europe*. <https://edition.cnn.com/2022/06/23/energy/germany-russia-gas-alarm/index.html>
- Söker, Ç. ve Özlük, E. (2018). Uluslararası ilişkilerde çevreyi merkeze taşımak: Temel yaklaşımlar ve tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 227-262.
- Statista. (2023). *Physical flows of natural gas via the Nord Stream pipeline from January 1, 2022 to January 22, 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1331710/nord-stream-physical-flows/>
- Şatana, N. S. (2015). Uluslararası ilişkilerde bilimsellik, metodoloji ve yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 11-33.
- Telli, A., Erat, S. ve Demir, B. (2021). Comparison of energy transition of Turkey and Germany: energy policy, strengths/weaknesses and targets. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 23, 413-427.
- Telli A. (2022). *Enerjik Jeopolitik: Krizlerle Şekillenen Enerji Jeopolitiği*. İstanbul: Nobel Bilimsel.

- TRT Haber. (2022, 29 Temmuz). *Almanya'da tasarruf dönemi: 200'e yakın yapı aydınlatılmayacak*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/almanya-tasarruf-donemi-200e-yakin-yapi-aydinlatilmayacak-697999.html>
- Uçkun, A. (2015). AB'de Entegre Bir Enerji Piyasası İçin Son Hamle: Enerji. *EY International Congress on Economics II "growth inequality and poverty* (s. 1-21). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Umweltbundesamt. (2022, Mart). *Renewable energies in figures*. <https://www.umweltbundesamt.de/en/topics/climate-energy/renewable-energies/renewable-energies-in-figures>
- Ünal, S. (2014). Yeşil teori ve güvenlik. E. Çıtak, & O. Şen (dzl.) içinde, *Uluslararası ilişkilerde güvenlik: Teorik değerlendirmeler* (s. 193-206). İstanbul: Röle Akademik.
- Wall, D. (2013). *Yeşil politika*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Wettengel, J. (2022, 1 Haziran). *Gas still a bridge technology, must "think big" on hydrogen-BDEW head*. <https://www.cleanenergywire.org/news/gas-still-bridge-technology-must-think-big-hydrogen-bdew-head>
- Wettengel, J. (2023, 10 Ocak). *Germany, EU remains heavily dependent on imported fossil fuels*. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels>
- World Economic Forum. (2022, 24 Ağustos). *Germany takes new steps to tackle the energy crisis*. <https://www.weforum.org/agenda/2022/08/energy-crisis-germany-europe/>
- Yeşil, E. (2022). Yeşil teori bağlamında enerji dönüşümü: Almanya örneği (1970-2020). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

EXTENDED SUMMARY

After the end of the Cold War, more liberal understandings emerged in the international system. Thus, the green theory has gained a crucial position in the discipline of International Relations for environmental issues. The green theory, with an eco-centric approach, expects every country to do its part for the existence of a sustainable world. Germany, which is considered as a case study in the study, is one of the prominent countries in terms of reducing carbon emissions and energy transition. Thanks to the energy transition (Energiewende) process initiated by the driving force of the Green Movement in the country, Germany followed a soft power strategy in this area. Faced with a security dilemma, Germany's energy transition program has put the green theory to the test against high politics, not just within Germany but globally. The extension of Germany's transition program highlights the challenges that countries face in transitioning to renewable energy sources while balancing energy security and economic interests. Ultimately, the success of Germany's green transition program will depend on its ability to navigate these challenges and maintain public support for a sustainable future.

At a time when green theory was on the rise in IR studies and discussions, with the Russian invasion of Ukraine, military and economic security issues were brought to the fore. After the developments, the assumption that the green theory will bleed against high politics in practice has been questioned through the example of Germany. Qualitative analysis will be carried out in the study, and the first year of the Ukrainian War will be focused on (2022 February-2023 February). In the first part of the study, the theoretical framework will be presented, while in the second part, the energy transition process, which has also become a soft power factor for Germany, will be discussed. In the third part, the conflict between green theory and realism in practice will be revealed through the German energy transition after the Ukraine crisis.

Prior to the Ukraine crisis, Germany had developed strategies to accelerate its energy transition and complete it

earlier than planned. However, the crisis revealed concerns about the future of the energy transition, as Germany faced the problem of foreign dependency on energy when it least expected it. Before the crisis, Germany was obtaining 55% of its natural gas demand from Russia due to price advantages. After Russia declared war on Ukraine, Germany faced the devastating impact of its dependence on imported fossil fuels on energy security and economic stability. This threat to energy security in the short term demonstrated the need for Germany to end its external dependency on energy through its energy transition. Thus, Germany has accepted renewable energy transition as a matter of national security.

Energy security concerns arising from strategies such as Germany's return to nuclear and coal power plants and the inclusion of liquefied natural gas (LNG) in its energy mix have also contributed to climate and sustainability objectives. After overcoming the initial shock created by the energy crisis, Germany increased funds allocated to green energy investments. By using the energy shock as an opportunity to take more decisive steps towards green energy in the medium and long term, Germany maintained momentum in its energy transition. Stopping the Nord Stream-2 project and incorporating LNG into its energy mix for the first time, as well as adopting a partial transition to a coal strategy, were efforts to balance the impact of fossil fuel-induced supply shocks. However, these strategies demonstrated that the main strategy to overcome the crisis permanently was still the green energy transition. Efforts to expand green energy investments during this process suggest a temporary break in the German energy paradigm rather than a change. Germany's delayed nuclear exit shows not only the power of the environmental movement in the country, but also the government's determination on this issue.

Germany is one of the countries that pioneered the creation of the new democratic world vision, which brings environmental issues to the agenda. It focuses not only on the daily needs of its citizens but also on problems that they may encounter throughout their lives. As seen in the Ukraine crisis, Germany, like other countries, can sometimes pursue policies in line with national interests and security. During the crisis, Germany briefly adopted realist policies, revealing a conflict between the green theory that has been on the rise in IR studies and realism. However, since Germany generally acts with normative purposes in environmental issues, its approach aligns with the principles and values of the green theory.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Finansal Destek | Financial Support: Azime TELLİ ve Emine YEŞİL, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | *Azime TELLİ ve Emine YEŞİL who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.*

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Birinci yazar %70, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır. | *The first author contributed 70% and the second author contributed 30%.*

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | *No conflict of interest or common interest has been declared by the authors.*

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | *The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.*

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazarlar, makalenin tüm süreçlerinde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | *The authors declares that he/she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences in all processes of the paper and that he/she does not make any falsification of the data collected. In addition, he/she declares that Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences.*

DİN VE MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA HIRVAT KATOLİK KİLİSESİ VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ
Croatian Catholic Church and Croatian Nationalism in the Context of Religion and Nationalism

Arş. Gör. Murat KAÇER

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü
muratkacer@hotmail.com
0000-0001-6076-3403

Makale Türü : Araştırma
Makale Gönderim Tarihi : 23.05.2023
Makale Revizyon Tarihi : 28.07.2023
Makale Kabul Tarihi : 15.08.2023

Atıf/Citation: Kaçer, M. (2023). Din ve milliyetçilik ilişkisi bağlamında Hırvat Katolik Kilisesi ve Hırvat milliyetçiliği. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2) , 111-125.

Doi: 10.56400/tarsusiibfdergisi.1301123

Öz

Din ve milliyetçilik birbirlerini farklı düzeylerde etkilemektedir. Din milli kimlikle özdeşleşerek milliyetçilik hareketlerinde motive, mobilize, manipüle etme işlevi görmektedir. Bu çalışma din ve milliyetçilik bağlamında dinin Hırvat milliyetçiliği üzerindeki etkisini ve Hırvat milliyetçiliği ile Hırvat Katolik Kilisesi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Hırvat milliyetçiliğinin gelişiminde dinin rolü, Hırvat milli kimliği ile Katoliklik arasındaki ilişki, Hırvat Katolik Kilisesi'nin Hırvat milliyetçilik hareketiyle ilişkisi, Katolikliğin Pan-Slavizm ve Pan-Yugoslavizm üzerindeki etkisi çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmada, Katolik kimliğinin hem bir mezhep hem de kültürel bir yönelim olarak Hırvatlıkla özdeşleştiği, bu özdeşleşmenin Pan-Slavist ve Pan-Yugoslavist eğilimleri zayıflattığı, Hırvatları Batı Avrupa'ya yakınlaştırdığı, bununla birlikte Hırvat Katolik Kilisesi'nin kurumsal olarak, dini ve Vatikan ile olan ilişkilerini yerel ve milli kimlik meselelerine göre daha öncelikli tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Milliyetçilik, Hırvat Milliyetçiliği, Hırvat Katolik Kilisesi.

Abstract

Religion and nationalism affect each other at different levels. By identifying with national identity, religion acts as a motivation, mobilization and manipulation in nationalist movements. This study aims to examine the influence of religion on Croatian nationalism and the relationship between Croatian nationalism and the Croatian Catholic Church in the context of religion and nationalism. The role of religion in the development of Croatian nationalism, the relationship between Croatian national identity and Catholicism, the relationship of the Croatian Catholic Church with the Croatian nationalist movement, the effect of Catholicism on Pan-Slavism and Pan-Yugoslavism are examined within the scope of this study. The study shows that the Catholic identity is identified with Croatian as both a sect and a cultural orientation, this identification weakens the Pan-Slavist and Pan-Yugoslavist tendencies, and brings the Croats closer to Western Europe, however, the Croatian Catholic Church institutionally prioritized religious/Vatican issues over local and national identity issues.

Keywords: Religion, Nationalism, Croatian Nationalism, Croatian Catholic Church.

GİRİŞ

Din ile milliyetçilik arasındaki ilişki hem din ve siyaset hem de milliyetçilik literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Din, milliyetçilik hareketlerinin gelişimini farklı düzeyde etkilemiştir. Denilebilir ki tüm milliyetçilik hareketleri dinî değer, kurumlar ve aktörler ile bir şekilde ilişkili olmuştur; ama kimi milliyetçilik hareketinde ise dinin rolü çok daha büyüktür. Milli kimlikle özdeş hale gelen din, bağımsızlık mücadelelerinde kitlelerin bilinçlenmesini kolaylaştıracak maddi ve manevi kaynakları sağlayarak insanları motive, mobilize, manipüle edilmesinde önemli rol oynamıştır. İran, Sri Lanka, Hindistan, Pakistan, Suudi Arabistan, İsrail ve Filistin gibi ülkelerde dinî anlatılar ile mitler, semboller ve ritüeller iç içe geçmiş ve ulusal kimlikler üzerinde güçlü bir şekilde etkili olmuştur.

Eski Yunan ve Roma, Bizans, Osmanlı ve Katolik Avrupa olmak üzere dünyanın dört büyük medeniyetinin etkili olduğu Balkan coğrafyasında da dinî ve mezhepsel kimlikler, burada yaşayan halkların sosyal ve siyasal sınırlarını belirleyen en temel unsurdur. Bu halklardan biri olan Hırvatlar özelinde Katolik kimliği, hem bir din/mezhep hem de kültürel bir yönelim olarak, Hırvatları benzer dili konuştukları Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnaklardan ayırmış; Hırvatlık, Katolikle eşit hale gelmiştir. Katoliklik, Hırvatların dini yaşayışlarından ve pratiklerinden bağımsız olarak bir dini inançtan ziyade bir kimlik, ulusal tutum ve davranış halini almıştır.

Bu çalışma dinin Hırvat milliyetçiliği üzerindeki etkisini ve Hırvat Katolik Kilisesi ile Hırvat milliyetçiliği arasındaki ilişkiyi ele almayı amaçlamaktadır. Hırvat milliyetçiliğinin gelişiminde dinin rolü nedir? Hırvat milli kimliği ile Katoliklik arasında nasıl bir ilişki vardır? Hırvat Katolik Kilisesi'nin Hırvat milliyetçilik hareketiyle ilişkisi nedir? Hırvat Katolik Kilisesi açısından milli kimlik meseleleri mi din mi önceliklidir? Katoliklik Pan-Slavizm ve Pan-Yugoslavizmi nasıl etkilemiştir? Bu sorular bağlamında çalışmanın temel tezi, Katolik kimliğinin hem bir din/mezhep hem de kültürel bir yönelim olarak Hırvatlıkla özdeşleştiği, bu özdeşleşmenin Pan-Slavist ve Pan-Yugoslavist eğilimleri zayıflattığı, Hırvatları Batı Avrupa'ya yakınlaştırdığı, bununla birlikte Hırvat Katolik Kilisesi'nin kurumsal olarak, dini ve Vatikan ile olan ilişkilerini yerel ve milli kimlik meselelerine göre daha öncelikli tuttuğudur.

Türkiye'de bu alandaki çalışmalara bakıldığında, milliyetçilik çalışmalarının temelde Balkan milliyetçiliği geniş başlığı altında incelendiği görülmektedir. Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetiyle bağlantılı olarak Sırp, Bulgar ve Arnavut milliyetçiliklerini ayrı olarak inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Erdem, 2020). Bununla birlikte Hırvat milliyetçiliği ayrı başlık olarak değil; Balkan milliyetçiliğiyle ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise Hırvat milliyetçiliği din ve milliyet bağlamında tekil olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle din ve milliyetçilik arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar aktarılacaktır. İkinci bölümde Hırvat milliyetçiliğinin gelişimi, üçüncü bölümde Hırvatların Hristiyanlığa geçişleri ve Katolik mezhebinin Hırvatistan'da baskın hale gelmesi ve son bölümde ise Katolik Kilisesi ile Hırvat milliyetçiliği arasındaki ilişkiler ele alınacaktır.

1. DİN VE MİLLİYETÇİLİK

Din ile milliyetçilik arasında tarihsel, teorik ve ampirik olarak yakın bir ilişki vardır. Tarihsel olarak din, milliyetçiliğin ve ulus-devlet oluşumunun en güçlü dayanaklarından biri olmuştur. Teorik olarak, dinlerin milliyetçiliğin yeni bir kimlik oluşturma sürecinde dil, kavram, değer ve kurum sağlamada önemli bir rol oynadığı görülmektedir. En seküler milliyetçilik türlerinin bile toprak, halk ve ulus için dinî veya yarı dinî temeller bulmaya çalışması bu teorik ilişkinin varlığına dair önemli ipuçları vermektedir. Ampirik olarak, dinin kurum, aktör ve fikir bakımından milliyetçi hareketler, ulus devlet ve siyasi aktörlerle karşılıklı veya yan yana konumlandığı görülmektedir. Din, milliyetçi hareketleri ya desteklemiş ya da şiddetle karşı çıkmış ya da kayıtsız kalmış ve herhangi bir söylemsel ya da operasyonel tepki göstermemiştir (Soper ve Fetzer, 2018: 2).

Din ile milliyetçilik, milli kimlik ve millet arasında pozitif veya negatif bir ilişki olup olmadığından bağımsız olarak, her iki kavram setinin de belirli bir grup için dayanışma kaynağı olduğu, belirli bir kimliğe ve kültüre atıfta bulunduğu, "hayali bir topluluğu" paylaştığı, sembolleri önemsendiği, kendi mensuplarını paylaşılan ortak anlamlarla tatmin ettiğini söylemek mümkündür. Hem din hem de milliyet/milliyetçilik "*mekan ve zaman ekseninde insanları hem birleştirebilen hem de bölebilen eşit şekilde hayal edilmiş topluluklardır*" (Soper ve Fetzer, 2018: 9; Anderson, 2006: 5-6; Fokas, 2015: 1-2).

Din ve milliyetçilik tartışmalarına bakıldığında bu ilişkinin açıklayıcı ve eleştirel bir şekilde dört temel başlık altında incelendiği görülmektedir (Brubaker, 2012). İlk yaklaşım, din ve milliyetçiliği benzer olgular olarak ele almaktadır. Burada milliyetçilik dine benzetilmekte veya milliyetçilik bir din olarak nitelendirilmek suretiyle tanımlanmaktadır. Carlton Hayes ve Anthony Smith'in fikirlerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. "*Bir din olarak milliyetçilik*" bağlamını kuran Hayes, milliyetçiliğin öz itibarıyla dinî olan derin ve mücbir bir duyguyu harekete geçirdiğini belirtmektedir. Milliyetçiliğin tanrısı, anavatanın kişileştirilmesidir. Ulusun ebedi ve ezeli olduğu söylemi, milliyetçiliğin spekülative teolojisini oluşturur. Milliyetçiliğin bayramlar, oruçlar, haçlar ve kutsal günler gibi insanları bir araya getiren ve heyecanlandıran çeşitli törenleri, bayramları ve ritüelleri vardır. Dinin kutsal metinleri gibi milliyetçiliğin de mensuplarının ve taraftarlarının başucunda bulundukları metinleri, kitapları ve yazıları vardır. Böylece Hayes, milliyetçiliğin tıpkı din gibi değer, şahsiyet, eylem, kuram ve kurumları olduğunu savunmaktadır (Hayes, 1995; Brubaker, 2012: 3). Smith de daha sofistike bir açıklama ile milliyetçiliğin insanların yeni dinî olduğunu ileri sürmektedir. Milliyetçilik dünyevi kolektif bir "kurtuluş" arayışını içerdiği için özsel olarak; kutsal/uhrevi olanı dünyevi olandan ayıran ve onun mensup ve müntesiplerini tek bir inançlı ahlaki toplulukta birleştiren inanç ve uygulamaları içerdiği için işlevsel olarak bir dindir. Milliyetçilikteki ulusal kahramanlar, peygamber ve Mesih rolünün; gelecek kuşaklar ise ahiret hayatının karşılığıdır (Smith, 2018; Brubaker, 2012: 3).

Din ve milliyetçiliğin birbirleriyle ilişkisine dair ikinci yaklaşım, dini, belirli durumlarda milliyetçiliğin kökenini, gücünü veya ayırt edici karakterini açıklamaya yardımcı olduğudur. Bu yaklaşım Protestanlık-İngiliz milliyetçiliği, Katoliklik-Polonya milliyetçiliği, Şinto-Japon milliyetçiliği gibi tekil olayları ele alarak belli dinlerin veya mezheplerin

belirli milliyetçilik biçimlerini nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Bu yaklaşımda dinî motifler, anlatılar ve sembollerin siyasi alana aktarılarak milliyetçi iddialarının inşa edilmesinde önemli rol oynadığı savunulmaktadır (Brubaker, 2012: 5-6).

Din ve milliyetçilik ilişkisine dair üçüncü yaklaşım ise milliyetçilik ile dinin iç içe geçmiş iki olgu olduğunu ileri sürmektedir. Burada, din, dışsal veya bağımsız olarak milliyetçiliği açıklamaya çalışan bir değişken değil, milliyetçiliğin bir parçası olarak ve onunla iç içe geçmiş bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda dinî ve ulusal sınırlar gevşek veya güçlü bir şekilde birbirleriyle örtüşür. Sih milliyetçiliği ve Yahudi milliyetçiliği gibi ulusun yalnızca belirli bir dine mensup olanlardan oluştuğu şeklindeki tasavvur, din ile ulusal sınırların birbiriyle güçlü şekilde örtüştüğü anlamına gelmektedir. Yerel dinî sınırlar ile ulusal sınırların birbiriyle örtüştüğü, dinin veya mezhebin kişinin etnik köken veya milliyeti tanımlamasını sağlayan birincil ayırıcı işaret olduğu, ama dinin sadece bu yerel topluluklarla sınırlanmayıp ulusal sınırların ötesine de uzandığı Kuzey İrlanda, Hırvat ve Sırp örneklerinde ise din ile ulusal sınırlar birbiriyle zayıf bir şekilde örtüşmektedir. Ayrıca bu üçüncü yaklaşım kapsamında din her zaman ulusun sınırlarını tanımlamak zorunda değildir. Din ulusun söylemsel veya ikonik temsilinin merkezinde yer alan mitleri, metaforları ve sembolleri sağlamak suretiyle de milliyetçilik ile iç içe geçebilir (Brubaker, 2012: 8-9).

Din ve milliyetçilik ilişkisine dair dördüncü ve son yaklaşım, milliyetçiliği dinî bir biçim olarak ele alır. Burada seküler milliyetçilik ile dinî milliyetçilik arasında bir ayırım yapılarak dinî milliyetçilik kendine özgü bir milliyetçilik türü olarak ortaya konmaktadır. Din, milliyetçi söylemde sadece bir aksesuar, dekor veya çerçeve işlevi görmez; seküler milliyetçiliğe farklı ve ona alternatif olarak dinî tipte bir milliyetçi program sunmaktadır. Çünkü din, hayatın tüm alanını düzenlemeye muktedir bütünleştirici bir işlev görebilme kapasitesine sahiptir (Brubaker, 2012: 12-13).

2. HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

Hırvatlar, Batı Ukrayna'dan Bohemya'ya, oradan da Doğu Alpler'den geçerek şimdiki vatanlarına yerleşmiş; Avarlar zayıflayınca ortaya çıkan kargaşa ve karışıklardan faydalanarak Roma Dalmaçyası'nda ve Panonya'nın bir kesiminde kendi kabile devletlerini kurmuşlardır. Hırvatların 880 yılında kurduğu Dükalık, 925 yılında Tomislav'ın hükümdarlığı altında bağımsız bir krallık haline gelmiştir. Bu krallık 1102 yılına kadar bağımsız bir Hırvatistan Krallığı olarak varlığını sürdürmüştür. Hırvatistan Krallığı daha sonra evlilik yoluyla Pacta Conventa antlaşmasıyla sınır komşusu Macaristan krallığına dahil olarak bağımsızlığını kaybetmiş, Macar birliği altında bir meclis (Sabor) ve kralın mahallî temsilcisi olan "ban" unvanlı bir idareci tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Hırvatlar her ne kadar bağımsızlığını yitirse de Hırvat asilleri sosyal ve siyasal ayrıcalıklarını muhafaza etmeye devam etmiş ve "devlet" ruhunu canlı tutmuştur. 1526'daki Macaristan'ın büyük bölümünün Osmanlı hakimiyetine girmesiyle sonuçlanan Mohaç Muharebesi'nden sonra 1527 yılında Hırvatistan, Avusturya İmparatorluğu'na dahil olmuş ve 1918 yılına kadar Avusturya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır (Biondich, 2006: 55; Krulic, 1998: 90; Motyl, 2001: 104; Moaçanin, 1998: 397; Tuncer, 2020: 18-19).

Modern Hırvat Milliyetçiliği, 19. yüzyılın başlarında Macarlaştırma politikasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hırvat Milliyetçiliği ve ulusal kimliğinin temelde iki baskın özelliği vardır. İlki, Orta çağ Hırvat devleti ile ilişkilendirilen ve kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan bir “devlet” oldukları düşüncesidir. İkinci olarak Sırlar, Boşnaklar, Slovenler olmak üzere Güney Slav halklarıyla olan gerilimli kimlik ilişkileridir. Habsburg Krallığında Alman ve Macarlar karşısında azınlık olma, topraklarının bölünmesi ve kendi topraklarındaki Sırp azınlığı Hırvat kimliğinin gelişmesi sürecindeki diğer önemli hususlardır (Motyl, 2001: 104).

1836-1848 yılları arasında ortaya çıkan Ljudevit Gaj (1809-1872) liderliğindeki İlizizm hareketi Hırvat milliyetçiliğinin ilk aşamalardan biridir. Gaj, felsefe ve hukuk öğrenimi görmüştür. 1830 yılında “Kratka Osnova Horvatsko-Slovenskog Pravopisanja” (Hırvat-Sloven Yazım Biçiminin Temeli) adlı bir makale yayınlıyarak Çek modeline uygun olan bir yazı biçimi geliştirmiştir. Amacı ç, ć, š, ž gibi harflerin yazım zorluğunu ortadan kaldırmaktır. Bu model daha sonra Hırvatlar ve Slovenler tarafından kullanılacak ve Gajica adını alacaktır. 1835 yılında çıkardığı yayın organlarında Hırvatların konuştuğu kaykavca lehçesini kullanan Gaj, başka bölgede yaşayan Hırvatların stokavca lehçesini kullanması gerçeğinden hareketle farklı bir yol izlemeye başlamıştır. Gaj, bölgesel olarak farklılaşan bu kimlikleri birbiriyle bütünleştirmek için yayınlarında stokavca lehçesini de kullanmaya başlamış, Hırvat adından da vazgeçerek İilir (İilirski) kullanmaya başlamıştır. Güney Slavlığı anlamına gelen İilir kelimesinin tercih edilmesiyle, Hırvat kullanımından rahatsız olabilecek Slavonlar, Dalmaçyalılar ve Vojna Krajinalıların itirazı da önlenmiştir. Dil ve kültür ekseninde ortaya çıkan İilizizm hareketi 1848 devrimlerinden sonra siyasi bir aşamaya geçmiştir (Demir, 2012: 231).

Siyasallaşan İilizizm hareketi iki gelenek ortaya çıkarmıştır. İlki, Hırvatçılık olarak da bilinen Ante Starçević'in Hırvat Haklar Partisi'dir. Starçević, bugünkü Bosna-Hersek ve Slovenya'yı da Hırvatistan topraklarına dahil ederek, “Büyük Hırvatistan” fikri dahilinde bu topraklar üzerinde yaşayan Katolik, Müslüman veya Ortodoks tüm Slavları Hırvat olarak tanımlamıştır (Biondich, 2006: 56; Motyl, 2001: 105; Krupalija & Demirezen, 2021: 19; Demir, 2015: 20). İilizizm diğer mezhep ve dinden Slavları da ilgilendirdiği için doğası gereği laikdir. Dolayısıyla Katolik Kilisesi ile Hırvat milliyetçiliği arasında bu dönemde keskin bir ilişki yokken Ante Starčević'in Hırvat Haklar Partisi'nin ortaya çıkmasından sonra, 19. yüzyılın ortalarında Hırvat milliyetçi ideolojisi içinde Katoliklik önemli hale gelmiştir. Hırvat milliyetçi ideolojisi içindeki bu Katolik etkisini Starčević'in “Tanrı ve Hırvatlar” söyleminde, yine yirminci yüzyılın başında bu partiden ayrılanların kurduğu Saf Haklar Partisi'nin “Hırvatlık ve Katoliklik” sloganında görmek mümkündür (Ognyanova, 2009: 157-159).

İilizizm hareketinden doğan ikinci hareket Josip Juraj Strossmayer'in Yugoslavizmidir. Rahip Strossmayer'in Yugoslavizmi sadece Habsburg sınırlarındaki Güney Slavları değil, Sırlar, Slovenler ve diğer tüm Güney Slavları federal bir krallık içerisinde siyasi ve kültürel olarak birleştirmeyi amaçlamaktadır. Hırvat kimliğinin şekillenmesinde önemli rol oynasalar da Starçević ve Strossmayer kitlesel ve popüler bir destekten ziyade Hırvat aydın sınıfıyla sınırlı bir etkiye sahip olmuştur (Motyl, 2001: 105; Demir, 2015: 20).

Hırvat milliyetçiliğinin kiteselleşmesi ve popülerleşmesi Stjepan Radić'in Hırvat Halk Köylü Partisi'yle olmuştur. Radić, köylülerin sosyal ve ekonomik özgürlük ve refahını Hırvat milli duygularıyla ilişkilendirmiştir. Hırvat milli kimliği güçlendiğinde ve bağımsızlığını elde ettiğinde, halk da sosyo-ekonomik olarak özgürleşecektir. Esasen Stjepan Radić

oldukça pragmatist ve pratik bir program üzerinden hareket etmiştir. Josip Juraj Strossmayer'in Yugoslavcılığı ile Starçeviç'in Hırvatçılığını, Avusturya-Macaristan faktörü nedeniyle gerçekçi bulmayan; aynı şekilde aşırı bir merkezileşmiş bir Yugoslav devletinde de Sırların çoğunluğu oluşturacağı için Hırvat kimliğinin ve haklarının zayıflamasından endişe eden Radiç, bu iki düşüncenin bir sentezi olarak Hırvatların bağımsızlığını monarşi içindeki diğer Güney ve Batı Slavlarla iş birliği yapılmasıyla mümkün olacağını düşünmüştür. Hırvat Halk Köylü Partisi, Habsburg hanedanlığı döneminde sınırlı oy hakkı nedeniyle çok etkili olamamıştır. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı döneminde özellikle de tüm erkeklerin oy hakkına kavuşmasıyla ülkedeki en büyük ikinci parti olmuş ve seçimlerde aldığı oylarla halkın kendisine olan desteğini kanıtlamıştır (Motyl, 2001: 105; Demir, 2015: 20-21).

Daha önce Viyana ve Budapeşte ekseninde gerilimler yaşayan Hırvat milliyetçiliği Radiç'in 1928'de öldürülmesi ile bu sefer Belgrad ekseninde şekillenmiş ve bu dönemde Hırvat milliyetçiliği Belgrad'dan bir tür özerklik, hatta bağımsızlık elde etmekle tanımlanmıştır. Bu mücadele Yugoslav başbakanı Sırp Dragişa Cvetkoviç ile Radiç'in partisi Hırvat Halk Köylü Partisi'nin lideri Vladko Maček arasında yapılan bir antlaşma (Sporazum) ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşmayla Hırvatistan içişlerinde, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda bağımsız hareket etmeye başlamış, savunma, maliye ve dış ilişkilerinde Belgrad'a bağlı olmuştur (Motyl, 2001: 105).

Ante Paveliç'in Ustaşa hareketiyle Hırvat milliyetçiliği aşırı bir kanat edinmiştir. Ante Paveliç bağımsız bir Hırvatistan devleti talebiyle hareket etmiştir. 1941 yılında Yugoslavya'yı işgal ederek iki bölen Almanya ve İtalya, Paveliç'i de Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin (1941-1945) lideri olarak atamıştır. Her ne kadar isminde "bağımsızlık" geçse de esasen bu devlet fiilen Almanya ve İtalya'ya bağımlı, onların emirlerine tabi ve onlar tarafından ekonomik ve askeri olarak desteklenmek suretiyle etkin bir şekilde kontrol altına alınan bir "kukladır." Almanya-İtalya'nın inşa ettiği bu rejim Sırlar, Yahudiler, Çingeneler gibi azınlıklara karşı çok sayıda suç işlemiştir (Motyl, 2001: 105). Kurdukları toplama kamplarında yaptıkları, Nazi kamplarında yapılanlardan daha acımasızcadır. Naziler gaz odaları ve krematoryumları kullanmışken, Ustaşalar, Jasenovac gibi kamplarda bıçak, çekiç gibi aletlerle insanları öldürmüş, öldürdükleri insanların sayısıyla yarışmışlardır¹ (Perica, 2002: 25; Ognyanova, 2009: 162).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra babası da bir Hırvat olan Tito'nun Ustaşa güçlerini yenerek Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni kurmasıyla Hırvatistan bu cumhuriyetin bir parçası olmuştur. Komünist rejim, diğer federe cumhuriyetlerde olduğu gibi Hırvatistan'da milliyetçiliği şiddetle bastırmıştır. 1960'ların sonlarına doğru Hırvatistan'da özellikle ekonomi alanında özerklik talebiyle başlayan çağrılar, Tito'nun 1971-1972 yıllarındaki müdahaleleriyle bastırılmıştır (Motyl, 2001: 105).

1980'lerin sonlarına kadar sessiz bir dönem geçiren Hırvat milliyetçiliği Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'nın girdiği türbülânsta, Sırp lider Slobodan Miloşeviç'in güçlü merkezileşme politikalarına tepki olarak tekrar canlanmış ve Haziran 1991'de bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştır (Motyl, 2001: 105).

¹ Kampta esir edilenleri daha hızlı bir şekilde katletmek için srbosjek denilen ve eldiven gibi ele giyilen bıçaklar kullanılarak yarışlar yapılmıştır. Böyle bir yarışta Fransisken Petar Brzica'nın yaklaşık bin kişiyi öldürdüğü belirtilmektedir (Perica, 2002: 25; Ognyanova, 2009: 162).

3. HIRVATİSTAN'DA HRİSTİYANLIK VE KATOLİK MEZHEBİ

Hırvatların Hristiyanlaşması ile alakalı çok net tarihler olmamakla birlikte bunun barışçıl ve özgür bir şekilde ve 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasında gerçekleştiği bilinmektedir. Hırvatlar ilk olarak 7. yüzyılın ortalarında bölgeye gelen Martin adındaki başrahip ile birlikte Hristiyanlıkla tanışmıştır. Cyril ve Methodius adlı iki kardeş de bölgeye 863 yılında gelmiştir. Bu iki kardeş İncil ve ayinle ilgili kitapların Eski Slav diline çevrilmesi için Glagolitik adında özel bir alfabe tasarlamış ve Hristiyanlığı Balkan Yarımadası'nın batı kısmına yaymıştır. Sekizinci yüzyıla kadar Bizans'ın hakimiyetinde olmasına rağmen, Hırvatistan'ın kıyı bölgeleri Frenk misyonerlerinin çabalarıyla ciddi bir Latin etkisinde kalmıştır. Özellikle 792'de Şarlman, Hırvatların yaşadığı toprakları ele geçirip belirlediği politikaya uygun olarak, bu toprakların Latin misyonerler tarafından Hristiyanlaştırılmasını sağlamıştır. Bu durum Hırvatların, kültürleri ve tarihleri için çok önemli bir olay olan Batı medeniyetinin etki alanına girmesine ve Katolik mezhebinin yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Latin etkisi, özellikle Vladislav (821-35) döneminde Nin'de (Roma Nona) Hırvat Latin piskoposluğu kurulduğunda kısa sürede en üst düzeye çıkmıştır. Branimir'in iktidarı (879-892) döneminde Hırvatistan'ın Batı dünyasına siyasi ve dinî (Katolik) olarak eklenmesi nihai halini almıştır. Branimir tahta çıkar çıkmaz papalık elçisi John'u kendisi ve Hırvat halkı adına tam teslimiyet mektuplarıyla birlikte Papa VIII. John'a göndermiş, Papa da 879 tarihli iki mektupla Hırvat prensi ve halkının Katolik kilisesine olan aidiyetini memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir (Spinka, 1933: 18-22). 905-1102 tarihleri arasında bağımsız Hırvatistan Krallığı'nın sona ermesinden sonra Macaristan'a bağlanan Hırvatistan, Macaristan ile bir Katolik birlik oluşturmuş ve bu durum 1918'e kadar sürmüştür (Kurian, 2011).

16. yüzyılda Katolik Kilisesi'nin Avrupa'da yüzyıllar boyunca kurduğu hakimiyet, Reform hareketiyle sarsılmıştır. Kilisenin gittikçe zenginleşmesi, endüljans uygulamaları (para karşılığında günahları affetmesi ve cennetten yer satması), matbaacılık ve basım teknolojisinin gelişmesiyle İncil'in yerel dillere çevrilmesi, okuryazarlığın artmasıyla İncil'i okuma ve anlamının Kilise ve din adamları sınırlarından çıkıp tabana yayılması gibi dinî, siyasi ve sosyo-ekonomik olayların yol açtığı Reform hareketiyle Hristiyanlıktaki mezhep birliği bozulmuş ve Protestanlık, Kalvinizm gibi farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Katolik kilisenin reform hareketine karşı giriştiği, Reform hareketinin tezlerine karşı bir savunma ve aynı zamanda yeniden dine döndürme, yeniden eğitim, sürgün veya imha yoluyla bu hareketleri baskılama niteliğindeki faaliyetler de *Katolik Reformu* veya *Karşı Reform* olarak adlandırılmıştır (Esen, 2017: 116; Schirmacher, 2011). 16. yüzyılın ortalarında Hırvatistan'a gelen Cizvitlerin etkili çalışmalarıyla Hırvatistan'da Karşı Reform hareketi başarılı olmuştur. Cizvitler öncelikle eğitim temelli çalışmalarıyla Hırvat toplumunda Katolik düşüncesini ve inancını yeniden canlandırmıştır. İlkokulların yanı sıra 1669 yılında kurdukları, ilahiyat ve felsefe eğitimi veren Zagreb Cizvit Akademisi daha sonra Zagreb Üniversitesi olacak ve bu üniversite Güneydoğu Avrupa'daki en eski ve en büyük üniversite haline gelecektir. Cizvitler Hırvat toplumunda bilim ve kültür ile popüler Hırvat dili ve Slav geleneklerinin gelişmesinde önemli rol oynamış; aynı zamanda Hırvat idarecilerinden de destek görmüştür. Bunun sonucu olarak 17. yüzyılın erken döneminde Hırvat Meclisi (Sabor) Katolikliği ülkedeki tek izin verilen mezhep olarak ilan etmiştir (Klimek, 2011: 265; Kurian, 2011).

4. KATOLİK KİLİSESİ VE HIRVAT MİLLİYETÇİLİĞİ

Balkanlar'da benzer dili konuşan, tarihsel olarak aynı coğrafyayı paylaşan Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında din ve mezhepsel farklılık en temel kimlik gösterenidir. Katoliklik Hırvatların, Ortodoksluk Sırların ve İslamiyet de Boşnakların siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik söylem ve eylemlerinin belkemiğini oluşturmuştur. Milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu coğrafyada dinî ve mezhepsel yapılar da bu hareketleri bireysel ve/ya kurumsal, maddi ve/ya manevi olarak desteklemiş, motive etmiş ve yönlendirmiştir.

Hırvatlar özelinde de Katoliklik hem bir din hem de kültürel bir yönelim olarak Hırvatları benzer dili konuştukları Ortodoks Sırp ve Müslüman Boşnaklardan ayırmış; Hırvatlık, Katoliklikle eşit hale gelmiştir. Hırvatların dinî yaşayışları zayıf olsa da Katoliklik bir dinî inançtan ziyade bir kimlik ve ulusal tutum ve davranış meselesi olmuştur. Bu durum özellikle Hırvatistan'ın kuzeydoğusundaki Slavonya ya da Bosna-Hersek'teki Hırvatların yaşadığı bölgeler gibi birden fazla etnik ve dinî grubun yoğun olduğu yerde çok daha açıktır. Homojen ve kırsal kesimde Katoliklik bir ulusal kimlik meselesi olmasının yanı sıra aynı zamanda bir dinî inanç ve pratik konusu da olmuştur (Dérens, 2005).

Hırvatların Katolik kimliği onları diğer Slav unsurlarından ayırmakta; ama Batı Avrupa'yla da bütünleştirmektedir. Çünkü Katoliklik onları Vatikan'a yani Roma'ya, Roma da onları Avrupa'ya bağlamaktadır. Katoliklik kimlikleri Hırvat kimliğinin bir göstergesi olduğu gibi aynı zamanda onları Avrupa ve Batı'ya ait gösteren, o şemsiye altına sokan kimliklerdir. Katolik olmak demek Batı'nın kültür ve medeniyet havzasına dahil olmak demektir. Sırlar Ortodoks oldukları için Bizans'a yani Doğu'ya aittir, Doğu medeni değildir, Sırlar Doğu'ya ait oldukları için medeni değildir, vahşidir. Bu anlayış Medeni/Batılı Hırvatlar- Vahşi/Doğulu Sırlar gibi bir dikotomik hafızanın oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Hırvatlar aynı zamanda kendi halklarını "seçilmiş kişi" olarak sunarak, Bizans, Türk, Sırp vb. Doğu istilalarına karşı Katolikliğin ve Papalığın "en güçlü kalkanı" olarak görmüşlerdir. Leo X gibi papaların Hırvatistan'a Katoliklik ve Hıristiyanlığın bir "duvarı" veya "kalesi" (Antemurale Christianitatis) demesi, hem bu düşüncenin ürünüdür, hem de sonraki süreçte de bu düşüncüyü besleyen ve Hırvatları bu rol ile ilişkilendirilmesini sağlayan bir döngünün ifadesidir (Ognyanova, 2009: 165).

Katolik Kimliğinin Hırvatlıkla özdeşleştiği Hırvatistan'da kilise ile milliyetçiler arasında da güçlü bir ilişki vardır. Milliyetçiler kiliseyi kendi mücadelelerinde kurumsal ve kuramsal bir sponsor olarak görmüş, araçsallaştırmıştır. Samimi ve dindar milliyetçilerde amaç-araç arasında bir ayırım yapmak mümkün değildir. Onlar inancın yüzyıllar boyunca Hırvat halkının, devletinin, kültürünün ve ulusal kimliğinin korunmasına tarihi katkısını sık sık dile getirmişlerdir (Ognyanova, 2009: 164; Ramet, 1989: 306-308). Seküler milliyetçilerde inanç ve ibadet zayıf olsa dahi kilise daima önemsenmiş, araçsallaştırılmıştır. Bu yönüyle amaçları için bir araç kılınmıştır. Benzer şekilde Katolik Kilisesi, din adamları ve yayın organları da her zaman Katolikliğin devlet dini olduğu etnik olarak bütünleşmiş bir Hırvat ulus-devletini idealleştirmiştir (Perika, 2002: 214; Brkljačić, 2001: 3).

Katolik Kilisesi ile Hırvat milliyetçiliğinin en iç içe geçtiği hareket ve dönemlerden birisi Ante Paveliç'in Ustaşa Hareketi ile Almanya-İtalya'nın kurduğu Bağımsız Hırvatistan Devleti'dir (Nezavisna Država Hrvatska-NDH, 1941-1945).

Ante Paveliç'in Ustaşa hareketinde milliyetçi eğilimlerle din-kilise-ruhban üçlüsünün ilişkisi oldukça önemliydi. Katoliklik vurgusu bu hareketin propagandalarının büyük bir kısmını oluşturmuştur. Söylemlerinde ve basın organlarında sürekli olarak Tanrı ve din, papa ve kilise, Hırvatlar için dinin tarihsel değeri ve katkısı yer almış ve *“Tanrı ve inançla her zaman önde yürüyoruz”* gibi sloganlar ön plana çıkarılmıştır. Ustaşa'nın lideri Ante Paveliç *“efendi, Tanrı ve Hırvat halkından başkası değildir”* demiştir (Ognyanova, 2009: 168). Ustaşa hareketinin ideologlarından biri olan Mile Budak da *“Ustaşa hareketinin temelinin din olduğunu”* söylemiştir (Ognyanova, 2009: 163). Yine başka bir konuşmasında, Budak *“Paveliç, Tanrı'nın iradesini yerine getiriyor. Ustaşa hareketinin eylemleri Katolik Kilisesi'nin çıkarımadır. Tüm faaliyetimiz kilise ve Katolik inancına bağlıdır”* demiştir (Ognyanova, 2009: 163-172). Hristiyan inançlarını açıkça dile getiren milliyetçiler siyasi muhaliflerini de Tanrı'nın düşmanları olarak itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Bölgede nüfuzu oldukça güçlü olan kilise ile yakın ilişkiler, milliyetçilerin farklı sosyal çevrelere kolayca sızmasına ve onları kazanmalarına yardımcı olmuştur (Ognyanova, 2009: 160-161).

Ustaşalar'a göre Hırvatlar için inanç ve özgürlük birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı olup Hırvatlar her zaman bu iki değer için savaşmışlardır. Vatan sevgisi Katoliklik ile eşanlamli olup ikisi birbirinden ayrılamaz. Ustaşa propagandasında Katoliklik ile Hırvatlık, Katolik Kilisesi ile Hırvat halkı arasında öyle bir özdeşlik ilişkisi kurulmuştur ki iyi bir Katolik olmayanın iyi bir Hırvat olamayacağı savunulmuştur. Bu özdeşleştirme aynı zamanda inancın kaybolmasının, sürekli dış düşmanlar tarafından tehdit edilen milletin yok olması veya asimile edilmesi anlamına gelebileceği, din ve inancın olmaması halinde millet ve milli kimliğin de olmayacağı düşüncesine götürmüştür. Böylece Katoliklik Hırvatlaştıkça, Hırvat kimliği de Katolikleşmiştir (Ognyanova, 2009: 164-165).

Hırvat Kilisesi de bu süreçte anti-komünizm güçlerini bir araya getiren, mobilize ve motive eden en önemli kurumlardan biri olarak önemli rol oynamıştır. Kilisenin pek çok temsilcisi Ustaşa hareketiyle yakın ilişkiler içerisinde olmuş, bazen doğrudan etnik temizlik politikasına katılarak bu rejimin şiddet eylemlerinin de bir parçası olmuştur. Zagreb Piskoposu Alojzije Stepinac Hırvatların ulusal bir devlete sahip olma hakkının olduğunu söyleyerek bir yönüyle Hırvat milliyetçiliğinin sembolü haline gelmiştir (Stallaerts, 2009: 43). Özellikle Bosna'da bazı Fransiskenler de Ortodoks Sırpların zorla din değiştirme kampanyalarına katılmıştır (Dérens, 2005). Katolik Kilisesi, Ustaşa rejimine, kurucu efsane, vatanseverlik ritüeli ve devlet bürokrasisi gibi devlet olmanın maddi ve manevi bileşenlerini temin etmiştir. Kiliseye göre, yeni devlet (NDH) on üç asırlık geleneğin doğal ürünüdür. Yeni devletin kuruluş sürecinde Katolik örgütlerin on binlerce üyesi NDH'ye hizmet etmiştir. Katolik örgütlerden ve Katolik üniversite ve liselerinden mezun olan çok sayıda kişi işe alınmıştır. İtalyan işgali altındaki bölgelerin dışındaki Katolik din adamlarının çoğu Ustaşa destekçisi olup, bazı Katolik din adamları Ustaşa üniforması giyerek rejimin memurları olarak görev yapmıştır. Ustaşa rejiminin yıkılmasında sonra sürgüne gönderilen bazı Katolik din adamları savaş suçlusu olarak arandığı gibi, Kilise de uluslararası çapta aranan bazı Ustaşa savaş suçu zanlılarının saklanması ve kaçmasında etkisi olmuştur. Örneğin Ante Paveliç, Katolik Kilisesi'nin desteğiyle İtalya'ya, ardından Arjantin'e kaçmayı başarmıştır (Perica, 2002: 25). Bununla birlikte Ustaşa rejimi ile Kilise arasındaki ilişkiyi değerlendirirken tüm din adamlarının Nazi-Faşist ideolojiye arka çıktığı şeklinde bir değerlendirme de yapmamak gerekir. Bölgedeki bazı din adamları, zulme uğrayan gruplara saklanmış, Nazilere ve faşist ideolojiye açıkça

karşı çıkmışlardır. Bu nedenle bunlardan birçoğu zulüm görmüş ve bazıları Almanya'daki kamplarda hapsedilmiştir (Perica, 2002: 25; Ognjanova, 2009: 162; Matijević, 2006: 120).

Tito'nun önderlik ettiği Partizanların zaferinden sonra Ustaşa rejimi yıkılmış ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulmuştur. Hırvatistan da bu cumhuriyeti oluşturan altı federe devletten biri olmuştur. Komünizmin ilk yıllarında, özellikle 1953'ten önce Hırvatların dinî ibadetleri ile dindar addedilen aktörlerin siyasi faaliyetleri yoğun bir şekilde engellenmiş ve sürekli kontrol altında tutulmuştur. Böylece Katolik Kilisesi için oldukça zor bir dönem başlamıştır. Bu hem diğer dinî gruplar gibi komünizmin din karşıtı söylem ve uygulamalarından kaynaklanmış, bundan ayrı olarak yukarıda da belirtildiği gibi Katolik Kilisesi Alman-İtalyan yanlısı Ustaşa rejimiyle ilişkilendirildiği için Hırvatlar ayrıca baskıya maruz kalmıştır. Pek çok din adamı ve dinî lider idam edilmiş, hapse atılmış veya sürgüne gönderilmiştir. Zagreb Piskoposu Alojzije Stepinac, 1946 sonbaharında yargılanıp 16 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Kiliseye ait mülkler kamulaştırılmış, yayın organları zaman zaman yasaklanmıştır (Brkljačić, 2001: 2).

Katolik Kilisesi zaman geçtikçe rejimle daha uyumlu ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu değişimde Vatikan'ın, Komünist rejim ile başlarda gerilimli bir dış politika izlese de 1960'lı yıllara gelindiğinde görece daha uyumlu ve istikrarlı bir politika izlemesinin etkisi olmuştur. Çünkü Vatikan daha ulusüstü politikaları ve diplomasiyi tercih etmiştir. 1966 yılında Vatikan ile Belgrad arasında yapılan antlaşma ile Vatikan Yugoslavya'nın mevcut siyasi ve ideolojik değişimini kabullendiğini ortaya koymuştur (Stallaerts, 2009: 43).

1967-1971 yılları arasındaki Hırvat Baharı (Maspok) sırasında Vatikan-Hırvat Katolik Kilisesi'nin takındığı tutum yukarıda bahsedilen uyumlu ilişkilerin bir örneğini teşkil etmektedir. Hırvat Kitle hareketi (Maspok) 1967 yılında Sırb-Hırvatça dil meseleleri özelinde çıkmış, daha sonra kültür, ekonomi, eğitim ve daha birçok alana sirayet ederek bir kitle hareketine dönüşmüştür. Vatikan Yugoslavya'nın içişlerine karışmama taahhüdüne ilişkin olarak Hırvat Kilisesi'nden bu eylemlere müdahil olunmamasını istemiş, kilise de resmi bir tutum takınmaktan çekinmiş, kilise yöneticileri ve din adamları her türden aşırı milliyetçiliğe, etnisite, din veya ırktan kaynaklı nefret söylem ve eylemlerine karşı olduklarını belirterek, aktivistlerden gelen müdahale çağrılarına rağmen doğrudan destek vermekten çekinmiştir (Perica, 2000: 534-537).

Tito'nun 4 Mayıs 1980'de ölümünden sonra Yugoslavya'da karışıklıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum özellikle 1974 Anayasasının meydana getirdiği politik tablo ile yakından ilişkilidir. Çünkü kararların altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeden oluşan sekiz politik aktörün oy birliğiyle alınması durumu güçleştirmiştir. Gerekli siyasi ve ekonomik reformların yapılması zorlaşmış, dış borçlar, ekonomik kriz ve işsizlik Yugoslavya genelinde milliyetçilik akımlarını hızlandırmıştır. Özellikle Sırp, iktidarın çoklu paylaşımından rahatsız olup, 1974 Anayasası'nın kurguladığı sisteme itiraz etmişlerdir. Sırbistan Komünist Partisi'nin liderliğini ele geçiren Slobodan Milošević'in, 1987 yılında da Sırbistan Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçilmesinden sonra Sırbistan öncülüğünde ortaya çıkan radikal hareketler sonucu Yugoslavya Komünist Partisi 1990'da dağılma sürecine girmiştir. Bu durum aynı zamanda Yugoslavya Devleti'nin de parçalanmasının önünü açmıştır (Aruçi, 2013: 577). İlk olarak Slovenya ve Hırvatistan 25 Haziran 1991 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmiştir.

Komünist rejimin yıkılışının kesinleşmesiyle birlikte Hırvat Kilisesi yeni dönemi memnuniyetle karşılamıştır. Zaten kilise temsilcileri de dağılma sürecinde, Hırvatistan'ın Yugoslav Federasyonu'ndan ayrılma hakkına sahip olduğunu dile getirmiştir. Pek çok din adamı Hristiyan Demokrat profili çizen Tucman'ın Hırvat Demokrat Birliği'ne (HDZ) katılmış, partide görevler almıştır. Dönemin Zagreb Başpiskoposu Franco Kuhariç, Franco Tucman rejimi ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Ayrıca yurtdışındaki Katolik rahipler ve Hırvat toplulukları Tucman'ın seçim kampanyası için yardım toplayarak yurtdışındaki Hırvatları mobilize etmiştir. Vatikan da birçok Avrupa ülkesinden önce Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıdığı gibi diğer ülkelerin de bağımsızlığı tanınmasını teşvik etmiştir. Papa II John Paul de 1994 yılında Zagreb'i ziyaret etmiştir (Bremer, 2010: 2; Klimek, 2011: 265-266; Perica, 2000: 537; Perica, 2002: 141-187; Stallaerts, 2009: 43). Yeni kurulan devlette din adamları için vergi muafiyeti ve okullarda din derslerinin verilmesini sağlayan düzenlemeler çıkarılmıştır. Hırvat Kilisesi aynı zamanda komünist dönemde kamulaştırılan mal varlığının önemli bir kısmını da geri almıştır (Bremer, 2010: 7-8; Dérens, 2005). Böylece kilise ile bağımsızlığını yeni kazanan devlet arasında yoğun bir etkileşim yaşanmıştır. Hırvat milliyetçiliği de komünizm sonrası Katolik Kilisesi'nin önderlik ettiği manevi bir uyanışı tecrübe etmiştir. Komünizm sonrası Kilisenin eğitim ve sosyal hayatta edindiği özgürlüklerle birlikte bu durum daha fazla görülür hale gelmiştir (Dérens, 2005). Hırvat Katolik Kilisesi 1984 yılında Efkariya Kongresi düzenlemiş ve dört yüz binden fazla insan katılım sağlamıştır (Klimek, 2011: 265). Katolik Kilisesi ayrıca basit bir "tarih kazası" diyerek Ustaşa rejimini marjinalleştirmiş, orta çağ devleti, Habsburg dönemi ve 1991'den beri bağımsız Hırvatistan arasındaki "tarihsel süreklilik" paradigmasına göre tanımlanan Hırvat tarihini yeniden yazma çalışmasına katkı sağlamıştır (Dérens, 2005).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada dinin Hırvat milliyetçiliği üzerindeki etkisi, Hırvat Katolik Kilisesi ile Hırvat milliyetçiliği arasındaki ilişki ele alınmıştır. 19. yüzyılın başlarında artan Macarlaştırma politikası modern Hırvat milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tepkisel özelliğinin yanı sıra Hırvat ulusal kimliğinin iki baskın özelliği daha göze çarpmaktadır. Bu baskın özellikten ilki, Hırvatların her zaman bir "devlete" sahip oldukları düşüncesidir. Bu düşünce tarihsel ve sosyal hafızada muhafaza edilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. İkinci özellik, Sırlar, Boşnaklar, Slovenler olmak üzere Güney Slav halklarıyla benzer coğrafyayı ve dili paylaştıkları için Hırvatların bunlarla yaşadığı gerilimli kimlik ilişkileridir.

Hırvatistan, doğudan Bizans ve Ortodoks, batıdan Roma ve Katolik etkisine maruz kalmış, her iki taraftan da misyonerler, din adamları gelmiş ve çeşitli kiliseler kurmuştur. Bununla birlikte özellikle 10. yüzyıldan itibaren Roma ve Katolik etkisi daha baskın olmuş, Hırvatistan hem siyasi hem de dini olarak Batı Avrupa'nın yörüngesine yerleşmiştir. Reform döneminde de 16. yüzyılın ortalarında Hırvatistan'a gelen Cizvitler yaptıkları çalışmalar ve kurdukları eğitim kurumlarıyla Hırvatistan'ın Katolik kimliğinin muhafaza edilmesinde önemli rol oynamış, diğer mezheplerin yayılmasını önlemişlerdir. Cizvitler, Katolik kimliğinin muhafazasında önemli rol oynadıkları gibi, Hırvat toplumunda bilim ve kültür ile popüler Hırvat dili ve Slav geleneklerinin gelişmesinde de önemli katkılar sunmuştur. Bunun sonucu olarak 17. yüzyılın erken döneminde Hırvat Meclisi (Sabor) sadece Katoliklik mezhebine izin vererek onun konumunu sağlamlaştırmıştır.

Katolik mezhebinin Hırvatistan'da güçlenmesiyle Hırvat milli kimliği ile ilişkisi güçlenmiş, bu kimlikle özdeş hale gelmiştir. Bu durum kilise ile milliyetçiler arasındaki etkileşimi artırmıştır. Dini hassasiyeti zayıf seküler milliyetçiler kiliseyi kendi mücadelelerinde kurumsal ve kuramsal bir sponsor olarak görerek araçsallaştırmıştır. Bu milliyetçiler kilise ve din adamlarıyla da ilişkilerini iyi tutmaya gayret etmiştir. Samimi ve dindar milliyetçilerde ise din bir araç olmaktan ziyade amaçlarının bir parçası olmuştur. Bu milliyetçilerde amaç-arac arasında bir ayırım yapmak mümkün değildir. Çünkü kendi milliyetçilik davalarında Katolik kimliği kurucu ve ayrılmaz bir parça olarak var olmuştur. Onlar inancın yüzyıllar boyunca Hırvat halkının, devletinin, kültürünün ve ulusal kimliğinin korunmasına tarihi katkısını sık sık dile getirmişlerdir. Benzer şekilde Katolik Kilisesi, din adamları ve yayın organları da her zaman Katolikliğin de facto devlet dini olduğu etnik olarak bütünleşmiş bir Hırvat ulus-devletini idealleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve İtalya, kiliselerin ve din adamlarının rol aldığı, din ve milliyetçiliğini iç içe geçtiği bir yönüyle klerikal faşist kukla devletler kurmuştur. Bunlardan biri de Ante Paveliç'in Ustaşa hareketi ile Almanya-İtalya'nın kurduğu Bağımsız Hırvatistan Devleti'dir. Katolik kimliğini çok güçlü bir şekilde ön planda tutan Ante Paveliç'in Ustaşa hareketi, propagandalarının büyük bir kısmını bunun üzerine inşa etmiştir. Hırvat Kilisesi de bu süreçte anti-komünizm güçlerini bir araya getiren, mobilize ve motive eden en önemli kurumlardan biri olarak önemli rol oynamıştır. Kilisenin pek çok temsilcisi Ustaşa hareketiyle yakın ilişkiler içerisinde olmuş, bazen doğrudan etnik temizlik politikasına katılarak bu rejimin şiddet eylemlerinin de bir parçası olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra kurulan komünist Yugoslavya'da Katolik Kilisesi, Vatikan ile uyumlu bir şekilde yeni rejimin varlığını kerhen kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu durumu özellikle 1967-1971 yılları arasında Sırb-Hırvatça dil meseleleri özelinde çıkan, sonraki süreçte ise kültür, ekonomi, eğitim ve daha birçok alana sirayet ederek bir kitle hareketi haline gelen Hırvat Kitle hareketi (Maspok) sürecinde gözlemlemek mümkündür. Vatikan Yugoslavya'nın içişlerine karışmamayı taahhüt ettiği için Hırvat Kilisesi'nden de bu eylemlere müdahil olunmamasını istemiştir. Bu nedenle Hırvat Katolik Kilisesi bu eylemlerde resmi bir tutum takınmaktan çekinmiş, kilise yöneticileri ve din adamları her türden aşırı milliyetçiliğe, etnisite, din veya ırktan kaynaklı nefret söylem ve eylemlerine karşı olduklarını belirterek, aktivistlerden gelen müdahale çağrılarına rağmen doğrudan destek vermekten çekinmiştir. Bu da, Hırvat Katolik Kilisesi'nin kurumsal olarak, dini ve Vatikan ile olan ilişkilerini yerel ve milli kimlik meselelerine göre daha öncelikli tuttuğunu göstermektedir.

Son olarak Katolik kimliğinin Hırvatlıkla özdeşleştiği iki temel sonuç doğurduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Katolik kimliği Pan-Slavist ve Pan-Yugoslavist eğilimleri zayıflatmıştır. Çünkü Pan-Slavizm veya Pan-Yugoslavizm, Ortodoks Sırp, Bulgarlar, Makedonlar, Karadağlılar ile Müslüman Boşnakların sosyo-ekonomik ve siyasi bütünleşmesini gerektirir. Hırvatlar Katolikleştikçe ve Katoliklik Hırvatlaştıkça böylesi bir siyasi projenin varlığı imkân dahilinden çıkmıştır. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde de Kilise'nin bağımsız bir Hırvatistan'dan yana olduğu hatırlanmalıdır. Bu da bütüncül bir Yugoslavya projesini ortadan kaldırmıştır. İkinci olarak Hırvatların Katolik kimliği onları Vatikan'a yani Roma'ya, Roma da onları Avrupa'ya bağlamaktadır. Yani Katoliklik kimlikleri Hırvat kimliğinin bir göstergesi olduğu gibi aynı zamanda onları Avrupa ve Batı'ya ait gösteren, o şemsiye altına sokan kimliklerdir. Katolik

olmak demek Batı'nın kültür ve medeniyet havzasına dahil olmak demektir. Sırlar Ortodoks oldukları için Bizans'a yani Doğu'ya aittir; Doğu medeni değildir, Sırlar Doğu'ya ait oldukları için medeni değildir, vahşidir. Bu anlayış Medeni/Batılı Hırvatlar-Vahşi/Doğulu Sırlar gibi bir dikotomik hafızanın oluşmasını da beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso books.
- Aruçi, M. (2013), *Yugoslavya. İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 43, ss. 573-579), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Biondich, M. (2006). "We Were Defending the State": Nationalism, Myth, and Memory in Twentieth-Century Croatia. J. Lampe ve M. Mazower (Ed). *Ideologies and National Identities : The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe* içinde. Budapest: Central European University Press.
- Bremer, T. (2010). Croatian catholic church and its role in politics and society. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 30(3), 1.
- Brkljačić, M. (2001). Croatian catholic church imagines the nation. *Balkanologie*, Vol. V, n° 1-2.
- Brubaker, R. (2012). Religion and nationalism: Four approaches. *Nations and nationalism*, 18(1), 2-20.
- Demir, H. (2012). XIX yüzyılda Hırvat ilirizm hareketi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1/1 (2012), 209-239 .
- Demir, H. (2015). Hırvat politikacı Stjepan Radić'in (Kon) federal orta avrupa programı. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi-Trakya Üniversitesi*, 4(1), 19-40.
- Dérens, J.-A. (2005). *Analyse: la Croatie, une Pologne au bord des Balkans?*, <https://www.religion.info/2005/02/22/analyse-la-croatie-une-pologne-au-bord-des-balkans>.
- Erdem, T. (2020). *Milliyetçilik*. İstanbul: Otorite.
- Esen, S. (2017). Karşı reform hareketi ve dominikenler. *Dini Araştırmalar*, 20(52 (15-12-2017)), 111-130.
- Fokas, E. (2015). Religious Nationalism. A.D. Smith, X. Hou, J. Stone, R. Dennis and P. Rizova (Ed.) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism* içinde. New Jersey: Wiley-Blackwell
- Moaçanın, N. (1998). Hırvatistan, *İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 17, ss. 397-400), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Hayes, C. J. (1995), *Milliyetçilik: Bir Din*. (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz Yayınları.
- Klimek, D. P. (2011). Croatia. Juergensmeyer, M., & Roof, W. C. (Eds.). (2011). *Encyclopedia of global religion* içinde SAGE publications.
- Krulic, J. (1998). Hırvatlar, Bosnalı "Müslümanlar" ve Sırların Ulus Devlet Kavrayışı. J. Leca (Ed). *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde (ss. 89-94). İstanbul: Metis Yayınları.
- Krupalija, M. ve Demirezen, İ. (2021). Modern Boşnak Milli Kimliğinin Teşekkülünde Tarih Anlayışı ve Tarihyazımı Çalışmalarının Gelişimi. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 14-36.
- Kurian, G. T. (2011). Croatian Christianity. G. Kurian (Ed). *The Encyclopedia of Christian Civilization* içinde. Wiley-Blackwell
- Motyl, A. J. (2001). *Encyclopedia of nationalism, Two-volume set*. Academic Press
- Ognyanova, I. (2009). Religion and church in the ustasha ideology. *Croatica Christiana Periodica*, 33(64), 157-190.
- Perica, V. (2000). The catholic church and the making of the croatian nation, 1970–84. *East European Politics and Societies* 14, no. 3: 532–64.
- Perica, V. (2002). *Balkan idols: Religion and nationalism in Yugoslav states. Religion and Global Politics*. New York: Oxford University Press.

- Ramet, P. (1989). Religion and Nationalism in Yugoslavia, S. P. Ramet (Ed). *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics* içinde. Durham and London: Duke University Press.
- Schirmacher, T. (2011). Counter-Reformation. G. Kurian (Ed). *The Encyclopedia of Christian Civilization* içinde. Wiley-Blackwell
- Smith, A. (2018). *Seçilmiş halklar. İstanbul: Alfa Yayıncılık.*
- Soper, J. C. ve Fetzer, J. S. (2018). *Religion and nationalism in global perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spinka, M. (1933). *Christianity in the Balkans A History of Christianity in the Balkans. A Study in the Spread of Byzantine Culture among the Slavs*. Chicago: The American Society of Church History
- Stallaerts, R. (2009). *Historical dictionary of Croatia*. Scarecrow press.
- Matijević, M. (2006). Religious communities in croatia from 1945 to 1991. *Review of Croatian History*, 2(1), 117-140.
- Tuncer, F. F. (2020). Hırvatistan'da din ve devlet. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 17-25.

EXTENDED SUMMARY

Religion is a phenomenon that plays an important role at various levels in the development of nationalism. In some nationalist movements, religion has been identified with national identity, has provided the necessary discourse and practices in raising national consciousness, and has served as a motivating, mobilizing and manipulating tool for people. In the case of Croats, the Catholic identity, both as a religion/sect and a cultural orientation, separated the Croats from the Orthodox Serbs and Muslim Bosniaks with whom they spoke a similar language; Croatianism has become equated with Catholicism. Catholicism has become an identity and national attitude and behavior rather than a religious belief, independent of the religious life and practices of the Croats. With the strengthening of the Catholic sect in Croatia, its relationship with the Croatian national identity has strengthened and it has become identical with this identity. This situation increased the interaction between the church and the nationalists. Nationalists saw the church as an institutional and theoretical sponsor in their struggles and instrumentalized it. For sincere and religious nationalists, it is not possible to distinguish between an end and a means. They have often cited the faith's historic contribution to the preservation of the Croatian people, state, culture and national identity over the centuries. Even if faith and worship are weak in secular nationalists, the church has always been cared for and instrumentalized, and in this respect, it has been made a tool for its purposes. Similarly, the Catholic Church, the clergy, and the media have always idealized an ethnically integrated Croatian nation-state, in which Catholicism is the de facto state religion. This study aims to examine the influence of religion on Croatian nationalism and the relationship between the Croatian Catholic Church and Croatian nationalism. What role does religion play in the development of Croatian nationalism? What is the relationship between Croatian national identity and Catholicism? What is the relationship of the Croatian Catholic Church with the Croatian nationalist movement? For the Croatian Catholic Church, do issues of national identity have precedence over religion? How has Catholicism influenced Pan-Slavism and Pan-Yugoslavism? This study consists of four main parts. First of all, studies examining the relations between religion and nationalism are presented. In the second part, the development of Croatian nationalism, in the third part, the conversion of Croats to Christianity and the dominance of the Catholic sect in Croatia, and in the last part, the relations between the Catholic Church and

Croatian nationalism are discussed. For the studies in this field in Turkey, it is seen that the studies of nationalism are examined under the broad heading of Balkan Nationalism. Some studies examine Serbian, Bulgarian and Albanian nationalisms separately in connection with the Ottoman domination in the Balkans. However, Croatian Nationalism is discussed in relation to Balkan nationalism, not a separate topic. In this study, Croatian nationalism is handled singularly in the context of religion and nationalism. In the context of these questions, the study shows that the Catholic identity is identified with Croatian as both a sect and a cultural orientation, this identification weakens the Pan-Slavist and Pan-Yugoslavist tendencies, brings the Croats closer to Western Europe, however the Croatian Catholic Church institutionally prioritized religious/Vatican issues over local and national identity issues.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Finansal Destek | Financial Support: Murat KAÇER, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | *Murat KAÇER who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.*

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Çalışmanın tamamı yazar tarafından yürütülmüştür. | *The entire study was conducted by the author.*

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | *No conflict of interest or common interest has been declared by the author.*

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | *The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.*

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | *The author declares that he/she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences in all processes of the paper and that he/she does not make any falsification of the data collected. In addition, he/she declares that Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences.*

TARSUS
ÜNİVERSİTESİ

TARSUS ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

TARSUS UNIVERSITY
JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
Year/Yıl:2023, Vol/Cilt:4, Issue/Sayı:2, pp./ss.126-141

(e-ISSN:2757-5357)

THE RELATIONSHIP BETWEEN MONEY SUPPLY, FINANCIAL DEVELOPMENT AND UNEMPLOYMENT: EVIDENCE FROM UPPER MIDDLE-INCOME COUNTRIES

Para Arzı, Finansal Gelişme ve İşsizlik İlişkisi: Üst Orta-Gelirli Ülkelerden Kanıtlar

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa NAIMOĞLU

Bingöl Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
mnaimoglu@bingol.edu.tr
0000-0001-9684-159X

Abstract

In macroeconomic policy, loans to the private sector can help businesses in a variety of ways, such as providing access to capital, financing new investment and job creation. However, preventing businesses from over-indebtedness is essential as it can make them more vulnerable to financial shocks. However, with upward trajectory of financial globalization in macroeconomic policy, loans to the private sector can help businesses in a variety of ways, such as providing access to capital, financing new investment and job creation. However, preventing businesses from over-indebtedness is essential as it can make them more vulnerable to financial shocks. However, the upward trajectory of financial globalization in recent times has led to a significant expansion in the financial industry. This research investigates the interdependence of money supply, financial progress, and unemployment for the period 1990-2021 by evaluating panel information covering eight economies classified as upper middle income. According to the results of the long-term CCEMG/AMG for the effect of explanatory variables on unemployment, financial development decreases unemployment and money supply increases. The country group studied is very similar to the high-income group and this particular aspect has not been investigated for this country group before, making the findings of the study new.

Keywords: Macroeconomic Policy, Financial Development, Money Supply, Unemployment, Upper Middle-Income Economies.

Öz

Makroekonomik politikada, özel sektöre verilen krediler, işletmelere sermayeye erişim sağlama, yeni yatırımları finanse etme ve iş yaratma gibi çeşitli şekillerde yardımcı olabilir. Ancak, işletmelerin aşırı borçlanmasını önlemek, onları finansal şoklara karşı daha savunmasız hale getirebileceği için çok önemlidir. Bununla birlikte, son zamanlarda finansal küreselleşmenin yukarı yönlü yörüngesi, finans endüstrisinde önemli bir genişlemeye yol açmıştır. Bu araştırma, üst orta gelir olarak sınıflandırılan sekiz ekonomiyi kapsayan panel bilgilerini değerlendirerek 1990-2021 dönemi için para arzı, finansal ilerleme ve işsizliğin birbirine bağımlılığını araştırmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkisine ilişkin uzun vadeli CCEMG/AMG sonuçlarına göre, finansal gelişim işsizliği azaltmakta ve para arzını artırmaktadır. İncelenen ülke grubunun yüksek gelir grubuna çok benzemesi ve bu hususun daha önce bu ülke grubu için araştırılmamış olması, çalışmanın bulgularını yeni kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik Politika, Finansal Gelişme, Para Arzı, İşsizlik, Üst Orta Gelir Ekonomileri.

Article Type : Research
Received : 25.08.2023
Revision : 12.09.2023
Accepted : 12.10.2023

Citation/Atf: Naimoğlu, M. (2023). The relationship between money supply, financial development and unemployment: Evidence from upper middle-income countries. *Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 4 (2), 126-141.

Doi: 10.56400/tarsusiibfdergisi.1349810

INTRODUCTION

Ensuring macroeconomic stability within national economies is widely regarded as crucial. Among the fundamental challenges faced by economies, unemployment stands out prominently. It is perceived as a significant impediment to economic activity, exerting considerable influence on components like consumption and investment, which are integral to economic growth. The level of employment holds a direct correlation with factors such as consumption and investment, pivotal drivers of economic expansion. Consequently, unemployment takes on a pivotal role as an economic concern (Jo et al., 2023; Zaria and Tuyon, 2023).

Nevertheless, unemployment distinguishes itself from other macroeconomic issues, warranting attention not only from an economic perspective but also as a societal quandary. Unemployment is a natural progression, entailing hardships for individuals and societal structures alike (Swanepoel, 2023). Consequently, the unemployment issue takes on the attributes of a socio-economic challenge, demanding a noteworthy resolution.

The advent of globalization has amplified the significance of the financial sector. This heightened prominence is particularly discernible in light of financial liberalization (Abro et al., 2023). Within the realm of the financial sector, which encompasses both financial markets and institutions, various markets exist, encompassing money, capital, foreign exchange, and derivatives. Money markets cater to the exchange of short-term instruments with durations of under a year, while capital markets serve as avenues for trading long-term capital assets (Backović et al., 2023). The foreign exchange market dictates currency rates, and the derivative markets facilitate the exchange of standardized derivative contracts (Kanberoğlu, 2014).

During the 1990s, there was a rapid and substantial increase in the significance of the financial industry. Particularly, the progress of the information-communication sector played a significant role in driving developments within finance (Rosl and Seitz, 2023). The interplay of technological progress and digitization have emerged as a vital conduit for efficient fund movement across financial institutions and markets, integral components of the financial sector, and fostering economic efficacy (Madura, 2011: 15). These advancements have been instrumental in fostering heightened investment. Ultimately, the economy's efficiency thrives through the financial system and the flow of funds. This intricate process is elucidated in the diagram below (Figure 1).

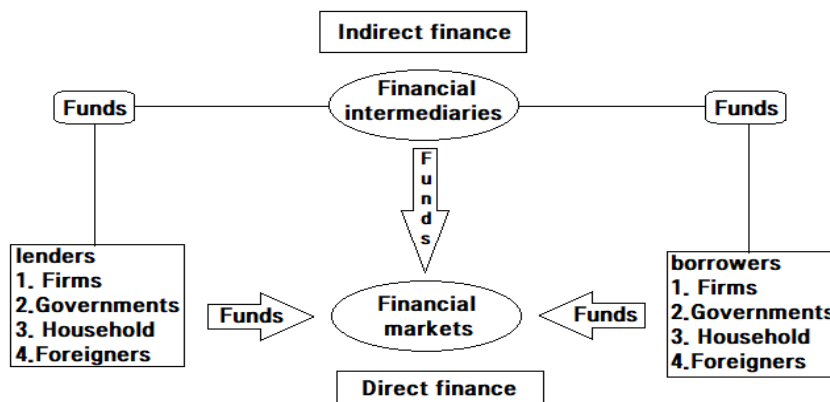

Figure 1. Flow of funds through the financial system (Mishkin and Eakins, 2012).

Figure 1 encapsulates the underlying process behind the establishment of financial markets. As depicted in Figure 1, financial markets serve as a nexus for parties supplying funds and those in need of funds. This process is directly termed as finance. However, this convergence can also be achieved through financial intermediaries, a concept referred to as indirect finance. The notion of financial development, including the expansion and growth of financial markets, encompasses a broader spectrum of situations (Mbarki et al., 2023). Within this context, financial development incorporates elements of financial liberalization and innovation. These innovative endeavors have gained momentum in tandem with technological advancements, particularly the surge in digitalization. Instances such as the heightened utilization of credit cards, virtual cards, QR code transactions, and mobile banking illustrate these trends. Beyond fostering financial development, these advancements yield positive contributions to commercial undertakings. This includes mechanisms like technological advancements, the deepening of information and communication networks, the proliferation of companies in the stock market, and increased participation of investors channeling their savings. Consequently, this synergy facilitates the concurrent growth of the financial and real sectors (Taddese Bekele and Abebaw Degu, 2023). Meanwhile, noteworthy strides have been achieved in reducing the speed of transactions in said investments, often measured in seconds (Armutcuoglu -Tekin and Ural, 2019: 45).

In 2008, the United States experienced a mortgage crisis that had widespread repercussions. The crisis, initiated by sub-prime loans, extended its impact to both the real sector and the global arena, evolving into a worldwide crisis (Apak and Aytac, 2009: 218). The ramifications were particularly profound in countries closely linked to the USA through substantial commercial and financial ties. The crisis environment led to a significant outflow of capital, impeding the real sector's access to financing (Isik and Duman, 2012: 89).

In the aftermath of this crisis, economic policies transformed numerous countries. Post the global crisis, many countries introduced macro prudential measures and bestowed central banks with the additional mandate of safeguarding financial stability (Wellink, 2023). In response to this augmented objective, various developed nations equipped their central banks with supplementary tools. An illustrative example is the establishment of the Financial Policies Committee within the Bank of England in 2013, empowered to regulate capital provisioning and debt ratios within the financial system and corporate sector (Ozbek, 2022). However, several developing nations did not embrace this new policy tool in support of the added target of financial stability (Ozatay, 2011; Gurkaynak et al., 2015).

Named the Global Financial Crisis because it originated in financial markets, this crisis highlighted the importance of both the depth and stability of finance. The concept of financialization, which refers to the expansion of financial development, has the potential to stimulate economic expansion in domestic economies, but it can also bring about possible disturbances. The process of financialization can lead to socio-economic challenges, such as unemployment triggered by shifts in the economy (Othman et al., 2022). In accordance with Okun's law, when the full employment unemployment rate is 4%, each 1% increase in unemployment contributes to a 2.8% reduction in production (Yalcinkaya et al., 2018: 11). While A. Okun's analysis varies for different countries, it is generally accepted that elevated unemployment leads to economic setbacks, given that labor constitutes a fundamental component of national income.

On the other hand, as financialization takes place, there is an increase in the movement of income from the real sector to the financial sector. As a result, income inequality worsens, impacting lower-income economic entities with higher tendencies for marginal consumption and leading to struggles with poverty. This situation leads to a decrease in overall demand, which in turn leads to reduced investments and economic growth, along with higher levels of unemployment (Ozbek and Turkmen, 2020).

The selected sample for this investigation embodies the upper echelon of the middle-income bracket, comprising countries that are on the cusp of transitioning into the high-income category. Consequently, it becomes imperative for these nations to scrutinize unemployment levels. This research is primarily driven by the absence of prior examinations concerning unemployment within the contexts of Argentina, Brazil, Bulgaria, Colombia, Jamaica, Malaysia, Paraguay, and Peru. As a result, the study aims to make a valuable contribution, augmenting the existing body of literature. Moreover, the study's distinctive attribute lies in the utilization of contemporary empirical methods.

Subsequent sections of the study delve into an overview of prior research on the subject, followed by the introduction of the dataset and model, alongside the presentation of empirical findings. Concluding the study, the final section offers assessments, outlines policy recommendations, and provides a summary of the research's outcomes.

1. LITERATURE REVIEW

Given the multidimensional impact of unemployment encompassing both societal and economic implications, numerous studies have explored its correlations with a range of socio-economic variables. These investigations encompass a spectrum of economic factors including per capita income, inflation, exchange rates, and foreign trade, as well as demographic variables such as education, age, gender, crime, and urbanization (Kyei and Gyekye 2011; Akca and Ela, 2012; Selim et al., 2014; Gunaydin and Cetin, 2015; Akcan and Ener, 2017; Gucluoglu, 2017; Kızılgol and Selim, 2017; Umit and Karatas, 2018; Akcan, 2018; Armutcuoglu - Tekin and Ural, 2019; Ayhan, 2019; Demirgil, 2021; Cinar and Tas, 2022).

The investigation of the connection between financial progress and joblessness have gained significant traction, especially following the repercussions of the 2008 Global Financial Crisis. This section is dedicated to presenting research that delves into the complex interplay between the advancement of finance and unemployment.

Gatti et al. (2009) conducted a study across 18 OECD countries to probe the relationship between financial development and unemployment. The research employed the Generalized Method of Moments (GMM) approach during the period from 1980 to 2004. The empirical findings indicated a strong correlation between the progress of finance and labor markets. The results suggest that when labor market regulations, frequency of mergers, and coordination of wage bargaining are weak, an increase in market capital and a decrease in bank density lead to a reduction in unemployment. Conversely, when the conditions are reversed, the influence of advancements in the financial sector on unemployment is considered ineffective. Monacelli et al. (2012) analyzed the connection between unemployment and financial markets in Italy. They employed quarterly data spanning from 1984 to 2011 and employed

VAR analysis. The empirical results underscored the significance of financial development as a determinant of unemployment. In a similar vein, Shabbir et al. (2012) investigated the interplay between financial development and unemployment within the Pakistani economy during the period from 1973 to 2007. They utilized ARDL bounds test and Granger causality analyses as their empirical methods. Indicators like M2/GDP, Average Market Value/GDP, Domestic Private Sector Credit/GDP, and Central Bank Asset/GDP were adopted to measure financial development. The research demonstrated a connection between all these variables and unemployment, in the short-long term. The study concludes that all the mentioned financial development indicators contribute to a reduction in unemployment.

Mecik and Afsar (2014) explored the impacts of financialization on overall employment and capital intensity. They analyzed OECD member nations using data from 1990 to 2009. The study employed dynamic panel data analysis as its empirical approach, revealing that financialization led to increased employment across 22 OECD countries. In a separate inquiry, Kanberoğlu (2014) delved into the connection between unemployment and financial advancement in the Türkiye economy. The study employed multivariate regression analysis, considering the period from 1985 to 2010. The empirical outcomes indicated that increases in private sector loan rates, M2 money supply, and the total financial asset stock were associated with reduced unemployment. However, the study concluded that the ratio of market stock value to gross domestic product, a financial sector indicator, was linked to an increase in the unemployment rate. Likewise, Karacayir and Karacayir (2016) conducted a similar investigation within the Türkiye economy. They utilized monthly data on domestic credit volume and unemployment from 2006 to 2015. Employing the ARDL boundary test as their empirical technique, the study's findings demonstrated that financial development had a diminishing effect on unemployment in the short term.

Conversely, it was determined that over the long term, financial development does not wield a substantial impact on unemployment. Hatipoglu (2019) examined the correlation between financial development and unemployment within D8 countries, including Bangladesh, Iran, Malaysia, Indonesia, Egypt, Nigeria, Türkiye, and Pakistan. The study employed panel quantile regression as its empirical method, using annual data spanning from 1991 to 2017. The empirical results indicated that financial development contributes to higher unemployment rates. Uzar (2019), in his investigation of the interrelation between financial development and unemployment across nine OECD nations, analyzed data from 1980 to 2015. The study adopted Westerlund's (2007) cointegration test and Dumitrescu and Hurlin's (2012) causality tests, which account for homogeneity and cross-section dependency. Empirical findings revealed a lasting connection between financial development and unemployment. Furthermore, a reciprocal causal relationship between these variables was established. Lapavitsas (2011), exploring the association between financial development and unemployment, focused on the economies of the USA, England, Germany, and Japan. The study highlighted that although the financial sector had expanded in these countries since 1970, this growth did not result in reduced unemployment. Lapavitsas attributed this phenomenon to three factors. Primarily, he noted that large corporations specializing in financial transactions aimed at profit rather than employment expansion, which contributed to the situation. Ozbek and Turkmen (2020) delved into the correlation between financial development

and unemployment within E7 countries. They considered the period from 1991 to 2018 and employed advanced unit root and cointegration tests, accounting for cross-sectional dependence. The study employed indicators such as broad money supply (M3) and the proportion of domestic loans extended to the private sector as a share of GDP to measure financial development. Empirical findings demonstrated that an increased share of broad money supply in GDP led to higher unemployment rates, while an increased proportion of domestic loans to the private sector in GDP resulted in decreased unemployment.

Analyzing the correlation between financial development and unemployment within the Nigerian economy, Ajide (2020) studied data from 1980 to 2017. The study employed the Nonlinear Autoregressive Distributed Latency (NARDL) test. The empirical findings unveiled an asymmetric relationship existing in both the short and long terms. These results underscored the unemployment-mitigating impact of financial development but highlighted the necessity for policy development to ensure a sustained effect. Chen et al. (2021) explored the connection between financialization and unemployment across a panel of 97 countries, encompassing both OECD and non-OECD nations, during the period 1991 to 2015. The study employed the System GMM estimation as the empirical method, revealing that the relationship hinged on the financing type and the level of labor market flexibility within a country. Raifu and Afolabi (2022) examined the influence of financial development on unemployment in the economies of 19 developing countries, factoring in age groups and gender disparities. They scrutinized data from 1991 to 2019 and employed empirical methods including OLS, DOLS, and regression (quantile) through moments. The empirical outcomes indicated that financial development contributed to reduced unemployment. Nevertheless, the study concluded that this effect varied across age groups and gender distinctions. Gur (2023) investigated the nexus between unemployment in the Türkiye economy and the volume of domestic credit provided by the banking sector. The study employed Bayer-Hanck's (2013) cointegration test and monthly data spanning from 2010:M01 to 2022:M12, corresponding to the period of explicit inflation targeting adoption. Additionally, the FMOLS method was employed as the coefficient estimator. The empirical results highlighted a long-term relationship between the interconnected variables. The findings indicated that increases in credit volume within Türkiye had a dampening effect on unemployment rates.

2. METHODOLOGY AND EMPRICAL RESULTS

2.1. Data and Model

The objective of this study is to investigate how the progress of the financial sector affects the rate of unemployment between the years 1990 and 2021. The World Bank categorizes countries based on their income levels, where low-income countries have a per capita GNP of \$1,135 or below. Middle-income countries fall within the range of 1,136 to \$13,845 in per capita GNP, while high-income countries have a per capita GNP exceeding \$13,845 (World Bank, 2023). Additionally, these country groups are further divided into upper- and lower-income categories.

For this study, a sample of 8 countries with an upper middle-income status was selected, although there are a total of 31 countries in this group. The chosen countries represent the top tier of the middle-income category and are

also closest to reaching the high-income level, indicating their significant economic and social potential. Hence, the inquiry centered on analyzing the influence of financial advancement on unemployment within these eight economies categorized as upper middle-income. This was done using yearly data from 1990 to 2021. To achieve this goal, the following model was formulated.

$$UNMP_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}BM_{it} + \beta_{2i}FD_{it} + u_{it} \tag{1}$$

In this study, the time period is denoted by "t," ranging from 1990 to 2021, while "i" represents the individual unit periods from 1 to 8. "t" signifies the temporal aspect, and "i" designates the specific unit being analyzed. The model incorporates three key variables: UNMP, which indicates the unemployment rate in the total workforce; M3, representing the substantial proportion of money supply in GDP; and the proportion of loans to the private sector in FD GDP. To ensure consistent comparisons, all variables were transformed using the logarithm base 10. Consequently, coefficient interpretations will be presented with flexibility. The study's data sources and relevant information are detailed in Table 1.

Table 1. Summary Information of the Variables.

Variables	Description	Units	Source
UNMP	Log(Unemployment)	(% of total labor force)	World Bank (2023)
BM	Log(Broad Money)	(% of GDP)	World Bank (2023)
FD	Log(Domestic credit to private sector)	(% of GDP)	World Bank (2023)

The descriptive statistics for the variables were computed for both the panel and individual country levels, and the findings are displayed in Table 2. Upon reviewing the table, it is evident that the money supply and unemployment exhibit the highest/lowest mean and volatility based on the panel statistical results. Likewise, when considering the results for each country, the money supply and unemployment also display the highest/lowest mean and volatility.

Table 2. Descriptive Statistics of Variables.

	Variables	Mean	Median	Maximum	Minimum	Std. Dev.
Panel	UNMP	0.877	0.908	1.312	0.230	0.230
	BM	1.662	1.647	2.146	1.024	0.243
	FD	1.534	1.495	2.200	0.844	0.301
Argentina	FD	1.193	1.191	1.396	0.986	0.107
	M3	1.395	1.433	1.538	1.024	0.120
	UNMP	1.016	1.004	1.292	0.736	0.148
Brazil	FD	1.684	1.669	2.127	1.442	0.165
	M3	1.796	1.818	2.038	1.483	0.162
	UNMP	0.960	0.974	1.137	0.567	0.117
Bulgaria	FD	1.599	1.699	1.918	0.932	0.284
	M3	1.786	1.826	1.974	1.400	0.154
	UNMP	0.981	1.048	1.299	0.230	0.223
Colombia	FD	1.515	1.505	1.735	1.321	0.129
	M3	1.554	1.532	1.766	1.382	0.108
	UNMP	1.056	1.048	1.312	0.892	0.106
Jamaica	FD	1.423	1.425	1.755	1.112	0.149
	M3	1.687	1.668	1.861	1.605	0.063

	UNMP	1.037	1.060	1.214	0.698	0.159
Malaysia	FD	2.065	2.077	2.200	1.841	0.076
	M3	2.086	2.104	2.146	1.809	0.077
	UNMP	0.527	0.529	0.657	0.389	0.055
Paraguay	FD	1.395	1.435	1.742	0.844	0.232
	M3	1.522	1.520	1.772	1.212	0.145
	UNMP	0.703	0.679	0.994	0.507	0.157
Peru	FD	1.400	1.394	1.699	1.067	0.190
	M3	1.472	1.443	1.740	1.307	0.126
	UNMP	0.734	0.714	0.973	0.531	0.098

Note: The time (T) is 32 and the unit (N) is 8 for all variables. NT is 256.

2.2. Unit Root Test

Granger and Newbold (1974) observed that a problem of spurious regression arises when there is no stability among the variables or their linear combinations. Hence, it has become essential to ascertain whether the variables utilized in the models possess unit roots before proceeding with the estimation process. Before conducting the unit root test, it is crucial to investigate the interdependency among the variables across different sections. The existence of such cross-sectional dependence is a noteworthy issue that must be taken into account during the estimation and testing of panel data models. Neglecting this cross-sectional dependence during analysis can lead to results that are biased and inconsistent (Guloglu and Bayar, 2016). To address this concern, a test known as the LM_{adj} test, developed by Pesaran et al. (2008), is employed for evaluating cross-sectional dependence. The LM_{adj} test statistic is

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{ij}}{\sigma_{ij}} \quad (2)$$

In this given context, ρ_{ij} symbolizes the estimated correlation of residuals in a bidirectional manner within the sample. T represents the timeframe, and N signifies the number of distinct sections. The null hypothesis for the LM_{adj} test posits the absence of interdependence across sections. If the computed LM_{adj} test statistic surpasses the critical threshold, the null hypothesis is dismissed, indicating the presence of such interdependence. When interdependence is absent, first-generation panel unit root tests are appropriate. However, if interdependence exists among the series, second-generation panel unit root tests are more suitable. In this research, the CIPS test, designed to account for interdependence, is employed. The CIPS statistics (Pesaran, 2007) are defined as shown in the figure below

$$CIPS_{ist} = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (3)$$

where, $CADF_i$ represents the simple mean of the cross-section generalized ADF test statistic. The critical values of the CIPS statistics were tabulated by Pesaran (2007). The null and alternative hypotheses for the CIPS test are respectively: " H_0 =Unit root" and " H_a =No unit root."

2.3. Cointegration Test

Based on empirical research, it has been discovered that the majority of macroeconomics time series display non-stationary behavior, which leads to a problem called spurious regression due to the presence of a unit root. To

address this issue, one of the recommended approaches is to take the differences of these non-stationary series and conduct regression analysis on the transformed data. However, this method of differencing may result in the loss of significant long-term information and disrupt the enduring relationships between these series. To overcome this challenge and preserve long-term relationships, experts suggest utilizing cointegration analysis. Cointegration examines whether there is a stable long-run equilibrium relationship between variables and directly investigates the specific relationship in question. This method is vital for determining the presence of cointegration between variables. Westerlund (2007) introduces a cointegration test tailored for panel data, which is based on the error correction model. This test assesses the existence of cointegration by examining whether each unit in the panel possesses its error correction mechanism. The test is an extension of the cointegration test initially developed for time series data by Banerjee et al. (1998) and assumes that the series are uniformly stationary. The test statistics for Westerlund's (2007) cointegration test involve equations

$$Z(M) = \frac{1}{M} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \frac{S_{it}^2}{(T_{ij}-T_{ij-1})^2 \hat{\sigma}_i^2} \quad (4)$$

$$\Delta y_{it} = \delta_i' d_t = a_i y_{i,t-j} + \lambda_i' x_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{p_i} a_{ij} \Delta y_{i,t-j} + e_{it} \quad (5)$$

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{a}_i}{\hat{a}_i(1)} \quad G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{a}_i}{SE(1)} \quad (6)$$

$$p_{\alpha} = T \hat{a} \quad p_{\alpha} = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})} \quad (7)$$

(4), (5), (6), and (7). Equation (4) outlines the dimensions of the panel data, where T represents the time dimension, N is the number of units in the panel, and M denotes the number of variables. For N distinct individuals in the panel, N equations are formulated, each comprising M variables. Equation (5) presents an alternate method for computing test statistics, which involves estimating the error correction parameter a_i using the least squares method. Westerlund (2007) provides four test statistics based on the least squares estimation of a_i and its t ratio. To compute the group mean test statistics G_α and G_t used in panel analysis, the error correction model needs to be estimated for each section of the panel. Group mean test statistics are expressed in equation (6), and for the entire panel analysis, Westerlund (2007) supplies cointegration test statistics as shown in equation (7). In cases where the assumptions of the error correction model are not met, the Bootstrap Method can be applied as a correction process. The Bootstrap Method involves iteratively repeating the statistical estimation process to establish confidence intervals, minimize error estimations, reduce standard deviations, and improve the reliability of parameter estimations.

2.4. Estimator (CCEMG) and Robustness Test (AMG)

Pesaran et al. (1996) introduced the Mean Group Estimator (MG), a statistical tool used to estimate panel data models when there are many time periods (T). This method assumes no presence of heterogeneous and cross-sectional dependence. However, if cross-sectional dependence exists, the MG estimator might lead to biased results. Therefore,

in such cases, it is advisable to employ alternative estimators that can handle cross-sectional dependence. In this study, the more recent CCEMG and AMG estimators were used to address this issue.

The CCEMG estimator, proposed by Pesaran (2006), is designed to accommodate cross-sectional dependence and consider variations among variables across different units. It involves utilizing linear combinations of the cross-sectional means of the dependent and explanatory variables, along with their observed joint effects. The CCEMG estimator is obtained by calculating the simple arithmetic mean of each coefficient over each regression.

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (8)$$

Where $\hat{\beta}_i$, represents the LCC estimation coefficients of the units.

Similarly, Eberhardt and Bond (2009) and Eberhardt and Teal (2010) have introduced Extended Mean Group (AMG) estimators that employ cross-sectional averages. Instead of solely relying on the cross-sectional averages of the variables, these estimators incorporate the common dynamic effects of AMG. By considering unobservable common factors, AMG allows for a more comprehensive analysis. Additionally, the initial model includes dummy variables. To estimate using POLS, the first step involves taking the difference in the following manner:

$$\Delta y_{it} = \beta \Delta x_{it} + \sum_{t=2}^T c_i \Delta D_t + u_{it} \quad (9)$$

Next, for each slice, the common dynamic process ($\hat{c}_t \equiv \hat{u}_t$) is either added to or subtracted from the dependent variable, leading to the equation:

$$y_{it} - \hat{u}_t^* = a_i + \beta_i x_{it} + u_{it} d_i x_{it} \quad (10)$$

$$y_{it} = a_i + \beta_i x_{it} + d_i \hat{u}_t^* + u_{it} \quad (11)$$

In the final step, the prediction is performed, and the slope parameters in the model are estimated using the arithmetic average as follows:

$$\hat{\beta}_{AMG} = N^{-1} \sum_i^N \hat{\beta}_i \quad (12)$$

Where N represents the number of observations.

3. EMPIRICAL RESULTS

Before conducting the stationarity test, a Cross-Sectional Dependence (CSD) test will be carried out for the variables. The outcomes of the CSD test will then determine the stationarity tests to be used. If CSD is present in the variables, second-generation stationarity tests will be utilized; otherwise, first-generation stationarity tests will be applied. The variables have undergone CSD tests, and the results have been displayed in Table 3. Upon reviewing Table 3, it becomes evident that there is CSD at the 1% significance level for all variables.

Table 3. Results of CSD Tests.

Variables	Breusch-Pagan LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
UNMP	98.045***	9.231***	5.672***
BM	271.836***	32.455***	13.186***
FD	207.484***	23.856***	8.819***

Note: *** is a significance level at the 1% level.

The stationarity of all variables was examined through second-generation cointegration tests, specifically using the CIPS test, due to the presence of CSD. The findings are reported in Table 4. Table 4 includes the evaluation of both the original level and first-difference levels of stationarity for the variables. Upon analyzing the original level values, it is evident that all variables have unit roots. However, after applying the first difference to all variables, they exhibit stationarity. As a result, the integrated order for all variables is determined to be I(1).

Table 4. Results of CIPS Unit Root Test.

Variables	Level		Δ	
	C	C+T	C	C+T
UNMP	-1.669	-2.350	-4.136***	-4.282***
BM	-2.071	-1.722	-3.112***	-2.945**
FD	-1.779	-2.163	-3.064***	-3.114***

Note: *** and ** are significance levels at the 1% and 5% level, respectively.

An investigation will be carried out through a cointegration test to ascertain if the variables demonstrate a joint movement within the economic domain between 1990 and 2021. To achieve this, the homogeneity of slope coefficients will be subjected to testing. Delta tilde and Delta tilde adj tests were executed for this purpose, and their outcomes have been documented in Table 5. Upon scrutiny of the table, it is evident that the slope coefficients are found to be heterogeneous for both test results at the 1% significance level.

Table 5. Results of Homogeneity Test.

Statistic	Value	Prob.
DT	5.333***	0.000
DT _{adj}	5.602***	0.000

Note: DT: Delta tilde, DT_{adj}: Delta tilde adjoint, and *** is significance level at the 1% level.

Now, a cointegration relationship will be established in the field of economics. For this purpose, the Westerlund (2007) panel cointegration test has been applied, and the results are presented in Table 6. The table comprises cointegration test statistics and probability values for the model. For interpreting cases with homogeneous slope coefficients, the Pt and Pa test results will be referred to, while for cases with heterogeneous slope coefficients, the Gt and Ga test results will be utilized. To examine the underlying hypothesis, either Bootstrap or probability values will be employed. The null hypothesis (H0) suggests the absence of cointegration. After analyzing the table, it is evident that, based on the Gt test, there is cointegration confirmed by Bootstrap and probability values. Conversely, according to the Ga results, cointegration is established for the Bootstrap probability value.

Table 6. Results of Cointegration Test.

Statistic	Value	Z-value	p-value	Bootstrap p-value
Gt	-2.614	-1.780	0.037	0.055
Ga	-8.568	0.251	0.599	0.092
Pt	-6.292	-1.400	0.081	0.043
Pa	-9.456	-1.816	0.035	0.025

Note: For the cointegration test, the Bootstrap 10000 simulation value was entered.

Finally, long-term coefficient estimation will be conducted for the variables in the field of economics. For this purpose, the CCEMG estimator, which relies on the assumption that error terms have common correlation in the presence of cointegration, was employed. On the other hand, the AMG estimator, which takes into account

heterogeneity and time series dependence even in the absence of cointegration, was used as a robustness test. The findings obtained are presented in Table 7. Upon examining the table, both panel and individual results are presented. According to the panel results, broad money supply and domestic credit to the private sector have significant effects on unemployment in the long run. Furthermore, the CCEMG and AMG estimators yielded similar magnitudes and directions for the variables. Specifically, a 1% increase in broad money supply within the GDP leads to a 0.48% / 0.56% rise in unemployment according to CCEMG/AMG. Conversely, a 1% increase in credit to the private sector within the GDP results in a 0.34% / 0.41% decline in unemployment according to CCEMG/AMG.

When examining the results on a country basis, it was observed that broad money supply within the GDP positively affects unemployment in all countries except Bulgaria. On the other hand, concerning the countries with statistically significant results for at least one estimator, Argentina, Brazil, and Colombia experience adverse effects on unemployment. In contrast, when investigating credit to the private sector within the GDP, all countries except Argentina and Bulgaria show a negative impact on unemployment. Among the countries with statistically significant results for at least one estimator, Brazil, Jamaica, Malaysia, and Peru are positively affected by financial development in terms of unemployment.

Table 7. Results of CCE and AMG Regressions.

Countries	BM		FD		C	
	CCEMG	AMG	CCEMG	AMG	CCEMG	AMG
Panel	0.480**	0.563***	-0.347*	-0.413***	-0.161	0.679***
Argentina	0.669**	0.410***	0.066	0.111	-0.043	0.203
Brazil	0.319	0.607***	-0.514**	-0.383***	-0.581	0.472**
Bulgaria	-1.437**	-0.640	0.813**	0.474*	-1.165	1.176**
Colombia	0.742	0.680*	-0.224	-0.485	0.164	0.653**
Jamaica	0.493	0.658	-0.519**	-0.749***	1.515***	0.945*
Malaysia	-0.238	0.149	-0.558**	-0.546***	0.935***	1.323***
Paraguay	0.247	0.615*	-0.104	-0.256	-0.619	0.113
Peru	1.148***	0.546	-0.892***	-0.582**	-1.128**	0.578*

*Note: ***, **, and * are significance levels at the 1%, 5%, and 10% level, respectively.*

4. CONCLUSION AND POLICY IMPLICATIONS

In light of the comprehensive investigation conducted in this study, several crucial findings have emerged that shed light on the dynamics of unemployment within the selected countries on the cusp of transitioning into high-income status. The research has not only contributed to the existing body of literature but has also provided valuable insights into the intricate relationship between economic variables and unemployment.

Hence, the present study delved into the relationship between unemployment and financial development, examining data from 1990 to 2021. The Durbin-Hausman test has unveiled evidence of cointegration among the variables under scrutiny, indicating a lasting link between economic factors and unemployment in the selected countries. Panel cointegration tests have showcased significant impacts stemming from both broad money supply and domestic credit allocated to the private sector, affecting unemployment over the long term. The Fixed Effects Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG) and Augmented Mean Group (AMG) estimators, which assess the influence

of explanatory variables on unemployment, have demonstrated significant consequences arising from fluctuations in broad money supply and domestic credit to the private sector. Specifically, an upsurge in broad money supply within the GDP leads to an escalation in unemployment, while an increase in credit provided to the private sector within the GDP results in a reduction in unemployment.

Furthermore, the research has undertaken an examination of the individual effects of these variables on unemployment across the chosen countries. It was determined that these effects do not exhibit uniformity across all nations. While broad money supply positively affects unemployment in the majority of countries, Bulgaria emerges as an exception. Conversely, the impact of private sector credit fluctuates; except for Argentina and Bulgaria, most nations undergo an adverse effect.

The outcomes of this study carry noteworthy policy implications for countries striving to ascend to the high-income category. Primarily, policymakers, especially in countries experiencing rising unemployment rates, should meticulously assess the expansion of broad money supply in the economy. This may entail adopting a cautious approach to regulate the growth of the money supply to avert a surge in unemployment rates. Conversely, given the observed diverse effects among countries, policymakers should adopt tailored approaches that take into account the distinct economic conditions of each nation. Factors influencing the relationship between economic variables and unemployment may vary from one country to another, necessitating bespoke strategies. Additionally, labor market reforms should also be given consideration. While financial factors hold significance, they do not exist in isolation. Comprehensive labor market reforms and initiatives aimed at enhancing workforce skills and employability should form an integral part of the policy agenda to effectively tackle unemployment.

In summation, this research has made a substantial contribution by unveiling the complexities of unemployment dynamics in countries poised on the edge of high-income status. Identifying the roles played by broad money supply and credit allocated to the private sector, equips policymakers with insights to formulate effective strategies that mitigate the adverse impacts of unemployment while sustaining economic growth. However, it is crucial to recognize the necessity for nuanced and context-specific policy interventions that account for the distinctive economic landscape of each country.

REFERENCES

- Abro, A. A., Alam, N., Murshed, M., Mahmood, H., Musah, M., and Rahman, A. A. (2023). Drivers of green growth in the Kingdom of Saudi Arabia: Can financial development promote environmentally sustainable economic growth? *Environmental Science and Pollution Research*, 30(9), 23764-23780.
- Ajide, F. (2020). Asymmetric influence of financial development on unemployment in Nigeria. *Ilorin Journal of Economic Policy*, 7(2), 39-52.
- Akca, H., ve Ela, M. (2012). Türkiye’de eğitim, doğurganlık ve işsizlik ilişkisinin analizi. *Maliye Dergisi*, 163, 223-242.
- Akcan, A. T. (2018). Makroekonomik değişkenlerin işsizlik ile ilişkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Akcan, A. T., ve Ener, M. (2017). İşsizliğe Neden Olan Makroekonomik Değişkenlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 371-394.
- Apak, S. ve Aytac, A. (2009), *Küresel Krizler, Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

- Armutcuoglu - Tekin, H. ve Ural, M. (2019). Finansal Gelişme ve Ekonomik Performans İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Bir Analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 43-77.
- Ayhan, F. (2019). Türkiye ekonomisinde işsizliğin belirleyicisi olan temel makroekonomik değişkenlerin tespitine ilişkin bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 235-252.
- Backović, T., Karadžić, V., Gričar, S., and Bojnec, Š. (2023). Montenegrin Stock Exchange Market on a Short-Term Perspective. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(7), 315.
- Bayer, C. and Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95.
- Chen, T. C., Kim, D. H., and Lin, S. C. (2021). Nonlinearity in the effects of financial development and financial structure on unemployment. *Economic Systems*, 45(1), 100766.
- Cinar, M., ve Tas, C. (2022). Türkiye'de Bölgesel İşsizlik ve Suç Türleri İlişkisi: Panel Veri Yaklaşımı. *Business & Economics Research Journal*, 13(2), 179-197.
- Demirgil, B. (2021). Makroekonomik Değişkenler İle İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 13-21.
- Dumitrescu, and E., Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eberhardt, M., and Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator, 1-26.
- Eberhardt, M., and Teal, F. (2010). Productivity Analysis in Global Manufacturing Production, Economics Series Working Papers 515, University of Oxford. Department of Economics.
- Gatti, D., Rault, C., and Vaubourg, A. G. (2009). Unemployment and finance: How do financial and labour factors Interact? *CESIFO Working Paper*, No: 2901.
- Granger, C. W., and Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gucluoglu, Ü. M. (2017). Türkiye istihdam analizi ve bazı makroekonomik değişkenlerin istihdam üzerindeki etkisi. *Ankara Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü*.
- Guloglu, B., and Bayar, G. (2016). Sectoral exports dynamics of Turkey: Evidence from panel data estimators. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(7), 959-977.
- Gunaydin, D., and Çetin, M. (2015). Genç işsizliğin temel makroekonomik belirleyicileri: ampirik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 17-34.
- Gur, B. (2023). Yurtiçi Kredi Hacmi İle İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 46, 23-33.
- Gurkaynak, R. S., Kantur, Z., Tas, M. A. and Yildirim, S. (2015). Monetary policy in Turkey after central bank independence. CESifo WP No. 5582, Center for Economic Studies and Ifo Institute, Munich.
- Hatipoglu, M. (2019). Finansallaşma ve İşsizlik: Gelişen-8 (D-8) Ülkeleri Örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 618-639.
- Isik, N. ve Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 73-101.
- Jo, C., Kim, D. H., and Lee, J. W. (2023). Forecasting unemployment and employment: A system dynamics approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 194, 122715.
- Kanberoglu, Z. (2014). Finansal Sektör Gelişimi ve İşsizlik: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 83-93.
- Karacayir, E. ve Karaçayır, E. (2016). Yurtiçi kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye uygulaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 13-18.
- Kizilgol, O., and Selim, S. (2017). Socio-economic and demographic determinants of crime by panel count data analysis: The case of EU 28 and Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 6(1), 31-41.
- Kyei, K. A., and Gyekye K. B. (2011). Determinants of unemployment in limpopo province in South Africa: exploratory studies. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 2(1), 54-61.

- Lapavitsas, C. (2011). Theorizing Financialization. *Work, Employment and Society*, 25(4), 611-626.
- Madura, J. (2011). *Financial Institutions and Markets*. UK: South Western Cengage Learning.
- Mbarki, I., Khan, M. A., Karim, S., Paltrinieri, A., and Lucey, B. M. (2023). Unveiling commodities-financial markets intersections from a bibliometric perspective. *Resources Policy*, 83, 103635.
- Mecik, O., ve Afşar, M. (2014). OECD Ülkelerinde Finansallaşma Süreci ve Etkileri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 1-21
- Mishkin F. S. and Eakins S. G. (2012). *Financial Markets and Institutions, 7th ed.* Pearson- Prentice Hall.
- Monacelli, T., Quadri, V., and Trigari, A. (2012). Financial markets and unemployment. *Paolo Baffi Centre Research Paper Series*, 2012-129, 1-50.
- Othman, Y. H., Cheumar, M., and Abdullah, N. (2022). The Role of Islamic Social Finance Instruments in Reviving the Economy during the Covid-19 Pandemic Crisis in Malaysia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(6), 807-819.
- Ozatay, F. (2011). *Parasal iktisat, kuram ve politika*. Efil Yayınevi, Ankara.
- Ozbek, S. ve Turkmen, S. (2020). Finansallaşma, İşsizliği Artırıyor mu? E7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (3), 2096-2115.
- Ozbek, S. (2022). Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru İlişkisi: Seçilmiş Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Iksad Publications*, Ankara.
- Pesaran, H., R. Smith and K. S. Im (1996), Dynamic Linear Models for Heterogeneous Panels, in *The Econometrics of Panel Data. Springer*, 145-195.
- Pesaran, M. H. (2006), Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007), A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008), A Bias-Adjusted Lm Test of Error Cross- Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Raifu, I. A., and Afolabi, J. A. (2022). The effect of financial development on unemployment in emerging market countries. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 09749101221116715.
- Rosl, G., and Seitz, F. (2023). *Uncertainty, politics, and crises: The case for cash (No. 186)*. IMFS Working Paper Series.
- Selim, S., Kirgel, H. D., Celik, O., ve Yazicioglu, H. (2014). Türkiye’de işsizliğin sosyo-ekonomik belirleyicileri: Panel veri analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 1-25.
- Shabbir, G., S. Anwar, Z. Hussain, ve M. Imran, (2012). Contribution of financial sector development in reducing unemployment in Pakistan. *International Journal of Economics and Finance*, 4(1), 260-268.
- Swanepoel, D. (2023). An Intergenerational Justice Approach to Technological Unemployment. *Asian Journal of Business Ethics*, 1-18.
- Taddese Bekele, D., ve Abebaw Degu, A. (2023). The effect of financial sector development on economic growth of selected sub-Saharan Africa countries. *International Journal of Finance & Economics*, 28(3), 2834-2842.
- Umit, A. O., ve Karatas, O. (2018). Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 311-333.
- Uzar, U. (2019). Kapitalizmin Finansallaşma Sürecinde Önemli Bir Sorun Olarak İşsizlik: Tartışma ve Analiz. *Journal of Political Sciences*, 28(1), 73-97.
- Wellink, N. (2023). Crises have shaped the European Central Bank. *Journal of International Money and Finance*, 102923.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 6 (2007), 709-748.
- World Bank. (2023, 16 Feb), World Development Indicators Online Database, <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators>.

Yalcinkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2018). Okun Yasası Bağlamında Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar (2000:Q1-2017:Q4). *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1).

Zaria, Y. B., and Tuyon, J. (2023). Relationship between unemployment and policy uncertainty in Nigeria: ARDL evidence from 1990 to 2020. *International Journal of Social Economics*, 50(6), 800-820.

Author's Declaration | Yazar Beyanı

Financial Support | Finansal Destek: Mustafa NAİMOĞLU who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study. | *Mustafa NAİMOĞLU, bu çalışmanın araştırılması, yazılışı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.*

Authors's Contributions | Yazarların Katkıları: This article was prepared by the author alone. | *Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır.*

The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest | Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı: No conflict of interest or common interest has been declared by the author. | *Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.*

The Declaration of Ethics Committee Approval | Etik Kurul Onayı Beyanı: The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission. | *Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur.*

The Declaration of Research and Publication Ethics | Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi: The author declares that he/she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences in all processes of the paper and that he/she does not make any falsification of the data collected. In addition, he/she declares that Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences. | *Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir.*

TÜRKİYE’DE İSTİHDAMDA “GÜVENCESİZLİK” FENOMENİ EKSENİNDE YAŞANAN DEĞİŞİMİN ARACI OLARAK ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARI*

Private Employment Agencies as an Instrument of Change in the Phenomenon of “Insecurity” in Employment in Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Aytül GÜNEŞER

DEMİRCİ

Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
aytul.demirci@mersin.edu.tr
0000-0002-7882-4507

Makale Türü : Araştırma
Makale Gönderim Tarihi : 14.08.2023
Makale Revizyon Tarihi : 26.09.2023
Makale Kabul Tarihi : 16.10.2023

* Çalışma, 2016 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından düzenlenen KAYFOR 14: Nasıl Bir Kamu Yönetimi? Başlıklı sempozyumda “Türkiye’de Personel İstihdamında Güvencesiz Çalıştırmanın Aracı Kurumu: Özel İstihdam Büroları” başlığı ile sunulan bildirinin farklı boyutlarını da ele alarak ve istatistikî verilerle desteklenerek daha kapsamlı bir şekilde üretilmiş halidir.

Atıf/Citation: G. Demirci, A. (2023) Türkiye’de istihdamda “güvencesizlik” fenomeni ekseninde yaşanan değişimin aracı olarak özel istihdam büroları. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 142-172.

Doi: 10.56400/tarsusiibdergisi.1342829

Öz

Günümüzde neo-liberal anlayışın uzantısı olarak kamu kurumlarının ve özel işletmelerin işleyiş ve örgütlenme tarzındaki değişim, çalışma yaşamına ilişkin en temel alan olan istihdam biçiminde birtakım değişiklikleri zorunlu kılmış ve bu zorunluluk çalışma yaşamına ilişkin birçok düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeler, çalışanların yasal haklarının zayıflamasına yol açacak ve bugüne kadarki kazanımlarını yok edecek biçimde kurgulanmıştır. Güvencesiz bir çalışma yaşamının inşası temel politika haline gelmiş ve bu temel politikayı düzenleyip yönetecek kurumsal yapılardan birisi olarak da kamu politikası belgelerinde özel istihdam büroları işaret edilmiştir. Çalışma, değişimin esneklik ve güvencesizlik zeminindeki en önemli kurumsal örüntüsü olan Özel İstihdam Bürolarının gündeme geldiği tarihten günümüze kadar geçen süreçteki varlığının değerlendirmesini ve iş ve işçi bulmaya aracılık etme görevinin tam olarak ne anlama geldiği sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberal politikalar, Esneklik, Güvencesizlik, Özel İstihdam Büroları, Kiralık İşçi.

Abstract

Today, the change in the functioning and organisation of public institutions and private enterprises as an extension of the neo-liberal understanding has necessitated some changes in the most fundamental area of working life, namely employment, and this necessity has brought about many regulations regarding working life. These regulations have been designed in such a way as to weaken the legal rights of workers and to destroy their gains to date. The construction of a precarious working life has become the basic policy and private employment agencies have been pointed out in public policy documents as one of the institutional structures that will regulate and manage this basic policy. This study aims to evaluate the existence of Private Employment Agencies, the most important institutional pattern of change on the grounds of flexibility and precariousness, from the date of their emergence to the present day and to answer the question of what exactly the task of mediating in finding jobs and workers means.

Keywords: Neo-liberal policies, Flexibility, Precariousness, Private Employment Agencies, Hired Labour.

GİRİŞ

Çalışma hayatında “etkinlik”, “verimlilik”; hizmetlerin sunumunda piyasa merkezli politikaların tercih edilmesi, özelleştirme, kar amacıyla hizmet sunan ve bu amaca hizmet eden personel eliyle mümkünleştirilmektedir. Bu durumda, bu istihdamı sağlayıcı, kolaylaştırıcı kurumları gerekli kılmaktadır. Türkiye’de de bu doğrultuda tartışılmaya başlanan yapı Özel İstihdam Bürolarıdır (ÖİB). Konu, 1980’li yıllardan itibaren üzerinde yoğun bir şekilde çalışılan, çeşitli girişimlerde bulunulan bir alan olarak kendini var etmiş ve geçici iş ilişkisi “kiralık işçi” düzeni bakımından tüm kesimlerce tartışılmıştır. Örtülü tartışılan konu aslında Türkiye’de İş ve İşçi Bulma Kurumu’nu ve kurumun sunduğu bazı hizmetleri özelleştirmek, istihdamı taşeron istihdam ötesinde kiralık işçi istihdamı üzerinde yükseltmektir.

ÖİB, gündeme getirildiği dönemde, başlangıç tartışmalarında iş arayan kişilerle-işçi arayan kesimi buluşturma amacına odaklı “masum” bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kurumun işleyişine, uygulama sürecine ve diğer ülkelerdeki örneklerine bakıldığında, işgücü piyasasını kontrol altına alıp esnekleştirici ve güvensizleştirici tedbirler ile yeniden şekillendiren, çalışma ilişkilerini değiştiren ve güvencesiz çalışma hayatını inşa eden en önemli yapılardan biri olduğu görülmektedir.

Çalışma, neo-liberal politikalarla birlikte çalışma hayatında işletmelere rekabet gücünün ve işgücü piyasasına uyum yeteneğinin artmasını sağlayan bir politika aracı olarak gündeme getirilen esneklik konusunun kurumsal aracı olan ÖİB’leri yasal gelişmeleri üzerinden ele alarak gelişim süreçlerini, Türkiye’deki mevcut konumlarını resmi istatistikler üzerinden ele alarak, durum saptama; yarattığı/yaratacağı sorunlara ilişkin ipuçları verme çabası gütmektedir.

1. İNŞA EDİLEN GÜVENCESİZ İSTİHDAM YAPISININ ARKA PLANI

Çalışanların hak kayıplarına uğramasına yol açan sürecin temel motivasyonu, sermayenin hızlı bir biçimde büyüme ihtiyacıdır. Türkiye ekonomisinde neo-liberal politikalar dönemi ile gerçekleşen önemli büyüme oranlarının sağlanabilmesi için çalışan haklarının geriletilmesi, yani ücretlerin reel olarak düşürülmesi ve çalışma koşullarının ağırlaştırılması, esas olarak da çalışma saatlerinin fiilen arttırılması gerekmektedir. Bunun için de çalışanların kendi çıkarlarını savunabilmek için sermaye karşısına örgütlü bir biçimde çıkabilmesinin yolu kesilmeliydi. Bunun hayata geçirilmesini sağlayabilmek için güvencesiz istihdam uygulamaları hayata geçirildi ve sermaye sınıfı açısından önemli kazanımlar elde edildi. Bu kazanımları sağlam kılmak ve devam ettirebilmek üzere yeni bir İş Kanunu hazırlamak temel amaç olarak belirlenmişti. Bu Kanun ve ardından tamamlayıcı olarak yapılan diğer düzenlemeler bakımından ortaya çıkan sonuç, çalışanlar açısından güvencesiz istihdamın yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Kapitalist sistemin dünya ölçeğinde yaşadığı tarihsel krizin belirlediği koşullar altında sermaye güçleri arasındaki rekabet de bu süreçte ivme kazanarak artmıştır. Artan rekabet tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’deki sermaye gruplarının da sermaye birikim sürecini daha katı biçimler altında sürdürmelerine, hükümetleri de bu doğrultuda düzenlemeler yapmaya yönlendirmelerine yol açmaktadır. Bu nedenle çalışan haklarında önemli gerilemelere, dolayısıyla sermayenin gelişmesi için önemli olanaklara yol açan güvencesiz istihdam benzeri uygulamaların yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi gündemdedir. İşgücü piyasasının geliştirilmesi amacıyla 2007 yılı programı ile

başlayan ardından altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu beş yıllık kalkınma planlarında politika öncelikleri ve hedefleri kapsamında “esneklik ve güvence” konusu birlikte değerlendirilmiş ve belirtilen politika metinlerinde, çalışma hayatını yönlendirmek amacıyla “...esnek çalışma biçimlerinin işçiler ve işverenler açısından talep edilir bir yapıya kavuşturulması...” vurgusu yapılmıştır. Bu gündemi sıcak tutmanın gerekçesi ise “etkin” hizmet sunma olarak gösterilmektedir. Bu doğrultuda günümüz çalışma hayatı daha önce de belirtildiği gibi esnek, güvencesiz istihdam üzerinde yeniden inşa edilmiş, esnek, geçici ve güvencesiz çalışma biçimleri alabildiğine genelleşmiş, kadrolu istihdam karşısında geçici istihdam çalışma ilişkilerinde temel hale gelmiş, kadrolu, sürekli, güvenceli çalışmak kişiler için tatlı bir hayal olmuştur.

Türkiye’de sermaye sınıfı, 1980’li yılların başından bu yana neo-liberal yapısal dönüşüm politikalarının hükümetler tarafından hayata geçirilmesinde etkili oldu. Neo-liberal politikalar sermaye sınıfı için sermayenin etkin biçimde büyümesi anlamına gelirken çalışan sınıf içinse ücretlerin düşmesi, başta çalışma saatlerinin yükselmesi olmak üzere çalışma koşullarının tümüyle ağırlaşması, iş kazalarının muazzam boyutlara ulaşması, esnek ve güvencesiz çalışmanın yaygınlaşması ve bütün bunların gerçekleşmesi ile yakından ilgili olarak sendikal örgütlülüklerinin zayıflaması, hatta neredeyse yok olması anlamına gelmiştir.

Türkiye’de neo-liberal politikaları hayata geçirmek amacıyla, uzun zamandır birtakım çalışmalar ve düzenlemeler yapılmakla birlikte, günümüzde çalışma ilişkilerini düzenleyen temel metinlerden biri olarak Ulusal İstihdam Stratejisi (UIS) olarak adlandırılan bir program adım adım hayata geçirilmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇŞGB], 2014)¹. Çalışma yaşamının tüm unsurlarını yeniden düzenlemek için uzunca bir zamandır tartışılan ve UIS’le gündeme getirilen politikaları güçlendiren dayanaklar arasında Dokuzuncu Kalkınma Planı, Yıllık Programlar ve 61. Hükümet Programı’nı saymak mümkündür. Öncelikle Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda istihdamın artırılması başlığı altında “işgücü piyasasının geliştirilmesi, eğitimin işgücü talebine duyarlılığının artırılması ve aktif işgücü piyasası politikalarının geliştirilmesi” hedefleriyle UIS’in hazırlanması öngörülmüştür (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2006). Hedefler uzunca bir zamandır dile getirilen Türkiye’de işgücü piyasasının katı olduğu, bu katılıktan dolayı istihdamın artmadığı eleştirisi üzerinden uygulamaya sokulmak istenmektedir². Burada kastedilen katılık ise iş yasasında varlığını sürdüren çalışanların kıdem tazminatı, güvencesiz çalışmanın belirli kısıtlamalara tabi olması gibi kısmi haklar ve geçici iş ilişkisinin hukuken kurulamıyor olmasıdır. UIS’in ana amacı temel politika metninde “politika ve tedbirlerle Türkiye işgücü piyasasında yapısal sorunların çözülmesi, orta ve uzun vadede büyümenin istihdama katkısının artırılarak işsizlik sorununa kalıcı çözüm sağlanması” olarak belirtilmiştir. Ana hedeflerden biri olarak

¹ Ulusal İstihdam Stratejisi, 6 Mayıs 2014 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu tarafından kabulüne karar verilmiş, 30 Mayıs 2014 tarih ve 29015 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve Eylem Planları (2014-2016) kitap haline getirilmiş, ilgili tüm kesimlere dağıtımı yapılmıştır. İşgücü piyasasının yapısal sorunlarının çözülmesi ve işsizlik sorununa kalıcı çözüm bulunmasına yönelik 40 hedef, 57 politika, 201 tedbirden oluşan ve 2023 vizyonu ile hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisinin 2014-2016 yıllarında uygulanacak eylem planları kapsamında sorumlu veya işbirliği yapılacak kurum/kuruluşlar belirlenmiş, söz konusu kurumların sorumlu oldukları tedbir/tedbirlerin gerçekleştirilmesinin izlenmesi amacıyla kurumlarla işbirliği çalışmaları başlatılmıştır.

² OECD tarafından yürütülen ve İstihdam Koruma Mevzuatı Endeksi olarak bilinen bir endeksleme çalışmasına göre; Türkiye OECD ülkeleri arasında en katı mevzuata sahip ülke konumundadır. Endeks 0-6 puan arasında bir değerlendirmeyle ülkeleri sıralamakta Türkiye 3.46 olan endeks değeri ile bu sıralamada toplam 40 ülke arasında “en katı” mevzuata sahip ülke olarak değerlendirilmiştir.

belirtilen işgücü piyasasının esnekleştirilmesi başlığı altında ise çalışmanın konusunu oluşturan “geçici istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi” konusu gündeme getirilmekte ve güvencesizlik başka bir formda yeniden inşa edilmektedir. 2003 yılında hazırlanan 4857 sayılı İş Kanunu ile çağrı üzerine çalışma, kısmi süreli çalışma, geçici iş ilişkisi yeniden tanımlanarak esnek çalışma büyük ölçüde hayata geçirilmişti. Tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesi ise yine birtakım düzenlemeleri gerekli kılmaktaydı. İşte bu temel düzenlemelerden biri uzun zamandır üzerinde kararlılıkla çalışılan, birçok çalışma ilişkilerine ilişkin kanun hazırlıklarında da gündeme getirilen; ÖİB aracılığıyla istihdam biçimini, yani güvencesiz istihdamı temel hale getirmektir (Kutlu, 2010: 45).

ÜİS düzenlemesi, çalışma ilişkilerinde esnekliğin yarattığı güvencesizliği görünür halden çıkarmak için yine güvence kavramına yer vermekte, ancak “iş güvencesi” kavramı yerine “istihdam güvencesi” kavramını önermektedir. Düzenlemeye göre, çalışma ilişkilerinde işin korunmasını ve aynı işte uzun süre kalabilme güvencesini ifade eden “iş güvencesi” yerine istihdamın korunmasını ve tek bir işverene bağlı olmadan yapılan işin sürdürülebilmesi güvencesini ifade eden “istihdam güvencesi” tercih edilmiş, böylece de güvence kavramının mahiyeti ve kapsamı işçiler aleyhine daraltılmaya çalışılmıştır. Bu durum çalışma hayatında işçiler açısından ciddi bir sorun yaratmaktadır. Çünkü iş güvencesi, işçi açısından hukuksal bir güvenceyi ifade ederken, istihdam güvencesi, kişinin kendi becerilerine, daha doğrusu piyasa koşullarına bırakılan bir durumu ifade etmektedir. İstihdam güvencesini sağlayacak yapı da, uzun dönemde ÖİB olarak öngörülmektedir.

2. ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARI

İşe aracılık etme faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda ülkeler tarafından benimsenen iki sistem söz konusudur. İlk sistem; istihdam hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi esasına dayanan tekelci sistem, ikinci sistem ise, kamu istihdam kurumları yanında istihdama aracılık hizmetlerinin özel kişiler tarafından yürütülen ÖİB’lerin faaliyetlerine de izin veren sistemdir (Selek Öz, 2008: 18). Birçok ülke³ çalışma hayatına ilişkin benimsediği mevcut kurallar doğrultusunda aracılık hizmetleri konusunda devlet tekeli benimsenmiş, bütün işleyişi buna göre şekillendirmişken; hatta tarihsel süreç bunun zorunluluğunu gerekli kılmış iken; günümüzde yaşanan değişim ve reform süreçleriyle işe aracılık konusunda ÖİB’lerin varlığı koşulsuz kabul edilir hale gelmiştir. Türkiye’de de 1920’li yıllardan itibaren işe aracılık etme konusu tartışılmış; 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında İş Kanunu’na yönelik hazırlanan taslak ve tasarımlarda iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetleri hakkında düzenlemeler yapılmaya çalışılmışsa da çeşitli nedenlerden dolayı tasarımların kabul edilmemesi bu konunun da ertelenmesine gerekçe oluşturmuştur.

ÖİB⁴, genel anlamda, özel hukukun güvencesi altında ve belirli bir sözleşme çerçevesinde, ücret veya bir komisyon karşılığında işgücü piyasasında iş arayanlarla işçi arayanlar arasında belirli bir kar elde etmek amacıyla aracılık hizmeti sağlayan kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Ekin, 2001: 58). Uluslararası çalışma ilişkilerine yön veren Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise, özel istihdam bürolarını, “devlet otoritesinden bağımsız, istihdam

³ Almanya, Belçika, Fransa, İtalya gibi ülkelerde işe aracılık konusunda uzun süre devlet tekeli söz konusu olmuştur.

⁴ Kavram, yaygın bir şekilde birçok kaynaktan Özel İstihdam Büroları (Private Employment Agencies) şeklinde kullanılmakla birlikte bazı kaynaklarda Ücretli Özel İstihdam Büroları (Private Fee-Charging Recruitment Agencies), Özel İstihdam Hizmetleri (Private Employment Services), Özel Bürolar (Private Agencies) şeklinde de kullanılmaktadır.

ilişkinin bir tarafı olmadan, iş tekliflerini ve başvurularını eşleştirme, üçüncü tarafların işini görme amacıyla işçileri istihdam etme ve iş aramayla ilgili bilgi sağlama gibi istihdam hizmetlerinin birini ya da birkaçını sağlayan gerçek ya da tüzel kişiler olarak” tanımlamaktadır (Kadın Emeği ve İstihdamı Geliştirme Girişimi [KEİG], 2015: 17).

Kabul gören bu tanımlar doğrultusunda Türkiye İş Kurumu da (İŞKUR) kendi düzenlemelerinde bir ÖİB tanımı yapmıştır: “*Özel İstihdam Büroları, özel hukukun koruması altında ve belirli bir sözleşme çerçevesinde işe yerleştirme faaliyeti karşılığı sadece işverenden ücret alarak, iş arayandan herhangi bir ücret ya da komisyon almaksızın, Türkiye İş Kurumundan yetki almak şartıyla, işgücü piyasasında iş arayanlarla eleman arayanlar arasında, bir işyerinde veya 9/6/2004 tarihli ve 5187 sayılı Basın Kanununda yazılı araçlarla ya da radyo, televizyon, video, internet, kablolu yayın veya elektronik bilgi iletişim araçları ve benzer yayın araçlarından biri ile en etkin şekilde aracılık hizmeti sağlayan gerçek ya da tüzel kişilerdir” (İŞKUR, t.y.).*

Yapılan tanımlar doğrultusunda ÖİB’lerin en temel görevleri; iş ve işçi bulmaya aracılık etme olarak özetlenebilmektedir. Temel soru; bu aracılık etme görevinin tam olarak ne anlama gelmekte olduğudur. İŞKUR tarafından yapılan tanımlamaya göre⁵; iş ve işçi bulmaya aracılık; iş arayanlarla işverenlerin herhangi bir ortamda karşılaşmasını sağlama faaliyetidir. Bu faaliyetler, özgeçmişlerden bir havuz oluşturulması, iş arayanların sahip olduğu niteliklerin işverenlerin bilgisine sunulması, iş ve işçi bulma ilanının yayımlanması gibi faaliyetlerdir. İş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti gerçek ve tüzel kişiliklerce; doğrudan ya da dolaylı olarak, hem işyerinde hem de internet üzerinden, bağımsız olarak ya da ek olarak sadece bu hedefe yönelik olarak yayımlanan gazete, dergi, vb. yayınlar aracılığı ile tam veya kısmi zamanlı işlerde, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda sorulacak bir diğer soru da işçi ve işveren arasındaki aracılık faaliyetlerini İŞKUR’un zaten yerine getirip getirmediği hususudur. Türkiye’de 2003 yılına kadar İŞKUR dışında herhangi bir yapının iş ve işçi bulmaya aracılık etmesi yasaklanmıştır. Ancak 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı Kanun ile bu yasa kaldırılmıştır. Yasağın kaldırılmasının hemen ardından yürürlüğe giren 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile de ÖİB’lerin kurulmasına olanak tanınmıştır. Bu Kanun dönemine kadar Türkiye’de istihdama aracılık konusu devlet eliyle, istisnalar dışında⁶ öncelikle sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak daha sonra da ahlaki, mevcut insangücü politikaları, ekonomik ve yasal nedenler gözetilerek tek bir kurum tarafından sürdürülmüştür (Ekin, 2001: 174-175). Ancak Kanun’un çıkmasıyla aracılık konusunda istisnai durumlarda söz konusu olan özel kişilerin aracılığı yaygın hale getirilmeye çalışılmış, hatta uygulama süreci takip edildiğinde istihdama aracılık etme konusunun özel kişiler aracılığı ile kurumsallaştırılması amacı benimsenmiştir.

⁵ İŞKUR bu konudaki tanımlamayı Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 96 sayılı Sözleşmesinde iş bulma büroları tanımından yola çıkarak yapmıştır. Bu Sözleşme bakımından "ücretli iş bulma büroları" ifadesinin karşılığı şu şekildedir:

“a) Kazanç gayesi takip eden iş bulma büroları, yani doğrudan doğruya veya dolayısıyla tarafların her hangi birinden maddi bir menfaat temini maksadıyla, bir işçiye iş, veya bir işverene işçi bulmak hususunda tavassut eden her şahıs, şirket müessese, acente veya diğer herhangi bir teşekkül; ve münhasıran veya esas itibarıyla işsizlik mevzuu işverenlerle işçiler arasında tavassuttan ibaret olan gazeteler ile, b) Kazanç gayesi takip etmeyen iş bulma büroları, yani maddi bir menfaat gütmemekle beraber, işverenlerden veya işçiden, yapılan hizmet mukabilinde duhuliyeye, aidat veya başka herhangi bir nam altında ücret alan şirket, müessese, acente veya diğer teşekküllerin iş bulma servisleridir.” (ILO, 1951). Bu bağlamda, iş arayanlar ile işverenlerin herhangi bir ortamda üçüncü bir taraf aracılığıyla karşılaşmasını sağlama faaliyeti iş ve işçi bulmaya aracılık olarak değerlendirilmektedir.”

⁶ İstisna olarak da; işçileri yurt dışına götürmek isteyen işverenlere ve tarım sektöründe çalışan işçiler için kurum gözetiminde olmak şartıyla istihdama aracılık etme konusunda özel kişilerinde bu aracılık görevini yerine getirmesine kısmen izin verilmiştir.

2.1. Özel İstihdam Bürolarının Gelişimi: İşe Aracılık Etmede Yasal Dayanaklar

İstihdam hizmetlerinin gelişimi konusunda Türkiye’de 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesi önemli bir adımdır. Ancak bugünkü düzlemi anlatan gelişme, özellikle 1980’li yıllarda neo-liberal politikaların çalışma hayatındaki hâkimiyeti ile başlamıştır. Mevcut politikalar doğrultusunda istihdam hizmetlerinin yönetimi konusunun yeniden ele alınması gerekmektedir. OECD, Avrupa Birliği, Dünya Bankası tarafından yayımlanan ve Türkiye’de yapılacak düzenlemelere zemin hazırlayan raporlarda istihdam hizmetlerinin yönetimi konusunda aktif işgücü piyasası politikalarının önemli bir aracı olarak ÖİB’ler işaret edilmekte ve Türkiye’de de kurulmasının hızla hayata geçirilmesi ve bu konuda çalışmalar yapılması konusunda politika önerilerinde bulunmaktadır (Ciğerci Ulukan, 2014: 153). Bu kapsamda Türkiye’de ÖİB’lerin kurulmasının yasal altyapısı 4857 sayılı Kanun ile sağlanmış, ardından 4904 sayılı Kanun ile desteklenmiş ve hazırlanan ÖİB Yönetmeliği ve ÖİB Hakkında Tebliğ ile süreç büyük ölçüde tamamlanmıştır.

2.1.1. Devlet Tekelinde İşe Aracılık Etme Dönemi: Kamusal Bir Yükümlülük Olarak İş Bulma

Türkiye’de çalışma ilişkilerini düzenleyen ilk kapsamlı kanun olma özelliğini taşıyan 1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetlerinin de ilk kez düzenlendiği kanun metnidir.⁷ Kanun ile iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetleri konusunun devlet tekelinde sürdürülmesi ve bunun için bir iş ve işçi bulma kurumu kurulması hükme bağlanmış, ancak aracılık faaliyetlerini yürütmek üzere gelir sağlamak amacıyla özel büroların açılması yasaklanmıştır. Bu kapsamda 1946 yılında 4837 sayılı *İş ve İşçi Bulma Kurumunun Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun* ile işe aracılık etme hizmetlerini üstlenecek İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur. Ancak zaman içerisinde Türkiye’nin sosyo-ekonomik yapısında yaşanan değişimler karşısında 3008 sayılı Kanun yetersiz kalmış yeni bir kanun düzenlemesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı gidermek amacıyla da 1968 yılında 931 sayılı İş Kanunu çıkarılmıştır. Kanun’un 83-87 nci maddeleri iş ve işçi bulma konusunu düzenlemiştir. Ancak bu Kanun, çok uzun ömürlü olmamıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından Kanun’un şekil yönünden tümüyle iptal edilmesi nedeniyle kısa süre içerisinde kanun hazırlıkları yeniden başlamış ve hemen hemen tüm maddeleri aynen korunarak ve aktararak 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir.

İş ve işçi bulmaya aracılık hizmetlerinin bu Kanun çerçevesinde de temelde devlet tekelinde yürütüleceği belirtilmekle birlikte istisnalar getirilerek işe aracılık konusunun esnetildiği görülmektedir. Kanun’un istisnai düzenlemelerinden biri olarak 85 inci maddesinde, Kurumdan izin almak şartıyla tarım sektöründe ücretli iş aracılığının ve bir işverenin yurt dışındaki işinde çalıştırılmak üzere işçi temin edebilmesinin yolu açılmıştır. Yine bu düzenlemenin ardından 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun 47 nci maddesinde de, yükseköğretim kurumlarının, kamu ve özel kuruluşlar ile işbirliği içerisinde mezunlarına iş bulmakta destek olabileceği hükme bağlanmıştır. Düzenlemeler dikkate alındığında, zamanla devletin bu görevinden yavaş yavaş uzaklaşacağı anlaşılmaktadır. Ancak devletin aracılık görevinden kendini tamamen soyutlaması bu tarihlere pek mümkün görünmemektedir. Temel yasal düzenlemelerde bu görev hala devletin görevi olarak tanımlanmaktadır.

⁷ Çalışma ilişkileri açısından Osmanlı yönetsel kültürünün etkisi altında şekillenen erken dönem için bkz: Kemal Oğuzman. (1967). 931 sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 33 (3-4), 215-227.

Tablo 1. Türkiye’de İstihdam Aracılık Faaliyetlerinin Devlet Tekelinde Olduğu Döneme İlişkin Yasal Düzenlemeler

İlgili Mevzuat	İlgili Maddeler	Açıklama
3008 sayılı İş Kanunu	63. Madde	İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve muhtelif işler için elverişli işçiler bulunmasına ilişkin düzenlemeler kamu hizmeti olarak devlet tarafından yapılır
3008 sayılı İş Kanunu	65. Madde	İş ve işçi bulmak üzere, kazanç sağlamak amacıyla özel büro açılması yasaklanmıştır.
3008 sayılı İş Kanunu	71. Madde	İş ve işçi Bulma Kurumu aracılığıyla iş bulmuş olan işçilerin çalışacakları yere gitmelerinde devlet sorumluluk almıştır
4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumunun Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun	1. Madde	İş ve işçi bulma hizmetleri bir kamu görevi olarak İŞKUR’a verilmiştir
931 sayılı İş Kanunu	83. Madde	İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılık etme hususlarının düzenlenmesi; kamu görevi olarak Devlete verilmiştir.
931 sayılı İş Kanunu	84. Madde	Devlet adına görevi yerine getirecek İş ve İşçi bulma Kurumu, aracılık etme görevlerini bir ücret karşılığı olmaksızın yapmakla yükümlü kılınmıştır.
931 sayılı İş Kanunu	85. Madde	İşçilere iş ve işlere işçi bulmak için kazanç amacıyla, çalışılması veya büro açılması yasaklanmıştır.
931 sayılı İş Kanunu	86. Madde	İş ve İşçi Bulma Kurumu’nca belirtilecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi isteklerini ve bazı özel vasıfları bulunan işçilerin herhalde İş ve İşçi Bulma Kurumu’na bildirmeleri ve genel olarak veya bazı özel vasıfları bulunan bir kısım işçilerin herhangi bir işe alınmazdan önce mutlaka İş ve İşçi Bulma Kurumu’na başvurarak kendilerini kaydettirmeleri gerektiği belirtilmiştir.
931 sayılı İş Kanunu	87. Madde	İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun aracılığı ile iş bulmuş olan işçilerin çalışacakları yerlere topluca gidişleri sırasında mümkün olan kolaylıkların öncelikle sağlanacağı belirtilmiştir.
1475 sayılı İş Kanunu	83. Madde	İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleşmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılık etme hususlarının düzenlenmesi; kamu görevi olarak Devletçe yapılır.
1475 sayılı İş Kanunu	84. Madde	İş ve İşçi Bulma Kurumu, işçi isteme ve iş aramanın düzene bağlanması yolunda gerekli çalışmaları yapmak, takip etmekle ve aracılık etmek ödevlerini bir ücret karşılığı olmaksızın yapmakla yükümlüdür.
1475 sayılı İş Kanunu	85. Madde	İşçilere iş ve işlere işçi bulmak için kazanç amacıyla, çalışılması veya büro açılması yasaktır. Ancak, tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulma aracılığına İş ve İşçi Bulma Kurumu izin verebilir ⁸ .
1475 sayılı İş Kanunu	86. Madde	İş ve İşçi Bulma Kurumu’nca belirtilecek lüzum ve ihtiyaca göre, işverenlerin işçi isteklerini ve bazı özel vasıfları bulunan işçilerin herhalde İş ve İşçi Bulma Kurumu’na bildirmeleri gerekmektedir.
1475 sayılı İş Kanunu	87. Madde	İş ve İşçi Bulma Kurumunun aracılığı ile iş bulmuş olan işçilerin çalışacakları yerlere topluca gidişleri sırasında mümkün olan kolaylıklar öncelikle sağlanır.
1475 sayılı İş Kanunu	105. Madde	Aracılık hizmetleri konusunda daha önceki maddelerde düzenlenen şartların uygulanmaması durumundaki cezai yaptırımlar düzenlenmektedir.
İş ve İşçi Bulma Kurumunun Ödevlerinin Yapılış Şekilleri Hakkında Tüzük		İş ve İşçi Bulma Kurumunun hizmet sözleşmelerinin yapılmasına aracılık etme şekillerini düzenlemektedir.
İşverenlerin İşçi İsteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumuna Bildirmeleri Hakkında Tüzük		İşverenlerin işçi isteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumuna bildirmelerine ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir

Kaynak: İlgili düzenlemeler incelenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

⁸ 1971 yılında yapılan söz konusu düzenleme kamusal anlayıştan özele ilk alan açma faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

Tüm düzenlemelere rağmen, iş bulmaya aracılık, ÖİB'ler çalışma hayatının esnekleştirilmesi ve bu doğrultuda yapılacak iş hukuku düzenlemelerinde sürekli kamuoyu gündeminde tutulan ve tartışılan bir konu olmuştur. Yapılan tartışmalar temelinde ÖİB'ler, işgücü piyasasındaki mevcut yapısal sorunların çözülmesini, yaratılan büyümenin istihdama katkısının artırılarak işsizlik sorununa kalıcı çözüm sağlanmasının aracı kurumlarından biri olarak görülmüştür. İşe aracılık hizmetlerinin esnekleştirilmesi, devlet tekelinde kalması halinde işgücü piyasasının katılaştığı yönündeki ifadeler ÖİB'lerin varlığını kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye'de 2000 yılında 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile konu yeniden gündeme gelmiş, ancak Anayasa Mahkemesi'nin KHK'nin gerekçesini oluşturan 4588 sayılı Yetki Kanunu'nu iptal etmesi ile 2003 yılına kadar düzenlemesi boşlukta kalmış bir konudur (Uçkan, 2005: 174).

2.1.2. Özel İstihdam Büroları ile İşe Aracılık Etme Dönemi: Kar Elde Etme Amacıyla İş Bulma

2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu ile iş ve işçi bulmaya aracılık konusu *"iş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık görevi Türkiye İş Kurumu ve bu hususta izin verilen özel istihdam bürolarınca yerine getirilir"* şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile Türkiye'de iş ve işçi bulmaya aracılık hizmetleri devlet tekelinden çıkarılmış ve iş piyasasında ÖİB'lerin faaliyet göstermeleri yasal bir zemine kavuşturulmuştur. Ardıl düzenlemelerle de bu kuruluşların faaliyet göstermesi kolaylaştırılmıştır. Özellikle 4904 sayılı Kanun ile kurumun bu konuda yapacağı faaliyetler ayrıntılandırılmış, ÖİB'ler büyük ölçüde kayıt altına alınmış ve kanuni düzenlemelerde belirtilen koşullar çerçevesinde faaliyet göstermeleri imkânlı hale getirilmiştir.

Kanun, Türkiye İş Kurumu'nun görev alanını 4837 sayılı Kanun'a göre oldukça genişletmekle birlikte belirli görevleri bakımından da ayrışma yaratmıştır. Kurum'un istihdamın geliştirilmesi, işsizliğin önlenmesi, işsizlik sigortası ile ilgili işlemlerin yerine getirilmesi görevleri ön plana çıkarılırken iş ve işçi bulmaya aracılık görevi daha geri plana itilmiştir. 4904 sayılı Kanun'la Türkiye'de işgücü piyasasında, işçi isteme ve iş aramanın düzenlenmesinde artık ÖİB'lerin işgücü istihdamına katkıda bulunmak üzere varlık göstereceği, Kurum denetiminde özel iş aracılığını gerçekleştireceği belirgin bir hale gelmiştir. Aynı zamanda Kanun ile artık uzun zamandır talep edilen işgücü piyasasının yönetimi konusu da değişmektedir.

2005 yılından itibaren de Kanun'u tamamlayıcı bir şekilde çıkarılan yönetmelikler ve tebliğler ile ÖİB konusu tamamen yasal dayanaklar çerçevesinde varlık gösteren bir yapı olmuştur. Bu düzenlemelere göre; iş arayanların uygun oldukları işlere yerleştirilmeleri ve farklı işler için koşullara uygun işçiler bulunmasına aracılık etme işi, bu amaçla gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulan ÖİB'ce yapılabilecektir. ÖİB'ler, İŞKUR tarafından belirlenecek sayıda ve aranan koşullar çerçevesinde seçilmek ve izin verilmek şartıyla, kamu kurum ve kuruluşları dışarıda bırakılmak yoluyla, iş ve işçi bulma faaliyetlerinde bulunabileceklerdir. Yurt dışında çalışması için aracılık edilen kişilerin, hizmet sözleşmelerinin de ayrıca Kuruma da onaylatılması zorunlu tutulmuştur.

İlgili Yönetmeliğe göre, ÖİB'ler, iş arayanların hem yurt içi hem de yurt dışında uygun oldukları işlere yerleştirilmeleri ve farklı işler için işçi bulmaya aracılık faaliyeti ile işgücü piyasası, istihdam ve insan kaynakları konusunda danışmanlık hizmetlerinde bulunabilirler. Yönetmelik kapsamında ÖİB'lerin, kamu kurum ve kuruluşlarında

iş ve işçi bulma faaliyetlerinde bulunamayacağı; mesleki olarak geçici iş ilişkisi düzenleme faaliyetinde bulunamayacağı; iş arayanlardan hiçbir şekilde ücret talep edilemeyeceği, sadece profesyonel sporcu, teknik direktör, antrenör, manken, fotomodel ve sanatçı meslek gruplarında yer alanlar ile genel müdür veya bu görevlere eş ya da daha üst düzey yöneticilerden ücret alınabileceği gibi bir takım temel yükümlülükleri bulunduğu görülmektedir.

Tüm unsurları ile 2003 yılından itibaren Türkiye’de yasal dayanakları oluşturulmakla birlikte büroların faaliyetleri aracılık faaliyeti ile sınırlandırıldığı ve geçici iş ilişkisi kurmaları yasaklandığı için; her ne kadar 4857 sayılı Kanun’da *geçici iş ilişkisi* başlığını taşıyan bir düzenleme mevcut ise de⁹ ÖİB’ler aracılığıyla geçici iş ilişkisinin önünü açmak için yeterli yasal dayanak o dönem için henüz söz konusu değildi. Kanun’da tanımı bulunan geçici iş ilişkisi, işverenin, yazılı onayını almak koşuluyla bir işçiyi, holding bünyesi içinde ya da aynı şirketler topluluğuna bağlı farklı işyerinde ya da yapmakta olduğu işe benzer işlerde çalıştırılması koşuluyla başka bir işverene iş görme eylemini yerine getirmek üzere geçici olarak devredebilmesini ifade etmektedir. Bu uygulama en fazla altı aylığına yapılabilmekte ve en fazla iki defa yenilenebilmektedir. Yani maksimum on iki ay için yapılabilmektedir. Düzenleme bu haliyle geçici iş ilişkisini kar elde etmek üzere meslek olarak yapmak isteyen ÖİB’lere yeterli imkânı sağlamıyordu. Bu nedenle daha sonraki süreçte bu amaca odaklı olarak çalışma ilişkilerine ait reform çalışmalarında ve istihdamın düzenlendiği güncel politika metinlerinde hala ısrarla yer verilen bir konu olmuştur.

Bu bağlamda konu 2002 yılında değişiklik yapılmak istenen İş Kanunu çerçevesinde yeniden kamuoyu gündemine gelmiş ve tartışılmış; ancak taslakta yine yer bulamamıştır. Yedi yıl sonra yürürlükte olan İş Kanunu’nda değişiklik öngören *5920 sayılı İş Kanunu, İşsizlik Sigortası Kanunu ve Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile ÖİB’lerin aracılık hizmetlerinin ötesinde geçici iş ilişkisi kurulmasında yetkili kılınması konusunda düzenleme yapılmıştır:

“Madde 7-A Mesleki anlamda geçici iş ilişkisi; özel istihdam bürosunun, geçici işgücü talebini karşılamak amacıyla iş sözleşmesi düzenlediği işçisini, iş görme edimini yerine getirmek üzere ücret karşılığında bir başka işverene devrini ifade eder ve bu faaliyet Türkiye İş Kurumu tarafından izin verilmiş özel istihdam büroları tarafından yerine getirilir.”

⁹ Bu konuyla ilgili şu madde düzenlenmiş olup söz konusu maddeye aynen yer verilmiştir: Madde 7: “İşveren devir sırasında yazılı rızasını almak suretiyle bir işçiyi; holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir işyerinde veya yapmakta olduğu işe benzer işlerde çalıştırılması koşuluyla başka bir işverene iş görme edimini yerine getirmek üzere geçici olarak devrettiğinde geçici iş ilişkisi gerçekleşmiş olur. Bu halde iş sözleşmesi devam etmekle beraber, işçi bu sözleşmeye göre üstlendiği işin görülmesini, iş sözleşmesine geçici iş ilişkisi kurulan işverene karşı yerine getirmekle yükümlü olur (Değişik son cümle: 20/06/2012-6331/32 md). Geçici iş ilişkisi kurulan işveren işçiye talimat verme hakkına sahiptir. Geçici iş ilişkisi altı ayı geçmek üzere yazılı olarak yapılır, gerektiğinde en fazla iki defa yenilenebilir. İşverenin, ücreti ödeme yükümlülüğü devam eder. Geçici iş ilişkisi kurulan işveren, işçinin kendisinde çalıştığı sürede ödenmeyen ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden işveren ile birlikte sorumludur. İşçi iş yerine ve işe ilişkin olup kusuru ile sebep olduğu zarardan geçici iş ilişkisi kurulan işverene karşı sorumludur. İşçinin geçici sözleşmesinden aksi anlaşılmıyorsa, işçinin diğer hak ve yükümlülüklerine ilişkin bu Kanundaki düzenlemeler geçici iş ilişkisi kurulan işverenle olan ilişkisine de uygulanır. İşçiyi geçici olarak devralan işveren grev ve lokavt aşamasına gelen bir toplu iş uyuşmazlığının tarafı ise, işçi grev ve lokavtın uygulanması sırasında çalıştırılmaz. Ancak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun 39 uncu maddesi hükümleri saklıdır. İşveren, işçisini grev ve lokavt süresince kendi işyerinde çalıştırmak zorundadır. Toplu işçi çıkarmaya gidilen işyerlerinde çıkarma tarihinden itibaren altı ay içinde toplu işçi çıkarmanın konusu olan işlerde geçici iş ilişkisi gerçekleşmez.” Bkz: 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun

İşveren tarafının talepleri doğrultusunda Kanun'da ÖİB'lere geçici iş ilişkisi kurma yetkisi tanıyan bu düzenleme, kamuoyunda tartışılmış ve ortaya çıkan yoğun tepkiler sonucu, işçileri yeterli seviyede koruyucu hükümler içermediği gerekçesi ile dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylanmayarak veto edildiği için yürürlüğe girmemiştir. Veto gerekçesinde *“yapılan düzenleme gerçek amacının dışında sonuçlar doğurabilecek ve madde kapsamındaki işçilerin emeğinin istismarı, insan onuruna yakışmayan durumların doğması gibi Kanunun amaçlamadığı olumsuz uygulamalara ve çalışma barışının bozulmasına yol açılabilecektir”* ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca Veto gerekçesinde, 2008/104/EC sayılı AB direktifinin temelini oluşturan istihdam ve çalışma koşullarında eşitlik unsurunun sağlanması ve bu eşitliği ortadan kaldıracak uygulamaların yasaklanması yönünde hükümlere de yer verilmemesi (ÇSGB, 2014: 29-35), ÖİB'lerin yapısı nedeniyle işçinin korunmasına yönelik temel düzenlemelere kanunda yer verilmesi gerekirken yönetmeliğe bırakılması, işçilere sendikal hakların tanınmaması, ÖİB'lerin lisans almak için gerekli teminat tutarlarının çok düşük oranda tutulduğu gibi nedenlerle, çalışma ilişkileri sistemini olumsuz etkileyeceği endişesi ile tekrar değerlendirilmek üzere bir süre daha ötelenmiştir.

ÖİB, konusu ülke gündeminde canlı tutulduğu ve tartışıldığı için bir süre sonra, yeniden bu konuyla ilgili yeni bir kanun önerisi hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Yeni kanun hazırlıklarında, daha önce çok tartışılan ve veto gerekçelerinden birini oluşturan geçici iş ilişkisi sözleşmesinde yer alacak konuların, yönetmelikle düzenleneceği ifadesi çıkarılarak, geçici iş ilişkisi ile işçilere, mevcut işçiden farklı bir işlem yapılamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca öneride çalışan lehine bir takım koruyucu hükümler düzenlenmesine rağmen veto gerekçesini ortadan kaldırmadığı için önerinin torba kanun kapsamında meclise getirilmesi iptal edilmiştir. Ancak konunun düzenlenmesi işveren kesimi ve politika yapıcılar tarafından ısrarla savunulduğu için 2011 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Çalışma Genel Müdürlüğü'nün koordinasyonu altında bir çalışma komisyonu oluşturularak yeni bir tasarı taslağı hazırlık çalışmaları başlatılmıştır (Hekimler, 2013: 49). Bu taslakta geçici iş sözleşmesi süresi dört ayla sınırlandırılarak ve en fazla iki kez daha yenilenebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca geçici işçilerin sürekli işçilere oranının beşte biri geçemeyeceği, işçiyi çalıştıran işverenin çalışma koşulları açısından geçici işçiler ile sürekli işçiler arasında ayırım yapamayacağı, geçici işçinin dayanışma aidatı ödemesi şartıyla işyerinde toplu iş sözleşmesi ile sağlanan haklardan sürekli işçi ile aynı oranda yararlanacağı gibi düzenlemelere yer vererek, çalışma koşullarında eşitlik sağlanması amacına odaklanıldığı belirtilmiştir.

Yine taslakta ÖİB'lerin, işverene kiraladıkları işçilerin asıl işvereni olduğu ve bu nedenle İş Kanunu'ndan kaynaklanan tüm işçilik haklarının yerine getirilmesinden ÖİB'lerin sorumlu olduğu da belirtilmiştir. Daha önceki çalışmalarda geçici iş ilişkisi kurulabilecek durumlar ve işler ise esas işçinin herhangi bir nedenle iş göremeyeceği veya işyerinin iş yükünün öngörülemez şekilde arttığı durumlar ile aralıklı olarak görülen, iş güvenliği bakımından ivedi olan, işyerinin günlük işlerinden sayılmayan işler ve mevsimlik işler ile sınırlandırılmıştı. Ancak 2014 yılında yapılmak istenen düzenlemede bu kapsam genişletilerek, geçici iş ilişkisi evde yapılan temizlik işleri, hasta, yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinde de süre aranmaksızın kurulabileceği şeklinde ele alınmıştır.

Yapılan değişikliklerle istenilen aşamaya getirilen ÖİB konusu daha da tartışılır biçimde uygulama sürecine sokulmak istenmiştir. Artık amaç sadece ÖİB’lerin geçici iş ilişkisi kurmaları önündeki engelleri kaldırmak değil, aynı zamanda etkinlik alanlarını da genişletmektir. Tartışma çok uzun yıllar ÖİB’lerin etkinlik alanının sadece özel sektör ile sınırlı tutulduğu, kamuda etkinlik göstermelerinin yasak olduğunun düzenlemelerine dayanılarak yapılmıştır. Ancak son yıllarda yapılan tartışmalarda ve Tasarı hazırlığında, doğum sonrası yarı zamanlı çalışma nedeniyle ortaya çıkacak açığı, ÖİB’lere geçici iş ilişkisi kurma yetkisi vererek gidermeyi öngören düzenleme, kamuda bahsedilen söz konusu yasağın ortadan kalkması anlamına da gelecektir. Benzer şekilde askerlik hizmetinde, ücretsiz izin sürelerinde bu durumun öngörülmesi sadece özel sektöre çalışan sağlayacak tezini inandırıcılıktan uzaklaştırmaktadır (KEİG, 2015: 47). Dünya ülkelerindeki uygulama süreci takip edildiğinde de bu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özellikle İngiltere ve Fransa’da ÖİB aracılığıyla kamu da geçici iş ilişkisinin belirgin bir şekilde kurulduğu ifade edilmektedir (Çam, 2005: 34). ÖİB’lere ilişkin düzenlemelerin ısrarla yapılmasındaki temel amaç, politika metinlerinde belirtilen “güvenceli esneklik” kapsamında hem özel sektörde hem de kamu sektöründe sürekli-kalıcı istihdamın azaltılması, çalışan açısından güvencesiz istihdamın temel hale getirilmesidir.

Nihayet bu amaç, 2016 yılında kabul edilen ve ilgili kanunlarda değişiklik yapan *6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* ile gerçekleşmiş olmaktadır. Kanun ÖİB ile ilgili önemli birtakım değişiklikler getirmiş, geçici iş ilişkisi kurulması sürecinin ÖİB aracılığıyla yürütülmesini hükme bağlamıştır. Ardından ÖİB Yönetmeliği ile büroların geçici iş ilişkisi kurmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenerek mevcut duruma işleyiş kazandırılmıştır.

6715 sayılı Kanun ile 4857 sayılı Kanun’un 7 nci maddesinde düzenlenen geçici iş ilişkisinin tanımı Tasarı’da öngörüldüğü gibi genişletilmiş ve İŞKUR tarafından izin verilen ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurulabileceği düzenlenmiştir. 6715 sayılı Kanun ve ilgili Yönetmelik, bu konuda yapılan en son ve kapsamlı düzenlemeler olduğu için ayrıntılı bir şekilde üzerinde durmak yapılmak istenenleri dikkate almak bakımından önemlidir.

Yönetmeliğe göre, ÖİB iş ve işçi bulmada aracılık etme görevlerinin yanında geçici iş ilişkisi kurma görevini de üstlenecektir. Bu düzenleme ile ÖİB kamuoyunda “kiralık işçi” olarak gündeme gelen ve tartışılan yeni bir geçici iş ilişkisini düzenleyecek aracı kurumlardır. Aracılık etme görevleri; iş ve işçi bulma, işgücü piyasası ile istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetleri yürütme ve mesleki eğitim düzenleme etkinliklerini kapsamaktadır. Geçici iş ilişkisi düzenleme görevleri ise en sade ifadeyle; İŞKUR tarafından izin verilen ÖİB’lerin bir işçisini geçici olarak bir işverene devretme anlamına gelmektedir.

Bu çerçevede, ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisinde işveren, ÖİB’dir. Geçici iş ilişkisi; ÖİB ile geçici işçi arasında iş sözleşmesi yapılması veya geçici işçi çalıştıran işveren ile geçici işçi sağlama sözleşmesi yapılması ile yazılı bir şekilde kurulmaktadır. Burada önemli bir konu geçici işçi çalıştıran işveren ile de ÖİB’lerin geçici işçi sağlayabilme imkânının tanınmasıdır. Geçici işçi çalıştıran işveren, uzunca bir süredir gerek kamuda gerek özelde, hizmet sunumlarında yapılan işin bir kısmını asıl işi yapan kurum ya da kişiden alarak, o işi yapmaya başlayan taşeron şirketlerdir. Bu düzenleme ile ÖİB ile taşeron şirketler arasında da sıkı bir bağ olacağı söylenebilmektedir. Bu bağ, uzunca bir süredir

çalışma hayatında önemli bir yer edinen ve deneyimlenen taşeron şirketler aracılığıyla çalışan işçilerin güvencesiz çalışma koşullarının ÖİB aracılığıyla da pekişeceğinin ifadesidir.

Geçici işçi koşullarını sağlamak üzere yapılan sözleşme; sözleşmenin başlama ve bitiş tarihi, işin niteliği, ÖİB'lerin hizmet bedeli, varsa bunlara ek olarak geçici işçi çalıştıran işverenin ve ÖİB'lerin özel yükümlülüklerini içerecek şekilde hazırlanmaktadır.

İŞKUR tarafından faaliyetine izin verilen ÖİB'lerin bir işverenle sözleşme yaparak bir işçisini geçici olarak işverene kiralaması ile; doğum nedeniyle, on altı haftalık izin veya altı aya kadar ücretsiz izin ve doğum sonrası kısmi süreli çalışma hallerinde, işçinin askerlik hizmetini yerine getirmesi halinde ve iş sözleşmesinin askıda kaldığı diğer hallerde, bu hallerin devamında; mevsimlik tarım işlerinde ve ev hizmetlerinde, *süre sınırı olmaksızın*; işyerinin rutin günlük işlerinden sayılmayan ve aralıklı olarak gördürülen işlerde; iş sağlığı ve güvenliği bakımından acil olan işlerde veya üretimi önemli ölçüde etkileyen zorlayıcı nedenlerin ortaya çıkması halinde; işyerinin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörülemez şekilde artması halinde; mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları halinde, *en fazla dört ay süreyle* geçici iş ilişkisi kurulabilmektedir. ÖİB ile geçici işçi çalıştıran işveren arasında yapılacak sözleşmede, dönemsellik arz eden iş artışları dışında, toplam sekiz ayı geçmemek üzere sözleşmenin en fazla iki defa yenilenebileceği düzenlenmektedir. Bunun yanında Kanun, geçici işçi çalıştıran işveren tarafından, belirtilen süre sonunda altı ay geçmedikçe aynı iş için geçici işçi çalıştırılmayacağını hüküm altına almaktadır.

Bu düzenlemenin genişletilerek uygulama sürecine nasıl aktarılacağı, hangi durumlarda belirgin olarak kullanılacağı tartışma yaratmaksızın farklı ülke uygulamalarına bakıldığında görülmektedir. ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisine başvurma nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, konuya ilişkin temel politika metinleri doğrultusunda genel başlıklar şu şekilde sıralanabilir (ÇSGB, 2013: 26):

- Sürekli işçinin iş sözleşmesinin devam ettiği ancak geçici olarak işe gelemeyeceği doğum izni, yıllık izin gibi durumlarda,
- İşine son verilen işçinin yerini doldurmak amacıyla,
- İş yerinin iş yükünün daha önceden belirlenemeyen şekilde arttığı süreçlerde,
- Bir kereye özgü ihracat siparişlerinin yetiştirilmesi amacıyla,
- Aralıklı olarak ihtiyaç duyulan kısa süreli belirli işlerin gördürülmesi amacıyla,
- İş güvenliği bakımından acil işlerin yürütülmesi amacıyla,
- Dezavantajlı konumda olan kişilerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla,
- Normal üretim sürecinde bulunmayan olağan dışı işlerin ortaya çıkması durumunda,
- Çalışma hayatının temel aktörleri olarak sosyal tarafların aralarında anlaşmaları belirli süreli diğer hallerde,
- İşe alma süreci henüz tamamlanmamış olan sürekli işin geçici olarak gördürülmesi durumunda,
- Azami süresi altı ay olan geçici projelerin tamamlanması durumunda,
- Belirli bir hizmetin gördürülmesi ve projenin tamamlanmasının gerektiği durumlarda,

- Üretimden kaynaklanan sebeplerle veya işverenin grev dışı durumlarda geçici olarak işe devam etmeyen işçilerinin yerine, geçici iş ilişkisi kurulabilir.

Türkiye’de de kanuni dayanağın oluşturulmasında bağlayıcı olan, uluslararası politika metinlerinde sayılan ve yukarıda belirtilen durumlarda; özetle, işveren ihtiyaç duyduğu bütün durumlarda ÖİB üzerinden geçici iş ilişkisi ile işçi çalıştırabilecektir. Belirtilen durum ve koşulların kapsamının bu kadar geniş düzenlenmesi sürekli işçi istihdamını sınırlandıran bir uygulama olarak var olduğunu ve ilerleyen zamanlarda ivme kazanarak da bu uygulamanın devam edeceğini söylemek mümkündür. Faaliyet alanı bu kadar kapsamlı tanımlanan ÖİB’lerin varlık gösterme nedenlerine bağlı olarak yasal anlamda düzenlemelerin yapılmış olması ve bu doğrultuda istihdama aracı olma ve geçici iş ilişkisi kurma yetkisiyle çalışma hayatında işçiler açısından yaratacağı durumun özeti: Geçici çalışma kültürü ve güvencesizliktir.

Bu konuyla ilgili temel düzenlemelerden biri olan Yönetmelik kapsamında işverenin, ÖİB’lerin ve işçilerin, belirlenen özel yükümlülükleri de bulunmaktadır. Taraflara ilişkin yükümlülükler net görülebilmesi açısından tablo şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 2. Özel İstihdam Büroları Yönetmeliğine Göre İşverenin, Özel İstihdam Bürolarının ve İşçinin Yükümlülükleri

<i>İşverenin Yükümlülükleri</i>	<i>ÖİB’nin Yükümlülükleri</i>	<i>İşçinin Yükümlülükleri</i>
<ul style="list-style-type: none"> - İş yerindeki açık iş pozisyonlarını geçici işçisine bildirmek ve Kurum tarafından istenecek belgeleri belirtilen sürelerle saklamak, - Geçici işçinin iş kazası ve meslek hastalığı hâllerini özel istihdam bürosuna derhâl, Sosyal Güvenlik Kurumuna en geç kazadan sonraki üç iş günü içinde, meslek hastalığında ise hastalığın öğrenildiği günden itibaren başlayarak üç iş günü içinde bildirmek, - Geçici işçileri çalışma süreleri boyunca, iş yerindeki sosyal hizmetlerden eşit muamele ilkesince yararlandırmak, - İş yerindeki geçici işçilerin istihdam durumuna ilişkin bilgileri varsa iş yeri sendika temsilcisine bildirmek, - İş sağlığı ve güvenliği eğitimleri vermek ve iş sağlığı ve güvenliği açısından gereken tedbirleri almak, - İş yerinde bir ayın üzerinde çalışan geçici işçilerin ücretlerinin ödenip ödenmediğini çalıştığı süre boyunca her ay kontrol etmek, - Geçici işçilerin, ödenmeyen ücretleri 	<ul style="list-style-type: none"> - Sözleşmede belirtilen sürenin dolmasına rağmen geçici iş ilişkisinin devam etmesi hâlinde, geçici işçi çalıştıran işveren ile işçi arasında sözleşmenin sona erme tarihinden itibaren belirsiz süreli iş sözleşmesi kurulmuş sayılır. Bu durumda, özel istihdam bürosu işçinin geçici iş ilişkisinden kaynaklanan ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden sözleşme süresiyle sınırlı olmak üzere sorumludur. - Geçici işçinin ücreti ÖİB’ler tarafından ödenir. - ÖİB geçici işçilerin ücretinin ödendiğini gösteren belgeleri aylık olarak geçici işçi çalıştıran işverene ibraz etmekle yükümlüdür. - Geçici işçiler, çalışmadıkları dönemlerde ÖİB’deki eğitim ve çocuk bakım hizmetlerinden yararlandırılır. 	<ul style="list-style-type: none"> - Geçici işçi, işverenin vermekle yükümlü olduğu eğitimlere katılmakla yükümlüdür. - Geçici işçi, işyerine ve işe ilişkin olmak kaydıyla kusuru ile neden olduğu zarardan, geçici işçi çalıştıran işverene karşı sorumludur. - Geçici işçi, geçici işçi çalıştıran işverenden ÖİB’nin hizmet bedeline mahsup edilmek üzere avans veya borç alamaz.

mevcut ise bunlar ödenene kadar ÖİB'nin alacağını ödemeyerek, ÖİB'nin alacağından mahsup etmek kaydıyla geçici işçilerin en çok üç aya kadar olan ücretlerini doğrudan işçilerin banka hesabına yatırmak.		
---	--	--

Kaynak: Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği: Madde 9. İşverenin yükümlülükleri, Madde 10. İşçinin yükümlülükleri, Madde 11. ÖİB'lerin yükümlülükleri.

ÖİB'ler ile ilgili Yönetmelik'te belli durumlarda geçici iş ilişkisinin kurulamayacağı da belirtilmektedir. Yönetmeliğe göre, toplu işçi çıkarılan iş yerlerinde sekiz ay süresince ÖİB aracılığıyla geçici işçi çalıştırılmaz. Ayrıca, iş yerinin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörülemez biçimde artması nedeniyle geçici işçi çalıştırılması halinde; geçici iş ilişkisi ile çalıştırılan işçi sayısı, iş yerinde çalıştırılan işçi sayısının dörtte birini geçemez. Bununla birlikte, on ve daha az işçi çalıştırılan iş yerlerinde beş işçiye kadar geçici iş ilişkisi kurulabilecektir. Kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışanların çalışma süreleri ise tam süreli çalışmaya dönüştürülerek hesaplanmaktadır.

Hem Kanun hem de Yönetmelik birlikte değerlendirildiğinde ilgili düzenlemelerin, neo-liberal süreçte sürekli vurgusu yapılan "güvenceli esneklik" sağlama amacına yönelik olduğu açıkça görülmektedir. Kanun gerekçesinde de bu amaç net bir şekilde ifade edilmiştir: Geçici iş ilişkisi ile işçi temini, bir işverenin çalıştırdığı işçiye her türlü haklarını vererek sürekli istihdam sağlaması yerine, sadece ihtiyaç duyduğu zamanda ve ihtiyaç duyduğu durumda ÖİB'den geçici işçi-kiralık işçi sağlamasına olanak tanınacaktır. Böylece işveren, çok daha düşük maliyetle ve işten çıkarma halinde karşılaşılabilecek tazminat, işe iade davası vs. yükümlülüklerinden kurtularak işçi çalıştırabilecektir.

Çalışma hayatındaki katılımı ortadan kaldırmak amacıyla gündeme gelen ve işverenin yükümlülüklerini esnekletiren ÖİB'nin düzenlendiği yasal dayanaklar şu şekildedir:

Tablo 3. Türkiye'de İstihdam Aracılık Faaliyetlerinin Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Düzenlendiği Döneme İlişkin Yasal Düzenlemeler

<i>İlgili Mevzuat</i>	<i>İlgili Maddeler</i>	<i>Açıklama</i>
<i>617 sayılı Türkiye İş Kurumunun Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname</i>	<i>30. Madde</i>	İş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık etme görevi Kurum ve bu amaçla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan ÖİB'ler tarafından yerine getirilir denilmektedir. Ayrıca ÖİB Daire Başkanlığının kurulması öngörülmüş ve görevleri tanımlanmıştır.
<i>4857 sayılı İş Kanunu</i>	<i>7. Madde</i>	Geçici iş ilişkisinin ÖİB aracılığıyla ya da holding bünyesi içinde veya aynı şirketler topluluğuna bağlı başka bir iş yerinde görevlendirme yapılmak suretiyle kurulabileceği konusu ve koşulları detaylı bir şekilde düzenlenmiştir.
<i>4857 sayılı İş Kanunu</i>	<i>90. Madde</i>	İş arayanların elverişli oldukları işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunmasına aracılık görevinin Türkiye İş Kurumu ve bu konuda izin verilen ÖİB'ler tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir.
<i>4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu</i>	<i>17. Madde</i>	ÖİB'lerin kurulması, seçme, izin verme, yenileme ve denetim konuları düzenlenmiştir.
<i>4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu</i>	<i>18. Madde</i>	ÖİB'lerin izninin yenilenmemesi, iptali ve kararlara karşı itiraz konusu düzenlenmiştir.

4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu	19. Madde	ÖİB’lerin bilgi toplamaları, kullanmaları, Kuruma bilgi verme yükümlülükleri konusu düzenlenmiştir.
4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu	20. Madde	İdari para cezaları konusu düzenlenmiştir.
İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Masraf Karşılıklarının Tespit ve Uygulamasına İlişkin Yönetmelik		Türkiye İş Kurumu tarafından yerine getirilen hizmetler karşılığında işverenlerden, tarım araçlarından ve ÖİB’lerden alınacak masraf karşılıkları düzenlenmiştir.
Özel İstihdam Büroları Hakkında Tebliğ		Kurum’dan izin alan ve izin almadan faaliyet gösteren ÖİB’lere uygulanacak idari para cezaları düzenlenmiştir.
Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği		ÖİB’lerin çalışma ve denetimi ile ilgili tüm usul ve esasları belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.
4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği		ÖİB’lerle ilgili usul ve esasları belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.
6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun		ÖİB aracılığıyla kamuoyunda kiralık işçi olarak bilinen yeni bir geçici iş ilişkisi getirilmektedir.
Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği		ÖİB’lerin kurulması, faaliyetleri ve denetimlerine ilişkin usul ve esasları belirlemek üzere hazırlanmıştır.

Kaynak: İlgili yasal düzenlemelerden derlenmiştir.

Türkiye’de ÖİB aracılığıyla istihdam aracılık faaliyetlerinin serbestleştirilmesi ve esnek istihdamın yasal dayanağı yukarıda ele alınan düzenlemeler kapsamında oluşturulmuştur. Bununla birlikte, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetlerinin devlet tekelinde olduğu dönemlerde dahi, mevcut yasağa rağmen, Türkiye’de gayriresmî olarak danışmanlık firmaları adı altında hizmet veren ÖİB’lerin var olduğu da bilinen bir gerçektir.

Türkiye’de ÖİB’lere ilişkin yasal durumun şekillenmesinde ILO’nun bu konuya ilişkin düzenlemelerinin de etkisi önemli olmuştur. İşçi işveren ilişkilerinde, çalışma ilişkilerine ait düzenlemelerde belirleyici rolü bulunan ILO, piyasalarda korumacı kamu müdahalesi ve denetiminin azaltılması gerçeğini de kabul ederek ÖİB’nin varlığının kabulüne ilişkin üye devletlere zorunluluklar ve tavsiyeler sunmuştur. Bu sözleşme ve tavsiyeler, konu hakkındaki uluslararası normların da zeminini oluşturmuştur. Hem üye devlet olarak hem de mevcut üretim ve emek süreçlerinde yaşanan kapsamlı değişimlerin de etkisiyle Türkiye bu sözleşme ve tavsiye kararlarına uyum göstermiş ve bu doğrultuda düzenlemeler yapmıştır. ILO’nun ÖİB’ye ilişkin düzenlemeleri Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Özel İstihdam Bürolarına İlişkin Kabul Ettiği Sözleşme ve Tavsiye Kararları

Tarih	Sözleşme/Tavsiye Kararları	Açıklama
29.10.1919	İşsizlik Hakkında 2 Sayılı Sözleşme	Savaş sonrası ortaya çıkan işsizliğe karşı sözleşmeyi onaylayan her üye ülkeye merkezî bir kurumun gözetimine tabi resmî ücretsiz iş bürosu kurulması zorunluluğu getirilmiştir. Bu kurumların yanı sıra özel iş bulma bürolarının da aynı zamanda mevcut olması durumunda, bu büroların işlerinin ulusal bir plan dâhilinde yürütülmesi için tedbirlerin alınması hükme bağlanmıştır.
08.06.1933	Ücretli İş Bulma Büroları Hakkında 34 Sayılı Sözleşme	ÖİB aracılığıyla iş arayanların durumlarının kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla hazırlanmıştır. Bazı istisnalar dışında kazanç amacı ile aracılık eden ücretli iş bulma bürolarının her üye devlet için yürürlüğe girme tarihinden itibaren üç yıl içinde kapatılması kabul edilmiştir.
09.07.1948	İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Hakkında 88 Sayılı Sözleşme	Sözleşme aracılık konusunda katı bir devlet tekelini öngörmemektedir. Her üye devletin parasız olarak hizmet verecek bir kamu iş ve işçi bulma servisi kuracağı ve bunların kazanç amacı gütmeyen özel iş ve işçi bulma büroları arasında iş birliği içinde hareket etmesi konusu düzenlenmiştir.
08.06.1949	Ücretli İş Bulma Büroları Hakkında 96 Sayılı Sözleşme	Sözleşmede ücretli iş bulma büroları, kâr amacı güden ve kâr amacı gütmeyen bürolar olarak ikiye ayrılmıştır. Sözleşme, kâr amacı güden iş bulma büroları ve kâr

		amacı gütmeyen iş bulma bürolarının tanımları detaylı bir biçimde yapmıştır.
19.06.1997	Özel İstihdam Büroları Hakkında 181 Sayılı Sözleşme	Sözleşme ile ÖİB yasal bir dayanağa kavuşturulmuş, düzenlemeler daha liberal hale getirilmeye başlanmıştır. Sözleşme, özel istihdam bürolarının hizmetleri karşılığında doğrudan ya da dolaylı olarak tamamen veya kısmen işçilerden ücret alamayacaklarını öngörmüş olmasına rağmen; işçiler lehine olarak yetkili makamca en fazla temsil yetkisine sahip işçi ve işveren kuruluşlarına danışıldıktan sonra, belirli işçi kategorileri ve ÖİB’ce sağlanan belirlenmiş hizmet türleri bakımından bu kuralın istisnalarına izin verilebileceği konusunu düzenlemiştir.
19.06.1997	Özel İstihdam Büroları Hakkında 188 Sayılı Tavsiye Kararı	Kamu istihdam kurumları ile ÖİB’ler arasındaki işbirliğine yönelik hazırlanmıştır.

Kaynak: İlgili sözleşmeler ve tavsiye kararları incelenerek ve 2013 yılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Özel İstihdam Büroları Aracılığı ile Geçici İş İlişkisi” Çalışma Meclisi Hazırlık Toplantısı Raporundan faydalanarak derlenmiştir.

Türkiye’de ILO tavsiye kararlarına ek olarak, çalışma hayatının esnekliği konusunda kabul gören ve “güvenceli esnekliğin” yaratılmasında dayanak olarak gösterilen bir diğer düzenleme 2008 tarihli Avrupa Komisyonu Direktifi olmuştur¹⁰. Üye ülkelerde geçici iş aracılığıyla esnek çalışma biçimlerinin düzenlenmesi, esnek çalışmaya ilişkin sınırlandırıcı kuralların ve düzenlemelerin kaldırılması ve ülkeler arasındaki uygulama birliğini oluşturmayı amaçlayan Direktif¹¹, Türkiye’de de AB’ye uyum süreci kapsamında dikkate alınan ve konu düzenlenirken başvuru temel metinlerden biri olmuştur.¹² Düzenleme çalışma hayatında istenilen esnekliği sağlayacak ve ÖİB’lerin varlığını meşrulaştıracak açıklamalara yer verirken, ÖİB aracılığıyla geçici çalışmanın faydalarını da detaylı bir biçimde açıklamakta ve fayda konusunu sadece işletmelerin esnekliği açısından değil aynı zamanda çalışanların iş ve özel yaşamlarını uyumlaştırmaları açısından da ele almaktadır.

Yapılan tüm düzenlemeler dikkate alındığında Türkiye’de işe aracılık 1936 yılından 2000 yılına kadar etkinliği azalarak devam etmiş olsa da İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından yönetilmiş, kamu hizmeti kapsamında ele alınmış ve düzenlenmiştir (Uçkan, 2005: 174). 1980’li yıllardan itibaren gayriresmî olarak varlık gösteren ÖİB’ler 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle işe aracılık konusunda belirgin bir şekilde devreye girmiş zamanla da etkinliğini artırarak hizmet sunmaya devam etmiştir.

3. TÜRKİYE’DE ÖZEL İSTİHDAM BÜROLARINA İLİŞKİN MEVCUT DURUM VE İSTATİSTİKLER

Türkiye’de istihdamda aracılık rolü üstlenen ÖİB’lerin varlığı daha eski yıllara dayanmasına rağmen resmî lisanslarını 2003 yılındaki düzenleme sonucu aldıklarından ötürü mevcut sayılarına bu yılı izleyen yıldan itibaren İŞKUR faaliyet raporları aracılığıyla ulaşılabilir. 2004-2023 yılları arasında İŞKUR’dan izin alarak faaliyet gösteren ÖİB sayıları ile işe yerleştirilen işçi sayıları faaliyet raporlarından derlenerek aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

¹⁰ Konuya ilişkin düzenleme 19 Kasım 2008 tarihinde düzenlenmiştir ve 2008/104/AT sayılı AB Geçici Çalışma Direktifi adını taşımaktadır.

¹¹ Direktif 14 maddeden ve ayrıntılı bir giriş bölümünden oluşmaktadır. Direktifin temel amacının, geçici olarak çalışmak üzere diğer işletmelere devredilen işçilere yönelik koruyucu bir çerçeve çizmek olduğu belirtilmektedir. Direktif ile asıl yapılmak istenen AB sosyal politikasının temel öncelik alanlarından biri olan esnek çalışma biçimlerini tüm üye ülkelerde uygulama bütünlüğü içinde hâkim kılmak yani “güvenceli esnekliği” sağlamaktır.

¹² Çalışma ilişkilerine yeni koşullara göre yön vermek amacıyla hazırlanan UİS’te Türkiye için yapılacak düzenlemenin 181 sayılı ILO Sözleşmesi ile 2008/104/EC sayılı AB Direktifi ve uygulamalarının dikkate alınarak yapılacağı ifade edilmiştir.

Tablo 5. Yıl Bazında Özel İstihdam Büroları ve İşe Yerleştirme Sayıları

Yıl	ÖİB Sayıları	ÖİB Aracılığıyla İşe Yerleştirilen İşçi Sayısı
2004	23	1.177
2005	79	10.580
2006	105	19.789
2007	51	90.524
2008	74	43.852
2009	54	21.391
2010	59	27.647
2011	312	35.564
2012	333	22.400
2013	364	18.784
2014	-	22.420
2015	443	13.702
2016	456	26.283
2017	439	22.183
2018	484	16.192
2019	521	20.084
2020	525	12.428
2021	563	32.855
2022	674	63.329
2023	716	-

Kaynak: 2004-2023 İŞKUR Faaliyet Raporları ve İŞKUR internet sitesi Özel İstihdam Büro Liste linkinden elde edilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye’de ÖİB’lerin iş bulmaya aracılık etmesine dair yasağın 2003 yılında kaldırılması ve buna ilişkin yasal zeminin hazırlanması sonucu iş ve işçi bulmaya aracılık etme, işgücü piyasası ile istihdam ve insan kaynaklarına ilişkin hizmetleri yürütme ve mesleki eğitim düzenleme amacıyla 2023 yılı itibarıyla 716 ÖİB faaliyet yürütmektedir. ÖİB’lerin önemli bir bölümü İstanbul (422), Ankara (62), İzmir (59), Antalya (55) ve Bursa (37) şehirlerinde hizmet vermektedirler. 2014 yılındaki ÖİB sayısına ulaşamaması, 2023 yılında da işe yerleştirilen işçi sayılarının Çalışmanın yapıldığı süreçte henüz yayımlanmamış olması nedeniyle tabloda o yıla ait yer boş bırakılmıştır.¹³ ÖİB’ler varlık göstermeye başladıkları yıldan itibaren piyasa koşullarına uygun hizmet sunmak amacıyla sayıları ve etkinlikleri artan bir şekilde “işgücü piyasasının etkinleştirilmesi” üzerine çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Tablo 6. 2023 Yılında İllere Göre Faaliyetine Devam Eden ve Geçici İş İlişkisi Kurmaya Yetkili Özel İstihdam Bürolarının Dağılımı

İller	Faaliyetine Devam Eden ÖİB Sayısı	Geçici İş İlişkisi Kurmaya Yetkili ÖİB Sayısı
Adana	4	-
Afyonkarahisar	3	-
Ankara	62	4
Antalya	55	16
Aydın	4	-
Balıkesir	4	1
Bursa	37	7
Bolu	1	1
Çanakkale	2	2
Denizli	1	-

¹³ ÖİB’lere ilişkin veri toplanması aşamasında karşılaşılan en büyük sorun istatistiklere ilişkin olmuştur. Resmî kurumların verileri derlenerek yapılan çalışmada İŞKUR faaliyet raporlarında belirtilen sayılar ile İŞKUR resmi internet sitesinde sunulan sayılar arasında bile farklılıklar bulunmaktadır. O nedenle çalışmada, Kurumun internet sitesinde yer alan ÖİB Büro Liste linki 7 Ağustos 2023 tarihinde tek tek incelenerek veriler derlenmiş ve sunulmuştur.

Düzce	3	1
Eskişehir	7	1
Hatay	1	-
İstanbul	422	30
İzmir	59	8
Kahramanmaraş	1	-
Karaman	2	1
Kayseri	1	-
Kocaeli	15	3
Konya	5	5
Manisa	5	4
Mardin	1	-
Mersin	2	2
Muğla	5	-
Sakarya	3	-
Samsun	1	-
Tekirdağ	8	2
Trabzon	1	1
Yalova	1	-
TOPLAM	716	89

Kaynak: İŞKUR tarafından izin verilen ve faaliyetine devam eden ÖİB sayıları ve Geçici İş İlişkisi kurmaya yetkili ÖİB sayıları İŞKUR internet sitesi 2023 yılı verileri üzerinden derlenmiştir.

Faaliyet gösteren ÖİB'lerin büyük bir kısmı eleman seçme ve yerleştirme hizmeti ve eğitim hizmeti vermektedir. Diğer ÖİB'ler ise pazarlama ve stratejik danışmanlık hizmeti ve denetim ve vergi danışmanlığı hizmeti sunmaktadır. Hizmet yerine getirilirken iş hukukunun temelini oluşturan iki taraflı iş sözleşmesinin dışında "üçgen iş sözleşmesi" adı verilen (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 2016: 1) üç taraflı yeni bir sözleşme türü ortaya çıkmaktadır. ÖİB ile işveren arasında işçi bulma sözleşmesi düzenlenirken, ÖİB ile işçi arasında da işçinin çalıştığı sürece geçerli olacak iş sözleşmesi kurulmaktadır. Böylece ÖİB'ler yasal olarak işveren statüsünde olmakla birlikte işçiyi çalıştıran, faaliyetlerini yönlendiren başka bir işverendir.

2016 yılında TBMM tarafından ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisini düzenleyen 6715 sayılı Kanun'un kabul edilmesiyle işçiler açısından çalışma hayatının temel unsurlarından biri olan sosyal koruma ortadan kaldırılmıştır. 2023 yılı itibarıyla da 89 ÖİB geçici iş ilişkisi kurmada yetkili olmuşlardır. Bu düzenleme ile Türkiye'de de ÖİB'lere iş bulmaya aracılık faaliyeti yanında, geçici iş sözleşmeleri yoluyla işçileri başka bir işverene "kiralama" yasal hale getirilmiştir. ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisi olarak tanımlanan yeni çalışma biçiminin kamuoyuna yansıyan adı da "kiralık işçilik" olmuştur.

2012 yılından itibaren sayıları belirgin bir şekilde artan ve aktif olarak çalışmaya başlayan ÖİB'ler işverenler tarafından profesyonel yapılar olarak tanımlanması sonucu İŞKUR'un karşısında belli bir oranda arama kanalı olarak tercih edilmişlerdir. Özellikle ÖİB'ler uzman ve yönetici pozisyonunda çalışacak kişiler tarafından hem de bu niteliklere sahip personel arayan kurumlar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. 2012-2022 yılları arasında İŞKUR, ÖİB ve İnternet-Sosyal Medya'nın arama kanalı olarak tercih edilme yüzdeleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 7. 2012-2022 Yılları Arasında İŞKUR, Özel İstihdam Büroları ve İnternet-Sosyal Medya’nın Yıl Bazında Arama Kanalı Olarak Tercih Edilme Oranları (%)

Yıl	İŞKUR Aracılığıyla	ÖİB Aracılığıyla	İnternet-Sosyal Medya Aracılığıyla
2012	42	11.2	30.5
2013	51	7.1	26.9
2014	60.4	7.8	31.4
2015	39.8	3.4	25.6
2016	46.0	4.0	25.7
2017	57.1	7.3	34.2
2018	56.6	7.5	38.5
2019	59	7.7	41.1
2020	69.8	10.7	53.6
2021	75.4	9.0	44.1
2022	64.9	12.9	49.2

Kaynak: 2012-2022 yılları arasında yayımlanan İşgücü Piyasası Araştırma Raporlarından (İPA) derlenmiştir.

2012-2023 yıllarını kapsayan ve çalışma ilişkileri açısından özel bir öneme sahip ÜİS belgesinin ÖİB’leri ön plana çıkarması ve geçici iş ilişkisinde aracı olması konusundaki ısrarı sonucu arama kanalı olarak ÖİB’ler işgücü piyasasında önemli bir yere sahip olmuşlardır. İşverenler ihtiyaç duydukları işlerini çeşitli kanallar aracılığıyla duyurmakta ve bu kanallar aracılığıyla talep ettikleri işçileri istihdam etmektedirler. İŞKUR tarafından yayımlanan *İşgücü Piyasası Araştırma Raporları*’nda yıl bazında en yüksek oranda kullanılan arama kanalı İŞKUR olarak görülmekle birlikte, burada dikkat çekilmesi ve tartışılması gereken nokta; “Kariyer.net”, “Adecco”, “Reed Recruitment Turkey”, “Michael Page”, “Secretcv”, “yenibiris.com”, “24saatteiş” gibi insan kaynakları konusunda tüm istihdam hizmetlerini ve danışmanlık hizmetlerini küresel iş piyasasına tanıtan yapıların ÖİB’ler olduğu düşünülürse “internet-sosyal medya” aracılığıyla arama kanalı oranını ÖİB aracılığıyla arama kanalının oranı ile birlikte düşünüp yorumlamak daha anlamlı hale gelecektir. Böylece ÖİB’lerin İŞKUR yanında iş piyasasında varlığı ve etkinliği konusundaki çarpıcı durum ortaya çıkacaktır. Bu durum özellikle son yıllardaki oranlarda da artış olarak görülmektedir. Ayrıca, bu oransal veriler açıklanırken vurgulanması gereken bir diğer konuda mevcut yasal kısıtlamalar nedeniyle kamuya yerleştirmelerin sadece İŞKUR aracılığıyla gerçekleştirildiğini dikkate almakta değerlendirme yaparken ele alınması gereken bir boyuttur.

Tablo 8. İş Aradıkları Kanala Göre İşsiz Sayıları (2021-2022)

Yıl	Cinsiyet	Arama Kanalı			Toplam
		İŞKUR	ÖİB	İnternet-Sosyal Medya	
2021	Erkek	767	556	424	1747
	Kadın	619	544	432	1595
2022	Erkek	707	508	411	1626
	Kadın	693	541	442	1676

Kaynak: 2021-2022 TÜİK İşgücü İstatistiklerinden derlenmiştir.

TÜİK verilerine göre 2021 yılında toplam işsiz sayısı 3919 iken, 2022 yılında bu sayı 3582’dir. Bu sayılar içinde işsiz erkek sayısı 2021 yılında 2364, işsiz kadın sayısı ise 1554, 2022 yılında ise işsiz erkek sayısı 2044 iken işsiz kadın sayısı 1538 olarak belirlenmiştir. İşsiz olanların sadece bu kanallar yoluyla iş aramadıkları ve fakat birden fazla iş arama

kanalının da kullanılabileceği düşünülürken, tabloda belirtilen toplam ile toplam işsiz sayısı arasındaki farkın nedeni anlaşılabilir¹⁴. Değerlendirme yapılırken bu farklılık dikkate alınmalıdır.

Tablo 9. Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla İşe Başvurma ve Yerleştirme Sayıları (2012-2022)

Yaş Grubu	Başvuru Yapan Erkek Sayısı	İşe Yerleştirilen Erkek Sayısı	Başvuru Yapan Kadın Sayısı	İşe Yerleştirilen Kadın Sayısı	Başvuru Toplam	İşe Yerleştirilen Toplam
15-19	6.984	5.762	6.375	5.112	13.359	10.874
20-24	29.408	18.933	31.126	19.374	60.534	38.307
25-29	38.429	23.842	27.383	16.919	65.812	40.761
30-34	25.391	15.887	17.213	10.170	42.604	26.057
35-39	15.320	9.465	14.837	8.068	30.157	17.533
40-44	9.676	5.927	12.952	6.468	22.628	12.395
45-49	6.130	3.857	9.127	4.250	15.257	8.107
50-54	3.479	2.324	5.865	2.646	9.344	4.970
55-59	1.754	1.257	2.763	1.220	4.517	2.477
60-64	595	455	890	417	1.485	872
65+	196	145	321	173	517	318
Genel Toplam	137.362	87.854	128.852	74.817	266.214	162.671

Kaynak: 2012-2022 yılları arasındaki İŞKUR'un ÖİB İstatistiklerinden derlenmiştir.

Tablo 9'da görüldüğü üzere, kurumdan izin alan ÖİB'lerin işe yerleştirme istatistikleri incelendiğinde 2012-2022 yılları arasında başvuru yapan toplam 266.214 kişiden 162.671'i işe yerleştirilmiştir. Tablo 5 ile karşılaştırıldığında işe yerleştirme sayılarının farklılığı göze çarpmaktadır. Bu daha önce de belirtildiği üzere resmi verilerin kaynaklarda farklı yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu farklılığın görülebilmesi açısından iki tablo oluşturulmuş ve durum göz önüne serilmiştir. Bu durum ÖİB'lerin varlığını ve işgücü piyasasındaki etkinliğini daha da düşünülmesi gereken bir boyuta taşımaktadır. Tablo 9'da başvuru yapanlara bakıldığında erkek ve kadın başvuru sayıları birbirine oldukça yakındır. Ancak işe yerleştirme sayısı açısından bakıldığında bu durumun yaş aralıklarına göre değişkenlik göstermekle birlikte erkek çalışan lehine biraz daha belirginleştiği görülmektedir. Yaş aralıklarına ve cinsiyete göre işe yerleştirme sayıları da farklılaşmaktadır. İstatistikler incelendiğinde 2004 yılından itibaren bu kurumlar aracılığıyla işe yerleştirme sayılarının giderek artan bir özellik gösterdiği¹⁵ ve bundan sonra da yapılan yasal düzenlemelerin etkisiyle daha da artacağı söylenebilmektedir.

2012-2022 yıl aralığında ÖİB'lere işe yerleştirilmek için başvuranlar arasında 25-29 yaş grubu ilk sırada yer almaktadır. Ardından 20-24 yaş grubu gelmektedir. En az sayıda işe yerleştirilen yaş grubu da 65 yaş ve üstü yaş grubudur.

¹⁴ TÜİK İstatistiklerinde diğer iş arama kanalları; doğrudan işverene başvuran, eşe dosta ricada bulunan, gazete-dergi ilanlarına bakanlar, kendi işyerini kurmak amacıyla hazırlık yapanlar olarak ifade edilmiştir.

¹⁵ Tablo 5 incelendiğinde yıl bazında değişkenlik göstermekle birlikte İŞKUR'un ardından ÖİB'lerin işe yerleştirme konusunda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ki daha sonraki tablolarda bu durum oransal olarak görülmektedir.

Tablo 10. 2012-2022 Yılları Arasında Açık İşlerde Talep Edilen Eğitim Düzeyleri ve Arama Kanalları İlişkisi: İŞKUR – Özel İstihdam Büroları- İnternet ve Sosyal Medya (%)

Eğitim Düzeyi	Yıl	İŞKUR Aracılığıyla	ÖİB Aracılığıyla	İnternet ve Sosyal Medya Aracılığıyla	Eğitim Düzeyi	Yıl	İŞKUR Aracılığıyla	ÖİB Aracılığıyla	İnternet ve Sosyal Medya Aracılığıyla
Herhangi bir eğitim düzeyi aramıyorum	2012	-	-	-	Meslek Lisesi	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	58.4	4.0	21.5		2014	65.9	9.4	42.6
	2015	34.5	15.8	23.5		2015	11.8	11.2	14.2
	2016	42.5	1.8	15.2		2016	53.8	4.4	35.8
	2017	49.5	3.2	16.9		2017	40.8	6.0	28.5
	2018	42.8	2.9	18.8		2018	49.1	7.7	32.8
	2019	42.7	1.0	21.5		2019	56.0	11.5	38.6
	2020	65.9	8.2	40.9		2020	77.6	9.2	62.1
	2021	68.5	3.2	27.8		2021	74.4	7.0	51.7
	2022	56.9	4.7	31.0		2022	70.3	8.4	52.9
Lise Altı	2012	-	-	-	Meslek Yüksek Okulu	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	72.9	5.4	26.0		2014	50.9	14.6	44.7
	2015	24.9	7.2	15.2		2015	3.2	8.3	5.7
	2016	49.2	1.1	20.8		2016	49.4	7.6	49.8
	2017	46.2	2.1	17.4		2017	47.3	11.1	35.9
	2018	42.0	4.9	25.4		2018	45.1	12.6	48.9
	2019	51.5	3.4	20.4		2019	44.4	7.3	49.7
	2020	85.5	7.9	33.4		2020	51.7	21.2	62.3
	2021	85.7	5.1	30.4		2021	56.7	9.1	49.7
	2022	79.1	9.6	35.8		2022	52.1	11.3	54.4
Çıracılık	2012	-	-	-	Lisans	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	61.6	10.6	33.2		2014	30.7	19.6	59.2
	2015	3.9	4.8	3.5		2015	4.6	29.2	15.4
	2016	36.8	0.5	10.6		2016	35.7	17.4	58.8
	2017	54.4	3.1	26.8		2017	25.8	17.3	58.9
	2018	31.9	4.9	38.9		2018	30.3	16.2	61.4
	2019	49.9	0.9	29.1		2019	28.8	20.4	61.1
	2020	90.7	41.6	25.7		2020	33.4	26.8	79.6
	2021	70.2	1.4	63.6		2021	35.1	23.1	73.5
	2022	47.8	1.8	31.0		2022	31.0	17.5	77.6
Genel Lise	2012	-	-	-	Lisans Üstü	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	57.9	13.6	43.2		2014	16.8	13.1	41.8
	2015	16.9	22.8	22.1		2015	0.1	0.7	0.5
	2016	51.8	5.9	34.9		2016	13.0	31.7	46.5
	2017	45.8	5.2	28.2		2017	17.3	35.7	86.8
	2018	55.6	6.3	44.2		2018	31.9	8.4	83.8
	2019	48.1	4.2	42.3		2019	14.7	8.8	80.1
	2020	74.2	8.7	68.0		2020	16.9	34.5	62.5
	2021	64.0	10.6	47.3		2021	36.0	42.3	63.0
	2022	60.8	11.2	52.1		2022	11.8	35.4	82.4

Kaynak: 2012-2022 yılları arasında yayımlanan İşgücü Piyasası Araştırma Raporlarından (İPA) derlenmiştir.

Tablo 10 eğitim düzeyleri ile iş arama kanalları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Talep edilen eğitim düzeyi çerçevesinde arama kanalları incelenecek olursa “lisans” ve “lisansüstü” mezunu talebi dışında diğer eğitim seviyelerinde İŞKUR aracılığıyla arama kanalının oransal olarak daha fazla kullanıldığı görülmekle birlikte eğitim düzeyi arttıkça “internet-sosyal medya” ile “ÖİB” oranının özellikle son yıllarda belirgin bir artış gösterdiği söylenebilmektedir.

Tablo 11. 2012-2022 Yılları Arasında Sektörlere Göre Açık İşlerin Arama Kanalları Oranı (%)

Sektör	Yıl	İŞKUR Aracılığıyla	ÖİB Aracılığıyla	İnternet ve Sosyal Medya Aracılığıyla	Sektör	Yıl	İŞKUR Aracılığıyla	ÖİB Aracılığıyla	İnternet ve Sosyal Medya Aracılığıyla
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	2012	-	-	-	İnşaat	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	58.4	4.0	21.5		2014	65.9	9.4	42.6
	2015	54.8	3.2	12.7		2015	48.1	3.7	27.6
	2016	48.8	6.5	30.9		2016	45.6	1.8	19.9
	2017	65.6	1.1	4.3		2017	33.5	6.3	24.8
	2018	59.5	2.4	23.9		2018	29.0	3.2	32.8
	2019	82.2	3.9	10.9		2019	42.1	7.4	21.4
	2020	67.5	0.2	28.5		2020	63.6	7.6	28.0
	2021	72.1	4.2	26.4		2021	64.2	1.8	31.3
	2022	67.4	1.9	18.6		2022	60.2	3.6	17.1
İmalat	2012	-	-	-	Toptan ve Perakende Ticaret	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	72.9	5.4	26.0		2014	50.9	14.6	44.7
	2015	63.5	2.3	28.2		2015	50.1	6.4	32.1
	2016	45.6	2.8	20.2		2016	53.3	4.7	23.3
	2017	53.6	4.2	14.6		2017	45.9	3.9	22.9
	2018	51.4	4.8	21.2		2018	41.7	5.0	29.5
	2019	48.8	5.2	26.0		2019	40.1	4.6	28.7
	2020	77.3	8.6	37.6		2020	64.9	18.3	57.8
	2021	79.4	4.6	35.4		2021	52.6	10.2	40.6
	2022	67.1	6.5	35.4		2022	58.5	7.0	49.5
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	2012	-	-	-	Ulaştırma ve Depolama	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	61.6	10.6	33.2		2014	30.7	19.6	59.2
	2015	61.7	7.6	45.0		2015	59.7	7.8	40.9
	2016	20.1	27.2	64.0		2016	50.4	4.8	22.8
	2017	54.5	12.1	58.5		2017	46.8	1.1	13.8
	2018	68.4	16.7	60.2		2018	30.7	16.4	22.6
	2019	61.8	4.0	49.3		2019	46.0	4.4	33.8
	2020	67.6	26.1	59.5		2020	60.6	7.5	68.5
	2021	71.7	7.1	52.5		2021	65.1	19.0	41.4
	2022	68.6	20.4	62.4		2022	50.1	16.9	39.0
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	2012	-	-	-	Konaklama ve Yiyecek Hizmeti	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	57.9	13.6	43.2		2014	16.8	13.1	41.8
	2015	52.2	3.0	34.2		2015	58.3	4.6	37.3
	2016	60.0	7.9	16.2		2016	37.5	1.9	22.1
	2017	72.0	1.7	5.2		2017	35.9	1.3	20.0
	2018	59.3	1.4	16.9		2018	40.6	3.1	32.6
2019	60.4	6.0	30.5	2019	50.3	2.7	35.8		

Türkiye’de İstihdamda “Güvencesizlik” Fenomeni Ekseninde Yaşanan Değişimin Aracı Olarak Özel İstihdam Büroları

	2020	88.7	1.6	34.9		2020	40.1	3.0	67.1
	2021	65.0	14.2	30.7		2021	59.3	8.5	56.5
	2022	81.2	8.2	35.0		2022	59.0	9.5	44.3
Bilgi ve İletişim	2012	-	-	-	Finans ve Sigorta Faaliyetleri	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	49.6	42.7	62.8		2014	39.4	7.6	89.0
	2015	37.2	35.3	73.5		2015	30.4	22.2	78.6
	2016	27.0	18.4	70.3		2016	33.8	17.8	40.0
	2017	38.6	13.9	49.5		2017	25.0	30.0	73.8
	2018	38.2	16.1	52.4		2018	11.6	21.7	70.1
	2019	36.4	31.2	82.7		2019	30.5	10.0	75.5
	2020	18.7	42.6	83.7		2020	15.2	31.9	91.1
	2021	43.4	16.1	64.5		2021	34.1	21.5	70.7
	2022	51.3	17.2	87.0		2022	41.3	39.3	60.0
Gayrimenkul Faaliyetleri	2012	-	-	-	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	39.8	19.2	51.7		2014	29.8	18.1	49.5
	2015	55.1	5.1	55.6		2015	45.7	12.4	66.2
	2016	24.0	0.8	57.7		2016	43.3	9.5	39.5
	2017	22.0	8.5	39.3		2017	41.9	10.2	44.2
	2018	34.9	1.8	31.6		2018	44.5	9.0	45.5
	2019	32.0	7.9	36.4		2019	29.6	4.0	59.1
	2020	54.0	30.7	82.9		2020	31.4	15.4	83.7
	2021	31.8	8.9	52.4		2021	37.8	24.6	57.5
	2022	57.9	9.6	54.5		2022	40.6	13.4	55.7
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	2012	-	-	-	Eğitim	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	70.1	7.3	48.3		2014	41.5	7.4	38.6
	2015	70.6	2.4	48.1		2015	37.6	8.4	49.4
	2016	56.5	4.7	39.5		2016	46.1	6.6	58.8
	2017	40.5	9.0	53.4		2017	36.7	10.2	50.7
	2018	57.0	5.3	63.6		2018	24.6	11.4	53.1
	2019	60.1	5.2	54.3		2019	54.8	6.0	46.7
	2020	84.7	6.3	84.6		2020	63.9	7.4	60.3
	2021	67.8	10.3	60.9		2021	58.2	40.4	16.2
	2022	63.4	16.0	59.7		2022	41.7	10.6	66.0
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2012	-	-	-	Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor Faaliyetleri	2012	-	-	-
	2013	-	-	-		2013	-	-	-
	2014	52.8	16.8	51.2		2014	27.0	16.6	33.8
	2015	50.3	10.5	55.2		2015	30.8	6.8	30.0
	2016	39.8	6.7	52.3		2016	25.0	1.9	31.1
	2017	40.6	5.5	59.7		2017	54.2	4.8	17.9
	2018	52.4	10.6	51.4		2018	58.2	3.6	24.7
	2019	36.3	2.1	57.8		2019	49.0	5.6	52.5
	2020	57.4	9.5	70.8		2020	34.6	8.3	79.0
	2021	66.6	7.1	51.0		2021	29.8	1.5	42.8
	2022	58.2	6.1	72.5		2022	71.5	39.1	26.2

Kaynak: 2012-2022 yılları arasında yayımlanan İşgücü Piyasası Araştırma Raporlarından (İPA) derlenmiştir.

Türkiye’de arama kanalı olarak kullanılan İŞKUR, ÖİB ve internet siteleri sektörel olarak farklılıklar göstermiştir. İş arama kanalları sektörler özelinde değerlendirildiğinde İŞKUR’un 17 sektörün 11’inde belirleyici olduğu ve tercih edildiği gibi bir durum Tablo 11’de görülmekle birlikte; daha önce de yapılan açıklamalar doğrultusunda ÖİB ve

İnternet siteleri arama kanallarının birlikte ele alınıp verilerin değerlendirilmesi konuyla ilgili gerçekliği ortaya koymaktadır. Bu kapsamda maden, imalat, su temini, inşaat gibi faaliyet alanlarında İŞKUR arama kanalı olarak kullanılırken, diğer faaliyet alanlarında ÖİB'lerin arama kanalı olarak daha fazla tercih edildiği de söylenebilir. ÖİB'lerin en fazla kullanıldığı sektör ise bilgi ve iletişim sektörü olmuştur.

Tabloda 2012 ve 2013 yıllarına ilişkin veri yer almamasının nedeni, bu yıllarda işlerin aranma kanalının sektörel dağılımına değil ve fakat mesleklere göre dağılımına bakılmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre, niteliği düşük vasıfsız işlerde ve ara eleman ihtiyacının karşılanmasında İŞKUR ön plana çıkarken, lisans ve lisansüstü eğitim gerektiren mesleklerde internet siteleri ve ÖİB'ler ön plana çıkmaktadır (İPA, 2021-2022).

Çalışma kapsamında tespit edilen bir diğer husus ise ÖİB'ler aracılığıyla işe yerleştirilenlerin büyük oranda hizmet sektöründe yerleştirildikleri olmuştur.

Eğitim düzeyleri ve arama kanalları ilişkisini gösteren Tablo 10 ve sektörlerle göre tercih edilen arama kanalını gösteren Tablo 11'in çalışma kapsamında derlenmesi ÖİB'lere ait resmi istatistiklerde mevcut sayıların ve oranların düşük görünmesi nedeniyle ÖİB'lerin Türkiye'de etkinliklerinin az olduğu, İŞKUR'un işe aracılıkta hala belirleyici olduğu savının gerçeği yansıtmadığını gösterme amacına odaklıdır.

Yine ÖİB'lerin Türkiye'de etkinliklerini gösterme bakımından önemli bir boyut da yurtdışında işçi temini ve çalıştırılması konularıdır. Yurt dışında işçi temini ve çalıştırılması konusunda işverenlere İŞKUR yanında faaliyete başladıkları dönemden itibaren ÖİB'ler de etkin bir şekilde aracılık etmektedirler. İŞKUR tarafından ÖİB aracılığıyla yurt dışında işe yerleştirme sayılarına ilişkin veriler 2014 ve 2016 yılı için derlenmiş daha önceki ve daha sonraki yıllara ilişkin veriler elde edilememiştir. Belirtilen yıllarda ABD'de (12), Fransa'da (1), Irak'ta (1), Kuveyt'te (3), Macaristan'da (1), Nijerya'da (1), Sudan'da (1), Tunus'ta (6), Türkmenistan'da (2), Ürdün'de (1) olmak üzere toplam 29 kişi ÖİB'ler aracılığıyla işe yerleştirilmiştir (İŞKUR İstatistikleri, 2014-2016). Ancak çalışmanın ele alındığı dönemde kurum yetkilileri ile yapılan resmi olmayan görüşmelerde İŞKUR ve ÖİB aracılığıyla yurt dışında istihdam edilmek üzere birçok işçinin işe yerleştirilmesine aracılık edildiği ifade edilmiştir. Özellikle inşaat sektöründe Arap ülkeleri ve Rusya'ya; üretim ve ihracatta Çin'e; hızlı tüketim sektöründe Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine; finans ve bankacılıkta ise Avrupa ülkelerine işçi temini konusunda aracılık edilmektedir.

Yurt dışında çalıştırılmak üzere işçi temini konusunda ÖİB'lerin aktif olmaya başladığı 2013 ve 2014 yıllarında özellikle inşaat işlerindeki işgücü maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla birtakım düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemelerden ilki 6486 sayılı Torba Kanun ile 1 Haziran 2013 tarihinden geçerli olmak üzere özel sektör işverenlerinin Türkiye'den yurt dışındaki iş yerlerine çalıştırılmak üzere götördükleri sigortalı işçiler için, prime esas kazançları üzerinden ödenecek genel sağlık sigortası primi, işveren payının beş puanlık kısmına denk gelen tutarın Hazine tarafından karşılanması yönünde prim teşvikinin getirilmesi olmuştur. Bu teşvikin varlığı uzunca bir süre de devam ettirilmiştir. Yine 11 Eylül 2014 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan 6552 sayılı Kanun ile sosyal güvenlik sözleşmesi olmayan ülkelere çalıştırılmak üzere Türk işçisi götüren işverenlere, sigorta primlerinin hesaplanmasına esas olan prime esas kazanç üst sınırının düşürülmesi şeklinde yeni bir teşvik

getirilmektedir. Bu teşvik, Kanun’un 50 nci maddesinde 5510 sayılı Kanun’un 82 nci maddesinde “...sigortalıların günlük kazanç alt sınırının 6,5 katı, ancak sosyal güvenlik sözleşmesi olmayan ülkelerde iş üstlenen işverenlerce yurt dışındaki işyerlerinde çalıştırılmak üzere götürülen Türk işçileri için 3 katıdır” şeklinde ifade edilmiştir. Yani yurtdışına götürülen işçilerin sigorta primleri, asgari ücretin altı buçuk katı yerine üç katı üzerinden alınacaktır. Yapılan iki düzenleme birlikte düşünüldüğünde beş puanlık prim indiriminden yararlanılması, ayrıca prime esas kazanç üst sınırının asgari ücretin üç katına indirilmesi işverenlere önemli bir destek sağlanması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yurt dışına götürülen işçiler açısından ise iş kazası ve meslek hastalığı sigorta dalından sağlanan geçici iş göremezlik ödeneği, sürekli iş göremezlik geliri gibi yardımlardan daha düşük oranda yararlanmaları anlamına gelen mağduriyetler yaratmaktadır (Özcan, 2014).

Bu teşviklerin varlığıyla İŞKUR’dan izinli olan ve kayıtlı ÖİB aracılığıyla yurt dışında işe yerleştirilenlerin sayısının, bu sayılara ilişkin verilere ulaşmak söz konusu olmamakla birlikte, oldukça fazla olduğunu ifade etmek mümkündür. Neo-liberal politikaların işgücü piyasasında yansımaları bulan en önemli sonuçlarından birisi de belirtilen bu durumdur.

SONUÇ YERİNE: DEĞERLENDİRME

1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaların etkisiyle sosyo-ekonomik ve siyasal yapıda yaşanan değişim, çalışma ilişkileri sistemini ve işgücü piyasasını yakından etkilemektedir. Bu süreçte esneklik uygulamaları ile çalışma ilişkileri güvencesizlik temelinde yeniden yapılandırılmış ve ÖİB’ler esnekleşmenin son aşaması olarak çalışma hayatını güvencesizlik üzerinde inşa eden temel kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma ilişkilerinde devletin üstlendiği işe aracılık etme, bu kurumlar aracılığıyla özel sektöre açılarak işe aracılık hizmetlerinde de liberalizasyon süreci başlamış ve çalışma hayatına yerleşmiştir. Bu kurumlar işleyişte işgücü piyasasının en çok eleştirilen “katılık” özelliğini esnetmiş, emek açısından güvencesiz bir geleceği kurmada önemli bir işlev üstlenmiş ve varlığını artan bir ivmeyle devam ettirmiştir.

Uluslararası düzlemde istihdamda aracılık faaliyetleri ilk olarak 1919 yılında ILO tarafından 2 sayılı sözleşme ile düzenlenmiştir. Ardından başka düzenlemelerde de ele alınan bir konu olarak hep gündemde kalmıştır. İşe aracılık etme faaliyetlerinin yürütülmesi konusunda ülkeler tarafından benimsenen iki sistem söz konusudur. İlk sistem; istihdam hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi esasına dayanan tekelci sistem, ikinci sistem ise, kamu istihdam kurumları yanında istihdamda aracılık hizmetlerinin özel kişiler tarafından yürütülen ÖİB’lerin faaliyetlerine de izin veren sistemdir. 1980’li yıllardan itibaren varlık gösteren, 1990’lı yıllarda hız kazanan ÖİB’ler tüm Dünya’da esneklik uygulamalarının karşılığı olarak işgücü piyasasında yerini almıştır.

Türkiye’de de benzer dönemlerde ÖİB’ler önce gayriresmî olarak varlık göstermiş daha sonra da çalışma hayatını yönlendirme konusunda belirleyici olan uluslararası aktörlerin etkisiyle resmî olarak düzenlemeleri yapılarak istihdamı yönetme sürecinde belirgin roller üstlenmiştir. 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle de işe aracılık konusunda devreye girmiş; zamanla sayılarını ve etkinliğini artırarak hizmet sunmaya devam etmiştir.

Çalışma hayatını yönetmek üzere gündeme gelen ÖİB'ler, uluslararası ve ulusal dinamiklerin etkisiyle, iş ve işçi bulma görevlerinin devlet tekeline çıkarılması gerektiği, kamu hizmeti olarak görülen ve sunulan bu hizmetin daha etkin sunulabilmesi adına piyasaya bırakılması gerekliliğinin bir sonucu olarak yasal düzenlemelerde ve uygulamadaki yerini almıştır.

Türkiye özelinde 2003 yılında yapılan yasal düzenlemelerle, işe aracılık hizmetinde yeni bir döneme girilmiş; ÖİB'lerin İŞKUR'un izni ve denetimi altında faaliyet göstermesine izin verilmiştir. 2016 yılından itibaren de faaliyet alanları genişletilmiş, etkinlikleri artırılmıştır. İş ilişkilerini belirleme rolüne sahip yapılar olarak ÖİB'lerin çalışma ilişkilerini yönetmesi ile yasal düzlemde belirtilen özellikleri itibarıyla varlıklarının ortaya çıkardığı sonuçlar farklı ülke örneklerinde ortaya çıkan sonuçlar kapsamında yorumlandığında, Türkiye'de de işçileri koruyucu nitelikteki düzenlemelerden soyutlayarak onlar açısından mahrumiyetler yaratacağı/yarattığı ifade edilebilmektedir.

Kronik olan istihdam ve işsizlik sorununa çözüm üretme amacıyla yasal bir zemine kavuşturulmak istenen ÖİB'ler bu açıdan beklenen rolü üstlenememiş, ancak neo-liberal piyasa düzeninin istediği güvencesiz istihdam, çalışma ilişkilerinde esneklik gibi amaçlara odaklı rolünü "başarılı" bir şekilde üstlenmiş ve emeğin kazanılmış haklarını eritme yönünde önemli bir role sahip olmuşlardır. Neo-liberal politikaların kendi doğasına uygun işgücü piyasasını yönetmek üzere talep ettiği ÖİB üzerine düşünürken; "gerçek kişiler ile tüzel kişiliklerin ÖİB açabilir" ifadesinin çalışma ilişkileri birikiminde taşeron uygulamasının ve deneyiminin hatırlanması, Türk Ticaret Kanunu'na göre kurulan şirketlerin yanı sıra belediye, üniversite, dernek, vakıf gibi kuruluşların da tüzel kişilik taşımaları nedeniyle ÖİB'leri açabileceği ve bunun yaratacağı "güvenceli" çalışma hayatının nasıl olacağına 1980'lerden itibaren hafızalardaki yerini tazeleyerek ele alınması gerekmektedir.

ÖİB'ler nasıl bir süreç sonucunda ortaya çıkmıştır? Çalışma ilişkilerini daha iyi yönetmek amacıyla benimsenen bir politikanın sonucu ortaya çıkan kurumsal bir yapı mıdır? Yoksa serbest piyasa şartlarında kâr elde etmek, yani iş ve işçi bulma hizmetinin kâr amaçlı bir faaliyet haline gelmesinin bir ürünü olarak transfer edilen bir politikanın kurumsal yapısı mıdır? Bu sorular üzerine düşünmek, Türkiye'de ÖİB'lerin gündeme getirildiği süreçten itibaren hikayesini bilmek ve bu alanda yapılan tüm düzenlemeleri anlamlandırmak ile mümkün olmaktadır. Ayrıca işsizlik sorununun bir kamu düzeni sorunu olduğunu gölgeleyen ÖİB'lerin bu kadar kapsamlı yasal düzenlemeler çerçevesinde varlık göstermesi çalışma ilişkilerinin geleceği açısından da ele alınması gereken önemli bir konudur.

ÖİB'lerin çalışma ilişkilerinde varlığı, işin güvencesiz hale gelmesi, sürekli olarak bir iş yerinde faaliyet gösterilememesi; ağır çalışma koşullarında istihdamın gerçekleşmesi; ücret bakımından iş güvencesine sahip işçiler düzeyinde yararlanılamaması; gibi sonuçlar ortaya çıkardığı/çıkaracağı ve mevcut çalışma koşullarının sorunlarını daha da derinleştireceği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Dünyadaki ülke örnekleri de incelendiğinde bu sorunların varlığı tüm açıklığıyla görülmektedir.

Yine yapılan düzenlemeler ve ortaya çıkan istatistikler sonucu Türkiye'de ÖİB'lerin hem nitelikli işgücünün istihdamı konusunda hem de niteliksiz işgücünün istihdamı konusunda önemli bir etkinliğe sahip olduğu ve varlık gösterdiği görülmektedir. ÖİB'lerin Türkiye'deki varlığını, istihdamı yönetme gücünü yasal düzenlemeler üzerinden

görmek mümkün olmakla birlikte, istatistiklere dayalı varlığını gerçek anlamda sorgulamak resmî verilerin yetersizliği ve tutarsızlığı nedeniyle tam anlamıyla mümkün olmamaktadır. Bu durum, analiz etme boyutunu sınırlandırmaktadır.

ÖİB aracılığıyla sürekli geçici çalışmanın nitelikli ve niteliksiz işgücünün istihdamında yarattığı çalışma koşulları ayrıca ele alınması gereken başka bir çalışmanın konusu olarak analiz edilmek üzere bekleyen önemli bir boyuttur. Ancak bu boyutu anlayabilmenin ön koşulu da yasal düzenlemelerin nasıl yapıldığını, konunun bu düzenlemelerde nasıl ele alındığını görmekten geçmektedir. Çünkü inşa edilmeye çalışılan kamu politikasının temel metinleri ilgili yasal düzenlemeler olmaktadır.

Çalışma kapsamında Türkiye’de ÖİB’lerin varlığı, yasal konumlanması ve mevcut durumu analiz edilmiş; yapılan düzenlemelerde ÖİB’ler ile işçiler için geçici çalışma, güvencesizliğin istisnai olmaktan çıkarıldığı ve sürekli geçici çalışmanın inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Çalışma ilişkilerini yönetme açısından ÖİB’ler konusunun gündeme gelmesi, tartışılması, formüle edilmesi, uygulanması ve sunduğu aracılık hizmetleri üzerinden “sürekli geçici çalışma”nın bir kamu politikası olarak nasıl kurgulandığı da çalışmada ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ciğerci Ulukan, N. (2014). İşsizlik Versus Geçici Çalışma: Özel İstihdam Bürolarının Kiralık İşçileri, Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A (Ed.) *Türkiye’de Esnek Çalışma* (içinde) İstanbul, 143-156.
- Çam, E. (2005). *Sendikal perspektiften özel istihdam büroları ve Türkiye*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2013). *Özel istihdam büroları aracılığı ile geçici iş ilişkisi*. Çalışma Meclisi Hazırlık Toplantısı Raporu, Ankara, 17-20.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). *Ulusal istihdam stratejisi belgesi*. https://www.csgb.gov.tr/cgm/dokumanlar/ulusal_istihdam_stratejisi/
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). Geçici İş İlişkisi Hakkında 19 Kasım 2008 tarih ve 2008/104/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi. <http://www.csgb.gov.tr/media/1324/çalışma-mevzuatı-ile-ilgili-avrupa-birliği-direktifleri.pdf>
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. (2016). *6715 Sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un (Kiralık İşçilik) Anayasa’ya Aykırılığı Konusunda Rapor*. www.disk.org.tr/wp-content/uploads/2016/07/6715-AYM-DISK_RAPOR-1-Temmuz-2016-SON.pdf
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)* RG 26215, 01/07/2006.
- Ekin, N. (2001). *Türkiye’de İş Piyasasının Yeniden Yapılanması: Özel İstihdam Büroları*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- Hekimler, A. (2013). Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Geçici İş İlişisine İlişkin Mevzuat ve Taslakların Genel Değerlendirmesi, Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Geçici İş İlişkisi Semineri-Tebliğler ve Görüşler, TİSK Yayınları, Ankara, s.49-76.
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1997). 181 No’lu Özel İstihdam Büroları Sözleşmesi. <http://www.iloex.ilo.ch:1567/scripts/convde.pl?C181>

- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1997). 188 No'lu Özel İstihdam Büroları Hakkında Tavsiye Kararı. <http://www.iloex.ilo.ch:1567/scripts/convde.pl?R188>
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1950). 2 No'lu İşsizlik Sözleşmesi. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377236/lang--tr/index.htm
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1946). 34 No'lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377245/lang--tr/index.htm
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1949). 88 No'lu İş ve İşçi Bulma Servisi Kurulması Sözleşmesi. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377236/lang--tr/index.htm
- Uluslararası Çalışma Örgütü. (1951). 96 No'lu Ücretli İş Bulma Büroları Sözleşmesi (Revize). http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377236/lang--tr/index.htm
- Türkiye İş Kurumu. (2012-2022) İşgücü Piyasası Araştırma Raporları (IPA).
- Türkiye İş Kurumu. (2012-2022) Özel İstihdam Büroları İstatistikleri. <http://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler> İŞKUR. <http://www.esube.iskur.gov.tr/istihdam/reports/OzellistihdamBuroolari/RaporIstOibBuroPublic>
- Türkiye İş Kurumu. (t.y.). Özel İstihdam Büroları. <https://www.iskur.gov.tr/ozel-istihdam-burolari/>
- Türkiye İş Kurumu. Ocak-Şubat-Mart 2014 / Temmuz-Ağustos-Eylül 2016 İstatistikleri.
- Kadın Emeği ve İstihdamı Geliştirme Girişimi. (2015). Özel İstihdam Büroları ve Bürolar Aracılığıyla Geçici İş İlişkisi: Kadın İstihdamı için Çözüm Mü? Güvencesiz Esneklik için Tuzak Mı? Araştırma Raporu. <https://keig.org/wp-content/uploads/2016/04/oib-web.pdf>
- Kutlu, D. (2010). Geçici çalışmanın süreklileşmesi ve güvencesizleşme: Özel İstihdam Bürolarının değişen rolü, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 41-47.
- Oğuzman, M. K. (1967). 931 sayılı Yeni İş Kanununun Özellikleri, *Journal of İstanbul University Law Faculty*, 33 (3-4), 215-227. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9093/113613>
- Özcan, C. (2022). Yurtdışına Türk işçisi götüren işverenlere yeni teşvik [köşe yazısı]. <http://www.dunya.com/kose-yazisi/yurtdisine-turk-iscisi-goturen-isverenlere-yeni-tesvik/21461>
- Selek Öz, C. (2008). 4857 sayılı İş Kanunu döneminde iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyetleri, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21(5-6), 18-30.
- Uçkan, B. (2005). Türkiye'de iş aracılığı hizmetlerinin tarihsel gelişim sürecinde kamu tekelinin kırılması, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 149-178.
- 01/08/2008 tarih ve 26954 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/08/20080801-15.htm>
- 05/07/2003 tarih ve 25159 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4904&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 06/08/2008 tarih ve 26959 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 20 nci Maddesine ve 4857 sayılı İş Kanununun 108 inci Maddesine İstinaden Uygulanacak İdari Para Cezaları Hakkında Tebliğ. <http://www.turmob.org.tr>
- 08/06/1936 tarih ve 3330 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 3008 sayılı İş Kanunu. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf>

21/01/1946 tarih ve 6215 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4837 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6215.pdf>

12/08/1967 tarih ve 12672 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İş Kanunu. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv>

01/09/1971 tarih ve 13943 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İş Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1475&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

11/08/1973 tarih ve 14622 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İş ve İşçi Bulma Kurumunun Ödevlerinin Yapılış Şekilleri Hakkında Tüzük. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.5.76825.pdf>

06/08/1973 tarih ve 14617 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İşverenlerin İşçi İsteklerini İş ve İşçi Bulma Kurumuna Bildirmeleri Hakkında Tüzük.

10/06/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4857 sayılı İş Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>

11/11/2016 tarih ve 29854 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011-1.htm>

19/03/2013 tarih ve 28592 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130319.pdf>

20/05/2016 tarih ve 29717 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 6715 sayılı İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160520.htm>

24/01/2005 tarih ve 25706 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Masraf Karşılıklarının Tespit ve Uygulamasına İlişkin Yönetmelik. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050124-1.htm>

04/10/2000 tarih ve 24190 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 617 sayılı Türkiye İş Kurumunun Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2000/10/20001004M1.htm>

29/05/2013 tarih ve 28661 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130529-11.htm>

EXTENDED SUMMARY

Private Employment Agencies are generally defined as organisations that provide intermediary services between job seekers and labour seekers in the labour market under the guarantee of private law and within the framework of a specific contract, in return for a fee or a commission, to obtain a certain profit.

At the international level, employment intermediation activities were first regulated by the International Labour Organization in 1919 with Convention No. 2. Subsequently, it has always remained on the agenda as an issue addressed in other regulations. There are two systems adopted by countries to carry out employment intermediation activities. The first system is the monopolistic system based on the principle that employment services are carried out by the state, and the second system is the system that allows the activities of Private Employment Agencies, where employment intermediation services are carried out by private individuals in addition to public employment agencies.

Private Employment Agencies, which have been in existence since the 1980s and gained increasing momentum in the 1990s, have taken their place in the labour market as a response to flexibility practices all over the world.

In similar periods in Turkey, with the impact of neo-liberal policies, Private Employment Agencies first existed unofficially, and then, with the influence of international actors who are decisive in directing the working life, they were officially regulated and assumed prominent roles in the process of managing employment. In 2003, with the legal regulations made in 2003, they became active in the field of employment intermediation and continued to provide services by increasing their number and effectiveness over time.

Private Employment Agencies, which came to the agenda to manage working life in the process of neoliberal policies, took their place in legislation and practice as a result of the necessity to remove the duties of finding jobs and workers from the state monopoly and to leave this service, which is seen as a public service, to the market to provide this service more effectively.

The fact that such comprehensive regulations have been made on Private Employment Agencies, which have been given a legal basis to produce a solution to the chronic problem of employment and unemployment, should be seen as a result of the demand for the placement and dissemination of these structures in labour relations. In addition, when thinking about the PAs demanded by neoliberal policies to manage the labour market in accordance with their nature, it is necessary to recall the subcontractor practice and experience in the accumulation of labour relations with the statement that real persons and legal entities can open Private Employment Agencies and to consider the fact that companies established according to the Turkish Commercial Code, as well as institutions such as municipalities, universities, associations, foundations, etc., can open PAs due to their legal personality, and how the "secure" working life that this will create should be discussed by refreshing its place in the memories since the 1980s.

As a result of the regulations made in Turkey and the resulting statistics, it is seen that Private Employment Agencies have a significant efficiency and presence both in the employment of qualified labour force and in the employment of unqualified labour force. Although it is possible to see the existence of Private Employment Agencies in Turkey and their power to manage employment through legal regulations, it is not possible to question their existence based on statistics in real terms due to the insufficiency and inconsistency of official data. In this case, it limits the dimension of analysis.

This study analyses the existence, legal positioning and current situation of the Private Employment Agencies in Turkey, which are the institutional intermediary of the issue of flexibility, which is brought to the agenda as a policy tool that increases the competitiveness of enterprises in working life and their ability to adapt to the labour market, through official statistics; hints are given that temporary work, precariousness is no longer exceptional and permanent temporary work is being constructed for workers with Private Employment Agencies. Thus, it also shows how the issue is brought to the agenda, discussed, formulated and implemented in terms of managing labour

relations through Private Employment Agencies and how permanent temporary work is constructed as a public policy through this mediation. The working conditions created by permanent temporary work through Private Employment Agencies as a result of the implementation of the adopted policy is an important dimension waiting to be analysed as the subject of another study.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Finansal Destek | Financial Support: Aytül GÜNEŞER DEMİRCİ, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | *Aytül GÜNEŞER DEMİRCİ who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.*

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | *This article was prepared by the author alone.*

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | *No conflict of interest or common interest has been declared by the author.*

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | *The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.*

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | *The author declares that he/she complies with the scientific, ethical, and quotation rules of Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences in all processes of the paper and that he/she does not make any falsification of the data collected. In addition, he/she declares that Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences.*